

Occasional Paper

Heerschappij ter zee

Over de rol van theorie in de zee krijgskunde

Henk Warnar

Heerschappij ter zee

Over de rol van theorie in de zeerijkskunde

Henk Warnar

Typography & design: Multimedia NLDA

Printed by: Repro FBD

ISBN: 9789493124332

© 2023

*Foto kaft toont het Jane Naval Wargame dat begin 20e eeuw voor wargaming werd gebruikt.
Collectie Marinemuseum, Den Helder.*

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting.....	7
Summary	9
1. Inleiding.....	11
<i>Secundaire referenties</i>	
2. Heerschappij ter Zee in de internationale literatuur	15
3. Historiografie.....	25
<i>Primair onderzoek</i>	
4. Heerschappij ter Zee als doelstelling	35
5. De methode van oorlog op zee.....	47
6. De zeekrijgskundige methode	57
<i>Analyse</i>	
7. Analyse	77
8. Conclusie	95
9. Reflectie op de gebruikte methode in dit onderzoek	101
10. Gebruikte bronnen	105

Voorwoord

Dit *occasional paper* is het eerste resultaat van mijn onderzoek naar het Nederlandse Navalisme ofwel de wijze waarop het marinedenken zich in de periode tussen 1892 en 1940 heeft ontwikkeld. Het draagt bij aan inzicht in de vraag hoe marine professioneel debat, strategievorming en onderwijs elkaar kunnen beïnvloeden. Lezers van het *Marineblad* zullen de actualiteit van deze vraagstukken direct inzien en het is dan ook bemoedigend dat er een groeiende belangstelling voor zeekrijgskunde bestaat.

Hoewel debat in mijn onderzoek een centrale plaats inneemt, merkte ik ook dat een voorafgaande aparte reflectie op de bestaande historiografie noodzakelijk is. Interessant is dat theorie, een aspect waar historici doorgaans een bepaalde afstand toe behouden, hierbij een prominente plaats inneemt. Theorie kan de rol van militaire geschiedenis in de krijgskunde structuren en versterken maar vereist ook zorgvuldige en permanente studie waaraan ik met de paper een bijdrage wil leveren.

Deze bijdrage zou niet mogelijk zijn geweest zonder de hulp van collega's. Ik dank prof. dr. Wim Klinkert, dr. Henk de Jong, dr. Anselm van der Peet, dr. Bas de Groot en drs. Erik Meier voor hun commentaar op eerdere versies. Dhr. Fred Bruijn en de andere medewerkers van het NIMH dank ik voor zijn hulp tijdens het archiefwerk en dhr. Marcel Groenhuis voor de redactionele vormgeving van de tekst.

Samenvatting

De Nederlandse historiografie schetst het beeld dat het marinedenken in aanloop naar de Slag in de Javazee een theoretisch onjuiste strategie zou hebben opgeleverd. De onjuistheid zou bestaan uit het streven naar onhaalbare Heerschappij ter Zee en dat de afschrikkende of preventieve strategie niet zou voldoen aan de risicetheorie zoals die zou zijn af te leiden uit het werk van Mahan en von Tirpitz. Deze studie beargumenteert dat deze theoretische claims niet geldig zijn. Ten eerste streefden de marineofficieren niet naar dominantie of het verzekeren van de Heerschappij ter Zee maar naar het betwisten of voorkomen dat Japan deze Heerschappij zou verkrijgen en de gehele archipel duurzaam zou kunnen inlijven. De beoogde methode bestond niet uit een beslissende zeeslag maar heeft altijd bestaan uit een *Fleet-in-being* strategie. Deze afschrikkende of preventieve strategie was niet bij voorbaat kansloos en had bij minder sterke escalatie van de rivaliteit tussen Japan en de Verenigde Staten kunnen werken. Ten tweede dicht de historiografie een te grote verklarende kracht toe aan theorie en heeft ze te weinig oog voor de gebruikte krijgskundige methode bestaande uit denken, doen en discussiëren door middel van analyse van voorgaande oorlogen, internationale betrekkingen en oefeningen op de kaart. Met een reconstructie laat de studie zien dat met deze methode het gedrag van Japan redelijk goed werd ingeschat en een krijgskundig verdedigbare strategie met slagkruisers werd geconstrueerd, ook al kende deze voor de marine onoplosbare gebreken. De rol van theorie was hierbij niet verklarend maar het structureerde het debat en fungeerde, bijvoorbeeld in de vorm van het *limited war* concept, als hulpmiddel bij redeneringen.

Summary

The prevalent view in Dutch historiography is that Dutch naval thinking in the run-up to the Battle of the Java Sea would have resulted in a theoretically incorrect strategy. The error supposedly consists of striving for dominance and unattainable Command of the Sea and that the deterrent does not comply with the risk theory as it would have been derived from the work of Mahan and von Tirpitz. This study argues that these theoretical claims are not valid. First, the naval officers did not strive to dominate or to secure Command of the Sea, but to dispute or prevent Japan from securing this Command and permanently annexing the entire archipelago. The intended method did not consist of a decisive naval battle, but always consisted of a Fleet-in-being strategy. This deterrent or preventive strategy was not hopeless in advance and could have worked if the rivalry between Japan and the United States had not escalated as much. Second, historiography attributes too much explanatory power to theory and too little regard for the applied art of war study consisting of thinking, doing, and discussing through analysis of past wars, international relations, and war gaming. With a reconstruction, this study shows how naval officers reasonably well estimated Japan's behaviour and constructed a defensible naval strategy with battlecruisers, despite its insoluble flaws beyond the navy's sphere of influence. The role of theory was not explanatory, but it structured the debate and functioned, for example in the form of the limited war concept, as an aid to reasoning.

1. Inleiding

De bestudering van krijgsgeschiedenis is een essentieel onderdeel van de methode van de krijgskunde en dit geldt in het bijzonder voor dat deel van de krijgskunde waarin de zee een substantiële factor is. Dit inzicht is sinds meer dan 100 jaar onomstreden.¹ Lastiger is de vraag welke rol theorie in de krijgskunde speelt. Deze studie behandelt deze vraag toegepast op de Nederlandse geschiedenis van het marine-strategisch denken in de periode 1900-1940.

Wetenschap kan niet zonder theorie maar de aard en bruikbaarheid hiervan is minder duidelijk. Dit geldt voor de contemporaine krijgskunde maar nog meer voor de geschiedschrijving van de ontwikkeling van militair en strategisch denken. In dit denken spelen geschiedenis en theorie een grote rol maar de bestudering is extra gecompliceerd omdat er sprake is van een 2^e orde geschiedschrijving. Hiermee bedoel ik dat het beschrijft en analyseert hoe in het verleden, officieren en andere krijgskundigen, krijgsverrichtingen en internationale betrekkingen uit het toenmalige verleden, duiden en begrepen. Een verkeerd begrip van het gebruik van theorie in het verleden kan dan tot meer fouten leiden indien dit soort ongegronde inzichten worden betrokken bij de hedendaagse krijgskunde. De kans op dergelijke fouten wordt groter indien de omvang van de academische gemeenschap zoals de Nederlandse klein is. Dit vraagt om een zorgvuldige behandeling van theoretische concepten, een methodologisch goed verantwoorde werkwijze en een kritische benadering van bestaand werk.

In het besef dat ook de methode in deze studie verre van perfect zal zijn, tracht het de behandeling van theorie in de bestaande historiografie over het marinedenken in de periode 1900 tot 1940, aan een kritische analyse te onderwerpen. De studie beargumenteert dat theoretische concepten zoals de Heerschappij ter Zee verkeerd zijn begrepen en dat hierdoor een onjuist beeld van dit marinedenken bestaat en laat zien hoe de rol van theorie in de zee-krijgskunde beter begrepen kan worden.

In de eerste helft van de twintigste eeuw bestond er in Nederland onder marineofficieren een rijk krijgskundig debat over vooral de verdediging van Indië. De marineofficieren discussieerden tijdens bijeenkomsten die in de winter werden georganiseerd door de Marine-Vereening. Zulke discussies werden onderbouwd met artikelen die als bijbladen in het *Marineblad*, het orgaan van de vereniging, werden gepubliceerd. De marinestaf van het departement van Marine en later Defensie was nog erg klein. De minister, bijna zonder uitzondering een (oud-)marineofficier, maakte het beleid voor een groot deel zelf maar liet zich hierbij vooral leiden door de opvattingen zoals die binnen het officierskorps werden gevormd. Vooral aan het begin van twintigste eeuw bestond er tussen de officieren weinig consensus. Er bestond tot de Eerste Wereldoorlog vooral debat over de vraag of de vloot vooral uit artillerieschepen dan wel torpedo- en onderzeeboten zou moeten bestaan. Niet lang na deze oorlog werd in 1919 de Hoogere Marine Krijgsschool opgericht en vanaf dat moment ontstaat er meer overeenstemming tussen de officieren al bleef intensief

¹ Hattendorf, J.B., "The Uses of Maritime History in and for the Navy," *Naval War College Review* 56, no. 2 (2003). Richmond, H., "The importance of the study of naval history," *Naval Review* 27 (1939).

debat steeds bestaan. De combinatie van onderwijs en debat liet denkpatronen ontwikkelen die als ontwikkelend marinedenken zijn aan te duiden.² Er bestond weliswaar een gebrek aan financiële middelen en de vloot was bescheiden van omvang maar de noodzaak om goed over strategie na te denken was groot. Nederland bezat een groot koloniaal rijk in een gebied waar verschillende grote mogendheden geopolitieke interesses koesterden. Nieuwe technologie in de vorm van artillerie, vliegtuigen, onderzeeboten deden hun intrede maar het was allerm minst duidelijk welke rol deze nieuwe wapensystemen in de strategie en tactiek zouden gaan spelen. Rivaliteit tussen de verschillende defensieonderdelen verzekerde felle discussies. Het begrip ‘Heerschappij ter Zee’³ de vertaling van ‘*Command of the Sea*’ ging hierbij veelvuldig over de tong. Althans dat is het beeld dat de Nederlandse historiografie oproept.

Historici zoals Gerke Teitler en Jaap Anten betogen dat het Nederlandse marinedenken sterk werd beïnvloed door het navalisme, een door hen zo genoemde stroming in het marinedenken die betoogde dat een land het best in sterke artillerie of slagschepen kan investeren om zo de Heerschappij ter Zee te verkrijgen.⁴ Anten definieert navalisme als een “overmatige invloed” van de marine op de politiek en een “ideologie die de maritieme expansie als noodzakelijk ziet voor het voortbestaan van een mogendheid.”⁵ De Nederlandse marine liet zich meeslepen door een navalistische obsessie inzake de Heerschappij ter Zee met een anti-militaire slagkruiserstrategie als resultaat.⁶ Dit zou inhouden dat er geen sprake meer was van een te verdedigen object maar een strategie gericht op het bestrijden van de plannen van rivaliserende krijgsmacht delen. Dit zou een plan op hebben geleverd dat “niet viel te verenigen met een bevredigende operationele inzet” en was “bedoeld om Nederland een plaats op de oceanen te geven naast andere mogendheden. De verdediging van Indië was hieraan ondergeschikt.”⁷

Deze studie stelt op grond van primaire bronnen, die tot heden weinig of geen aandacht hebben gekregen, ter discussie of het begrip Heerschappij ter Zee en andere theorie in de historiografie goed worden geïnterpreteerd. Komen de genoemde suggesties overeen met de bedoelingen van de toenmalige marineofficieren en stemt het begrip Heerschappij ter Zee overeen met de krijgskundige opvattingen in die tijd? Het gaat hierbij niet alleen over de betekenis van deze begrippen maar ook over de rol die dit soort theorie vervulde in de krijgskunde.

Met behulp van deze theorie zochten officieren naar oplossingen voor de Nederlandse defensievraagstukken. De uitdaging hierin bestond uit het verdedigen tegen een veel sterkere Japanse tegenstander met een steeds groter wordend gat tussen ambities en middelen. De Nederlandse geschiedschrijving richtte zich hierbij vooral op de besluiten over middelen en had te weinig oog voor de onderliggende theoretische wetmatigheden. Er heeft altijd veel aandacht bestaan voor de strijd tussen de aanhangers van de verschillende wapens zoals torpedo of

■
2 Zie verder H. Warnar, *Dutch Navalism*, 2022, ongepubliceerd onderzoek.

3 In de literatuur wordt ook wel het begrip ‘Meesterschap’ of ‘*Mastery of the sea*’ met dezelfde betekenis gebruikt.

4 Zie bv. Teitler, G., *De strijd om de slagkruisers: 1938-1940* (De Bataafsche Leeuw, 1984), 52.

5 Anten, J., *Navalisme nekt onderzeeboot: de invloed van internationale zeestrategie op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942* (Amsterdam: Pallas Publications, 2011), 56.

6 Ibid. p185, 649, 666 en 669.

7 Ibid. p476, 666-7.

artillerie terwijl vooral theoretische begrippen zoals harmonische vloot behulpzaam zijn bij het begrijpen van de wijze waarop marineofficieren overeenstemming over strategie wisten te verkrijgen. Een verkeerd begrip van deze theorie leidt tot een verkeerde historische duiding van dit maritieme krijgsvleeden.

Deze studie heeft gebruik gemaakt van de collecties van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het Nationale Archief. Een beperking hierbij was dat door verschillende branden grote delen van dit archief verloren zijn gegaan.⁸ Vooral het feit dat de directeur van de Marine Krijgsschool het archief van deze school in mei 1940 zelf heeft vernietigd, gaf beperkingen.⁹ Gelukkig bewaarden de docenten veel materiaal thuis zodat ik dankbaar gebruik heb kunnen maken van de persoonlijke archieven van officieren bij het NIMH.

De studie bestaat uit de volgende hoofdstukken: allereerst hoofdstuk 2 als theoretische referentie dat de belangrijkste, in de internationale literatuur besproken, krijgskundige begrippen behandelt die later aan de orde zullen komen; vervolgens hoofdstuk 3 dat de bestaande historiografie beschrijft; daarna een groep van drie hoofdstukken 4 tot en met 6 die een alternatief beeld schetst; daarna hoofdstuk 7 dat een analyse bevat in de vorm van een vergelijking tussen het archief onderzoek en de bestaande historiografie. Hierbij bestaat vooral aandacht voor de vraag welke rol theorie speelde en ik zal laten zien hoe op drie aspecten een andere interpretatie mogelijk is en dat er een veel meer constante krijgskundige en ontwikkelende lijn te onderkennen is, dan tot heden werd aangenomen. Vanzelfsprekend behandelt deze studie niet alleen het begrip Heerschappij ter Zee maar alle zeekrijgskundige begrippen die hier mee samenhangen. De laatste hoofdstukken 8 en 9 bevatten de conclusie en een reflectie op de toegepaste methode.

■
8 De archiefopbouw van de marine-geschiedenis werd door verschillende branden geteisterd. In 1844 ging bij een brand bij ministerie van Marine aan de Lange Voorhout een groot deel van het archief verloren. In het Nationale Archief ontbreken meerdere stukken, onder meer omdat J. Th. Furstner een deel in 1940 heeft verbrand. Voorafgaand aan de oorlog was veel archiefmateriaal bijeengebracht in het Krijgsgeschiedkundig Archief. Dit was eerst gehuisvest aan de Laan Copes van Cattenburgh dat in april 1944 door een Brits bombardement werd getroffen. Het restant werd overgebracht naar een pand aan de Nieuw Uitleg dat in maart 1945 opnieuw door een Brits bombardement werd getroffen. Alle plaatsaanduidingen zijn in Den Haag.

9 NIMH, Nuboer, J.F.W., Toegang 70 inv. 87, onbekend, De Hoogere Marine Krijgsschool.

2. Heerschappij ter Zee in de internationale literatuur

Het begrip Heerschappij ter Zee, ofwel het beheersen van het gebruik de zee voor strategische doeleinden, heeft eigenlijk altijd al bestaan sinds er academisch over oorlogsvoering op zee werd nagedacht. De oudst bekende omschrijvingen dateren uit de 14^e en 15^e eeuw.¹⁰ De Britse jurist, historicus maar vooral krijgskundige Julian S. Corbett (1854-1922) heeft beschreven hoe Francis Drake aan het einde van de 16^e eeuw inzag dat de *Tudor Navy* onvoldoende gebruik maakte van *Command of the Sea* in de strijd tegen de Spanjaarden.¹¹ De Engelse marine viel toen vooral Spaanse koopvaardij schepen aan terwijl de Britten hun bereikte *Command of the Sea* beter hadden kunnen gebruiken om door middel van landingen met ingescheepte legereenheden koloniale invloed te vergoten. Interessant is dan ook dat de navolgers van Drake zoals Walter Raleigh vooral legercommandanten waren.¹²

Het Engelse en later Britse rijk zou na de *Glorious Revolution* van 1688 uitgroeien tot maritieme grootmacht die het sterkst tot uitdrukking kwam in de negentiende eeuw maar dit betekende niet dat het Britse academisch denken even sterk ontwikkeld was. Frankrijk beschikte over een beter marine onderwijssysteem en het Franse denken was eerder en beter ontwikkeld dan het Britse.¹³ De Franse admiraal Jean B. Grivel (1778-1869) schreef vanaf 1837 vele publicaties over maritieme strategie zoals in 1869 "*De la guerre maritime avant et depuis les nouvelles inventions*" over de Franse maritiem strategische uitdagingen: het bestrijden van maritieme (Groot-Brittannië) en een continentale grootmacht (Pruisen). Ten opzichte van de laatste kon Frankrijk streven naar het beheersen van de zee om zo landoperaties te ondersteunen maar ten opzichte van het sterkere Groot-Brittannië was dit onmogelijk.¹⁴ Grivel wist nog geen oplossing voor dit probleem te vinden o.a. omdat de techniek nog onvoldoende middelen kon aanreiken hetgeen later aan het einde van de negentiende eeuw zou veranderen.

Vanaf 1870 was het vooral de Britse historicus John K. Laughton (1830-1915) die de academische benadering van strategie stimuleerde.¹⁵ Deze lijn werd onder meer gevolgd door de Amerikaan Alfred Th. Mahan (1840-1914).¹⁶ Mahan en Britse denkers zoals Philip Colomb (1831-1899) en later Corbett hadden grote wereldwijde invloed op de maritieme krijgskunde. In dit hoofdstuk zal ik kort de belangrijkste theoretici behandelen waar de Nederlandse officieren in hun werk naar verwezen.

10 Till, G., *Seapower: A guide for the twenty-first century* (Routledge, 2018), 69-73.

11 Corbett, J.S., *Drake and the Tudor Navy: with a history of the rise of England as a maritime power* (London [etc.]: Longmans, Green, and Co., 1898).

12 Corbett, J.S., *The successors of Drake* (London: Longmans, Green and Co., 1933), viii.

13 Ropp, T. and S.S. Roberts, *The development of a modern navy: French naval policy, 1871-1904* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1987), 44.

14 *Ibid.* 21.

15 Mullins, R.E., "Sharpening the Trident: The Decisions of 1889 and the Creation of Modern Seapower" (University of London, 2000), 65.

16 Mahan, A.T. and J.B. Hattendorf, *Mahan on naval strategy: selections from the writings of Rear Admiral Alfred Thayer Mahan*, Classics of sea power, (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1991), pag x.

De Amerikaanse marineofficier en later docent aan de *Naval War College* in Newport, Mahan was de eerste maritieme krijgskundige die wereldwijd veel aandacht kreeg. Dit kwam niet zozeer omdat zijn werk theoretisch sterk was maar vooral omdat hij met behulp van historische casuïstiek een wervelende ideologie wist te lanceren. Mahan zag *Command of the Sea* als het middel voor de Verenigde Staten om wereldwijze invloed uit te oefenen. De methode die hierbij hoorde is dat de grootmacht zijn vloot concentreert zodat deze met een beslissende zeeslag *Command of the Sea* verkrijgt. Hiermee kon deze grootmacht de eigen handelsverbindingen beveiligen en tegenstanders blokkeren om zo invloed en dwang op het land uit te oefenen.¹⁷ Verder besteedde Mahan veel aandacht aan factoren zoals bijvoorbeeld een netwerk van steunpunten, de zeemacht sterk maken. Voor ieder land hadden die factoren een andere uitwerking.

Groot-Brittannië was geen opkomende macht maar een die zijn bestaande rijk in stand moest houden. Een belangrijk oogmerk van de Britten was dan ook de verdediging van hun Europese territorium. De Britse admiraal Philip Colomb¹⁸ betoogde dat een invasie het best of eigenlijk alleen met een oppermachtige vloot op zee te voorkomen is. Deze overmacht noemt hij '*Command of the Sea*' en de strijd hierom de '*Struggle for Command of the Sea*.' *Command of the Sea* was een gradueel begrip en doorgaans niet absoluut.¹⁹ Colomb onderkende drie situaties die geleidelijk in elkaar kunnen overgaan: *indifference, disputed and assured Command*.²⁰ Colomb benadrukte dat dit begrip alleen betekenis had in de context van het voorkomen van een invasie en niet in de context van andere vormen van bewegingsvrijheid en of handelsbescherming. Verder onderkende hij twee perspectieven: de superieure marine die *Command of the Sea* bezat en deze gebruikte om '*its own marches*' te faciliteren en de inferieure marine die dit probeerde te voorkomen. De sterke marine zou bij voorkeur *Command of the Sea* met een zeeslag willen verkrijgen maar de zwakkere marine kon zijn vloot als een *Fleet-in-being* inzetten.

De *Fleet-in-being* was een vloot die weliswaar zwakker was dan de tegenstander maar die toch voldoende sterk was om de tegenstander te weerhouden van een aanval omdat deze het risico te hoog achtte. De *Fleet-in-being* kon immers later versterkt worden, bijvoorbeeld met assistentie van bondgenoten. Deze betekenis van het begrip Heerschappij ter Zee van Colomb week nauwelijks af van de betekenis die Corbett later aan het begrip Heerschappij ter Zee toekende. Het verschil was vooral dat de laatstgenoemden het concept meer op het beheersen van zeeverbindingen toepasten.

Corbett heeft de inzichten van Colomb dieper uitgewerkt met een reeks van publicaties waarin *Some Principles of Maritime Strategy* (SPMS) het systematisch en theoretisch overzichtswerk is.

17 Zie bv. McCranie, K.D., *Mahan, Corbett, and the foundations of naval strategic thought* (2021), 209-24.

18 Niet te verwarren met zijn jongere broer John die een geheel andere opvatting heeft en veel meer gewicht toekent aan een systeem van forten.

19 "The term 'command of the sea', as applied to denote power to prevent the passage of an enemy intending to descend upon the land, is necessarily indefinite. Command may be absolutely complete, not only for that, but for all other purposes. It may be sufficiently complete to secure an expedition proceeding over sea for the attack of territory, from any sort of interruption either then, or at the point of attack; and yet it may not be lucently complete to make communications with the base from the point of attack absolutely secure. It may then be found by fine gradations, less and less complete, until command of the sea is wholly lost, and the enemy roves at will across the water routes which lead to the point of attack." Colomb, P.H., *Naval warfare, its ruling principles and practice historically treated*, Third edition (original 1890) ed. (London: W. H. Allen and co., limited, 1899), 204.

20 Ibid. 212.

Dit boek was vooral voor marineofficieren geschreven en is in helderheid naar mijn opvatting nog steeds ongeëvenaard. Eén van de hoofdstukken is gewijd aan het begrip *Command of the Sea*. Hierin benoemde Corbett dat ondanks het gegeven dat *'truth is so obvious that it would scarcely be worth mentioning it'* er toch veel misverstanden over dit begrip bestonden en gaf daarom een definiërende uiteenzetting. Hij begon deze door uit te leggen dat *Command of the Sea* sterk verschilde van het veroveren van terrein bij een landoorlog. De zee kon immers niet bezet worden. In plaats daarvan ging het om *'right of passage'* en het beheersen hiervan ofwel *'the control of maritime communications, whether for commercial or military purposes. The object of naval warfare is the control of communications'*. Overigens had dit geen ander doel dan het beïnvloeden van het leven op het land door het opleggen van de wil aan dat andere land. *'By occupying maritime communications... we destroy the national life afloat, and thereby check the vitality of that life ashore so far as the one is dependent on the other.'*²¹ *Command of the Sea* was niet iets absoluuts maar het kende allerlei gradaties en het was iets relatiefs tussen verschillende partijen.

Corbett maakte onderscheid tussen *'general'* en *'local'* *Command of the Sea* en er was een onderscheid te maken in *'permanent'* en *'temporary'* maar zelfs de *'permanent'* en *'general'* *Command of the Sea* was in de praktijk nooit *'absolute'*, *sporadic attacks* door de tegenstander waren nooit uit te sluiten. Met *Command of the Sea* werd dan ook gedoeld op het effectief (*not seriously affected*) kunnen gebruiken van de zee voor eigen gebruik dan wel dit aan de ander kunnen ontzeggen.²² Omdat de *'normal condition of Command of the Sea is to be in dispute'*, ging het om *'power of neither side preponderates to any applicable extent.'*²³ Deze *preponderance* werd niet alleen door kracht verhoudingen bepaald maar ook door de omstandigheden zoals geografie, beschikbare faciliteiten en de oorlogsdoelstellingen. Net als Colomb maakte Corbett voor de strijd om *Command of the Sea* onderscheid tussen de sterkere marine die offensieve doestellingen kon nastreven en als middel hiertoe *Command of the Sea* kon verzekeren (*secure*) door middel van een beslissende zeeslag of door middel van een blokkade, en de zwakkere marine die defensieve doelen zal hebben en als middel een *Fleet-in-being of minor counter attacks* kon gebruiken om *Command of the Sea* van de sterke marine te betwisten.²⁴

Belangrijk was dat anders dan Colomb beweerde, het voor Corbett geen voorwaarde was om eerst de slagvloot van de tegenstander te verslaan en *Command of the Sea* te verkrijgen voordat een landing kon worden uitgevoerd. Als voorbeeld noemde Corbett de Japanse landing in Korea in de Russisch-Japanse oorlog in 1904.²⁵ Terwijl Mahan vasthield aan de volgorde dat altijd eerst het primaire doel (verslaan slagvloot tegenstander om *Command of the Sea* te verkrijgen) behaald moest worden voordat het *ulterior object* (doel van de *campaign/oorlog*) bereikt kon worden, propageerde Corbett een *'non-linear approach'* waarbij in plaats van *'concentration of force'*, *'concentration of effort'* in de context van het *'ulterior object'*, centraal stond. Corbett noemde als voorbeeld van *'concentration of effort'*, de vergeten admiraal John Norris die tijdens de invasiedreiging in 1744 zowel de Franse slagvloot als een transport-vloot moest bestrijden en hierbij de prioriteit bij de invasievloot legde

21 Corbett, J.S., *Some principles of maritime strategy* (London Longmans, Green and Co, 1911; repr., Classics of Sea power, Naval Institute Press, 1988), 94-5.

22 Ibid. 104-5.

23 Ibid. 105.

24 Ibid. Part III ch. 3.

25 McCranie, K.D., *Mahan, Corbett*, 236.

en accepteerde dat hij de Franse slagvloot niet goed zou kunnen afschermen.²⁶ Ook voor een offensieve operatie was een niet-lineaire aanpak nodig omdat een zwakkere tegenstander de zeeslag immers doorgaans zou mijden. Deze kon wel tot een slag verleid worden indien er een doelstelling op het spel stond die zwaarder woog dan het voortbestaan van de vloot.²⁷

Frankrijk beschikte na Trafalgar (1805) doorgaans over een minder sterke marine dan de Britse en Frankrijk gebruikte deze marine dan ook om o.a. de Britse *Command of the Sea* te betwisten. Het Franse marinedenken kwam in hoofdzaak voort uit een eigen militair academische traditie met veel aandacht voor vooruitstrevende technologieontwikkeling. Hier kwam oa. de *Jeune École* uit voort, een denkschool die aan het einde van 19e eeuw in Frankrijk veel, ook internationale, aandacht kreeg. De aanhangers van de school vervulden slechts tijdens twee relatief korte perioden daadwerkelijk regeringsinvloed. De invloed op daadwerkelijke aanpassing in strategie en vlootsamenstelling was daardoor beperkt maar dit laat onverlet dat de school veel krijgskundige discussies opriep.

Deze school die zijn oorsprong vond in het falen van de Franse slagvloot tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870 had een fundamenteel afwijkende visie op de Heerschappij ter Zee. De aanhangers wilden de strategie over een geheel andere boeg gooien door optimaal gebruik van nieuwe techniek zoals mijnen en torpedo's te maken. Hiermee wilden de betrokken officieren een soort guerrillaoorlog op zee voeren. In plaats van het betwisten of strijden om de Heerschappij ter Zee beoogde deze school vooral om maatschappelijke angst en onrust onder de bevolking van de vijand teweeg te brengen. Het middel was: '*exhaust of people due to attack on trade, not battle*', '*attack on private property...against capital economy*'.²⁸ Een koloniale agenda ging samen met een agressieve handelsoorlog niet gericht op *starvation* maar het creëren van ontregelende paniek bij de tegenstander. Torpedoboten zouden een *close blockade* door de tegenstander onmogelijk maken. Indien de blokkade onbruikbaar zou worden dan zou hiermee één van de twee methoden om *Command of the Sea* te verkrijgen, onmogelijk worden.

Deze technische aanpak vereiste een andere vlootsamenstelling. Volgens één van de aanhangers de schrijver en expert in internationale betrekkingen Gabriel Charmes was het fout om, zoals voorheen vaak in Frankrijk gebeurde, alle wapens (ram, artillerie en torpedo) in één schip te combineren. Charmes propageerde dat voor de verschillende wapens aparte vaak kleine vaartuigen te gebruiken en de torpedovaartuigen door een moederschip te laten ondersteunen.²⁹

Veel van de *Jeune École* plannen misten helaas de benodigde realiteitszin. De nieuwe kleine torpedoboten bleken niet geschikt voor meer langdurige operaties op open zee en de meeste tactische experimenten op zee mislukten.³⁰ Daarnaast werd de stroming gebruikt als onderdeel

26 Corbett, J.S., *Some principles*, 237-8. Corbett spreekt in dit geval op p235 niet van 'ulterior' maar van het 'principle object (the transports)'.
27 McCranie, K.D., *Mahan, Corbett*, 151.

28 Røksund, A., *The jeune école: the strategy of the weak* (Brill, 2007), 4, 8.

29 Ropp, T. and S.S. Roberts, *French naval policy*, 160-1.

30 *Ibid.* 176-7.

van gepolitiseerde strijd over onderwerpen die niet zozeer marine strategie maar vooral sociale agenda's aangingen.

De school vervulde een belangrijke rol in het door ontwikkelen van het marinedenken. Er ontstond aandacht voor de noodzaak de verschillende marine functionaliteiten te integreren. Zo ontstond er rond 1900 een nieuwe Franse marine theorie, een systeem waarin de verschillende typen schepen samenhangende functies gingen vervullen. De kruisers die een handelsoorlog konden voeren, dwongen bijvoorbeeld een Britse tegenstander om de Franse havens te blokkeren. Hiervoor zouden de Britse marineschepen de Franse havens moeten naderen waardoor ze een prooi werden voor aanvallen door Franse torpedoboten in het kustgebied. Daarnaast zou een Franse slagvloot een voorwaartse verdediging voeren waardoor de vijand moeite zou hebben de inspanningen te verdelen over blokkade operaties onder de Franse kust en het bestrijden van de Franse slagvloot nabij de eigen kust. De combinatie van dit geheel zou de vijand voldoende bezig moeten houden om in de koloniën voldoende bewegingsruimte te behouden om de eigen belangen aldaar veilig te kunnen blijven stellen.³¹

In 1895 werd de *École Supérieure Navale* opgericht. De school kende aanvankelijk veel politieke strijd en het curriculum was aanvankelijk saai maar het werd wel de kweekvijver voor militaire krijgskundigen zoals René Daveluy (1863-1939) en later Raoul Castex (1878-1968).³² Deze Franse officieren ontwikkelden eigen theorieën die overigens vooral voortbouwden op het werk van Mahan. Daveluy bijvoorbeeld betoogde dat de zwakkere partij zoveel als mogelijk het offensief waarmee hij eigenlijk het initiatief bedoelt, moest zoeken. Dit kon door de sterkere tegenstander d.m.v. manoeuvres te dwingen om zijn vloot te verspreiden en door verrassing gunstige aanvalssituaties te creëren.³³

Een andere buitenlandse reactie was dat Corbett zijn blokkadetheorie ging aanpassen en onderscheid ging maken tussen *close* en *open* blokkades,³⁴ ieder met een eigen methode en aanpak maar beide geschikt om afhankelijk van de omstandigheden voldoende mate van *Command of the Sea* te verkrijgen.³⁵ Corbett liet met voorbeelden zien dat de open blokkade vorm al in de achttiende eeuw veelvuldig door de Britse marine werd toegepast en in beginsel niets nieuws was. De actualiteit zat in het benoemen van concepten die bruikbaar waren voor de toekomstige oorlog in die tijd. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zou de Britse marine dan ook vooral het principe van de *open*, toen *distant* genoemde blokkade, toepassen op de strijd om *Command of the Sea* in de Noordzee tegen de Duitse marine.

31 Ibid. 334.

32 Ibid. 295.

33 Zie bv. Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* (Den Helder: C. De Boer Jr., 1913), 68-9. Deze Franstalige verwijzing is terug te vinden in: Daveluy, R., *The Genius of Naval Warfare, I Strategy, a study of naval strategy* 2nd edition ed., ed. professor US Navy Translated by P.R. Alger (Annapolis, Md.: The US Naval Institute, 1910), 49-50. Zie ook: Vego, M., *General Naval Tactics: Theory and Practice* (Naval Institute Press, 2020), 33.

34 Een *close blockade* was een blokkade dicht onder vijandelijke kust waarmee de vijandelijke vloot bijna letterlijk werd opgesloten. Na de introductie van nieuwe wapens zoals de mijn en torpedo werd dit moeilijker om uit te voeren. De *open or distant blockade* bevond zich op grote(re) afstand uit de kust en was daarom minder kwetsbaar voor de nieuwe wapens. Deze vorm was weliswaar minder 'waterdicht' maar kon toch voldoende effectief zijn om het doel te bereiken.

35 Corbett, J.S., *Some principles*, 187-9.

De bijdrage van Corbett aan de krijgskunde is veel meer dan alleen theorie over oorlog op zee. Wellicht zit de grootste waarde van zijn werk in het ontwikkelen van *limited war* theorie. Clausewitz had wat eerste gedachten hierover neergeschreven in het nawoord van *Vom Kriege* maar deze niet uitgewerkt. Corbett heeft deze krijgskundige handschoen opgepakt en verwerkt in meerdere werken waaronder *Some Principles*.³⁶ De theorie van Corbett ging uit van het vermogen dat het een tegenstander om politieke redenen of redenen gelegen in de omstandigheden van een conflict, kon ontbreken aan de wil om een *limited* object naar volledig vermogen te verdedigen. Terwijl bij landconflicten de kans op escalatie groter is doordat de tegenstander kon reageren met een *unlimited counterstrike*, hadden zeemogendheden een bepaalde mate van onkwetsbaarheid waardoor deze, gebruikmakend van de strategische manoeuvreer ruimte die de Heerschappij ter Zee bood, een *limited* veroveringsactie (fase 1) konden inbedden in grotere meer *unlimited* oorlog. De volgende twee fasen bestonden eruit dat de zeemogendheid overging op het defensief en zijn positie in het veroverde object versterkte (fase 2) en daarmee een tegenreactie opriep. Deze was door de initiatiefnemer uit te buiten door een grotere slag, eventueel met gebruikmaking van bondgenoten, toe te brengen (fase 3). De slag bij Tsushima in de Russisch- Japanse oorlog was een voorbeeld van een voor de Japanners geslaagde fase drie maar deze fase kon ook door middel van landoperaties plaatsvinden. Corbett liet hiermee zien hoe *seapower* samenhang met economische, land- en diplomatieke strategie.

Castex, een docent aan de Franse hogere marine krijgsschool, zou na de Eerste Wereldoorlog de lessen er van verwerken in zijn theoretische werk waarvan *Théories stratégiques*, het belangrijkste deel uitmaakte. Castex begon zijn *Strategic Theories* met de notie dat de zeeoorlog gaat om het beheersen van zeeverbindingen voor zowel economische als militaire doelen en ook Castex noemde dit Heerschappij ter Zee. Castex relativeerde het belang van deze heerschappij. Voor een eilandstaat en bij een oorlog tussen zulke staten zoals de Russisch-Japanse oorlog 1904-05 was dit belang groot maar voor continentale staten was dit veel minder beslissend. Een continentale staat moest op het land verslagen worden en de marine ondersteunde dan het leger.³⁷ Daarnaast zou met name door de introductie van vliegtuigen en onderzeeboten de Heerschappij ter Zee altijd onvolledig, relatief, imperfect, lokaal en tijdelijk zijn. In navolging van Corbett opperde Castex derhalve de suggestie om in plaats van over de Heerschappij ter Zee over *control of communications* te spreken.³⁸

Anders dan de hiervoor genoemde klassieken maakte Castex geen onderscheid in methoden voor de sterkere dan wel de zwakkere marine. In plaats daarvan presenteerde hij een algemene theorie voor manoeuvre die voor beide marines toepasbaar was, hij constateerde alleen dat de verdediger nog meer dan de aanvaller van manoeuvre afhankelijk was.³⁹ Castex maakte wel onderscheid tussen offensieve en defensieve methoden en de toepasselijkheid hiervan was vanzelfsprekend afhankelijk van de krachtsverhouding op een specifieke tijd en plaats. De keuze voor deze aanpak kwam omdat Frankrijk afhankelijk van de tegenstander steeds andere

■
36 Zie voor een goede uitleg: McCranie, K.D., Mahan, Corbett. Corbett, J.S., *Some principles*, 72-87.

37 Castex, R., *Strategic theories*, First Naval Institute Press paperback edition. ed. (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2017), 47.

38 Ibid. 55, 64.

39 Ibid. 117.

methoden moest toepassen. Bijvoorbeeld de minister Théophile Aube (1826-1890), bekend van de *Jeune École* school, verdeelde zijn vloot in 1886 in drie groepen: tegen Groot-Brittannië een defensieve kustverdedigingsstrategie met kruisers in Brest, tegen Italië een offensieve slagvloot voor kustbombardementen vanuit Toulon, en tegen Duitsland een defensieve strategie met torpedo boten en oude *coastal battleships* in Cherbourg.⁴⁰ In de tijd van Castex waren de internationale verhoudingen weliswaar anders maar daarmee nog niet eenduidig. Frankrijk kon weliswaar rekenen op Britse steun maar de verhouding tegenover tegenstanders in Europa of Azië waren daarmee nog niet bepaald.

Het instrument *Fleet-in-being*, een concept dat later in meer details wordt uitgelegd, kreeg bij Castex weinig waardering. Net als Mahan interpreteerde Castex het verloop van de slag bij *Beachy Head* in 1690 niet als een verstandig voorstel van de Britse admiraal Torrington maar als een gebrek aan doortastendheid en gebrek aan transportschepen van de Franse admiraal Tourville.⁴¹ Uiteindelijk moest volgens Castex' eerste theorie voor de uitvoering van operaties, het primaire doel van oorlogsoperaties zijn om de vloot van de tegenstander te vernietigen.⁴² Om dit te bereiken speelden in het werk van Castex twee concepten een grote rol: manoeuvre⁴³ en *liaison des armes*.⁴⁴

Castex maakte voor de uitleg van manoeuvre onderscheid tussen het primaire en secundaire doel. Een dergelijk objectief kon bestaan uit een steunpunt op het land of een zeeverbinding. Indien een aanvaller onvoldoende schepen beschikbaar had om het primaire doel aan te vallen, kon het wel mogelijk zijn een secundair doel aan te vallen. Ook de vijand moest zijn verdedigingsmiddelen verspreiden over de verschillende objectieven en gelijktijdig reageren op de aanvallen. Manoeuvre bestond en bestaat er nog steeds uit dat een strijdmacht de inspanningen wisselt tussen deze objectieven, zodat er een asymmetrische gunstige aanvalssituatie kon ontstaan. Door initiatief en het optimaal concentreren dan wel verspreiden van de eenheden kon de vijand uit balans worden gebracht. *'The winner will be the one who manages to bite the other's tail before his own is bitten.'*⁴⁵ Castex illustreerde deze theorie met voorbeelden met Duitse aanvallen uit de Eerste Wereldoorlog zoals de raider aanvallen op de Britse kust, de slag bij de Falklands als een aanval op verre Britse zeeverbinding, de aanvallen door onderzeeboten, eveneens op de zeeverbindingen en de uitbraken tijdens de slag bij Jutland (1916). Bij ieder van deze aanvallen werden de Britten gedwongen hun vloot opnieuw te verdelen. Dat het Duitsland niet is gelukt om de strijd te winnen was een complexer verhaal dat niet alleen door Duitse fouten maar ook door het vaardige Britse tegenspel te verklaren was. De kern was dat het ging om het bereiken van samenhang tussen de verschillende operaties zodat ze elkaars effect konden versterken.

Ook binnen operaties moest de samenhang tussen het gebruik van de verschillende marine wapens goed worden afgestemd en dit berustte op het principes van de *liaison des armes*. Vooral

40 Ropp, T. and S.S. Roberts, *French naval policy*, 171.

41 Castex, R., *Strategic theories*, 340.

42 Ibid. 67.

43 Ibid. 101-26.

44 Zie bijvoorbeeld ibid. 115. en Castex, R., *Synthèse de la guerre sous-marine: de Pontchartrain à Tirpitz* (A. Challamel, 1920).

45 Castex, R., *Strategic theories*, 116.

de slag bij Jutland bood een schat aan ervaringen die Castex dan ook ruimschoots aan bod liet komen in de Franse krijgsschool.

Interessant is dat in het Franse denken de *Fleet-in-being* nauwelijks voorkwam en dat dit denken vooral uitging van tegenaanvallen. Hiervoor zijn naar mijn opvatting verschillende verklaringen te geven.

De belangrijkste reden is waarschijnlijk dat Frankrijk als sterke continentale macht niet echt rekening hoefde te houden met een grootschalige invasie. De oorlogvoering was sinds Agincourt (1415) dermate grootschalig geworden dat het voor de Britten nooit mogelijk zou zijn om voldoende troepen over te brengen om Frankrijk te bezetten. Dit betekende niet dat het geen kleinschalig overvallen hoefde te vrezten. Bijvoorbeeld in 1898 tijdens de Fachoda crisis naar aanleiding van een koloniaal geschil in het huidige Zuid-Sudan werden Brest en het nabijgelegen eiland Ouessant alsmede de in Tunesië gelegen Franse basis Bizerte bedreigd door Britse vloten met expeditionaire capaciteit. Hiermee was een lokale *coup de main* mogelijk en dit bood een gunstige onderhandelingspositie.⁴⁶ Een *Fleet-in-being* heeft bij een dergelijke crisis weinig waarde. Deze heeft juist waarde als dreiging tegen grootschalige amfibische operaties waarbij een grote mate van *Command of the Sea* benodigd was. Een *Fleet-in-being* kon een dergelijk grote operatie steeds blijven bedreigen.

Een ander argument is dat de Franse strategie in de 19^e eeuw niet alleen tegen Groot-Brittannië maar ook tegen Duitsland en vooral Italië was gericht. Tegenover deze landen meende Frankrijk maritiem overwicht te hebben ook al bleek dit in de praktijk zoals tijdens Frans Duitse oorlog zeer moeilijk of niet realiseerbaar.

Het Duitse marinedenken van 1900 tot 1940 had zijn eigen karakteristieken. Dit denken werd vooral bepaald door de geografische beperkingen en expansiedrift. Expansie vereiste toegang tot de Atlantische Oceaan maar deze werd beperkt doordat het land 'opgesloten' lag waardoor Groot-Brittannië de toegang eenvoudig kon blokkeren. Duitsland was een opkomende wereldmacht die zijn plaats in de geopolitieke en koloniale area opeiste. Een scenario dat overeenkwam met het script van Mahan waarbij Tirpitz concludeerde dat Duitsland in staat moest zijn om door middel van een beslissende zeeslag de Heerschappij ter Zee te veroveren.⁴⁷ In het Duitse denken bestond vanaf Curt von Maltzahn (1849-1930), via Alfred P.F. von Tirpitz (1849-1930) en Wolfgang Wegener (1875-1956) een patroon van expansie naar de Atlantische Oceaan om zo een strategisch offensief in te kunnen zetten.⁴⁸

Het is opvallend dat in de Duitse krijgskunde het begrip Heerschappij ter Zee niet vaak wordt gebruikt. In plaats daarvan komen we in deze literatuur vaker het begrip '*Freiheitskamp zur See*' tegen.⁴⁹ Dit begrip is vergelijkbaar met wat we nu verstaan onder *Freedom of Navigation* ofwel

46 Ropp, T. and S.S. Roberts, *French naval policy*, 307.

47 Hobson, R., *Imperialism at sea: naval strategic thought, the ideology of sea power, and the Tirpitz Plan, 1875-1914*, vol. 25 (Brill, 2002), 204.

48 Ibid. 294. Wegener, W., *The naval strategy of the World War*, Classics of sea power, (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1989-1929), 106-7, 116-7.

49 Epkenhans, M.e., *Jutland: World War I's greatest naval battle* (University Press of Kentucky, 2015), 325.

het met een marine afdwingen van toegang tot een bepaald zeegebied, in het Duitse geval de Atlantische Oceaan. Deze toegang werd in Duitse ogen vooral door Groot-Brittannië beperkt. Dit komt bijvoorbeeld goed tot uitdrukking in een Duitse propaganda-affiche met als titel *Freiheit der Meere* in 1918 dat de Britse dominantie weergeeft als een grote inktvis die met zijn tentakels alle wereldzeeën beheerste.⁵⁰ Het affiche was een reactie op Wilson's 14-punten waarmee het Wilson's concept van de vrije wereldzee verwoordde als Angelsaksische dominantie. Deze *Freiheits*-interpretatie van zee heerschappij was sterk ideologisch van karakter en onderdeel van de met name door Duitsland gevoede anti-Britse sentimenten. Corbett reageerde in 1915 op de Duitse beschuldiging van zee dominantie, toen verwoord als Navalisme, met het essay *Spectre of Navalism*. Corbett verdedigde de Britse positie door erop te wijzen dat het fundament van *Pax-Britannica* bestond uit vrijhandel, een open deur politiek en een vrije zee en dat juist het Duits-Pruisisch militarisme de vrijheid in gevaar bracht.⁵¹

De laatste relevante denker die in dit overzicht niet mag ontbreken is de Britse admiraal en navolger van Corbett, Herbert Richmond (1871-1946). Richmond publiceerde belangrijke delen van zijn werk in dezelfde jaren dertig als Castex.⁵² In *Naval Warfare* ging hij net als Castex uitgebreid in op *concentration&dispersal* van de vloot en '*coordination of arms.*' Daarnaast besteedde hij in *Sea power in the Modern World* veel aandacht aan het relativerende (niet te groot en niet te klein) belang van het luchtwapen, het inbedden van het gebruik der marine als onderdeel van policy en wapenbeheersing. Ten aanzien van het laatste pleitte Richmond ervoor dat een land niet blind moest volgen in een wapenwedloop. Dit zou alleen maar meer competitie veroorzaken. Het louter verhogen van aantal wapens vond Richmond kostbaar en niet wetenschappelijk. Het was beter oplossingen te zoeken in tactiek of manoeuvre.⁵³ Uiteindelijk moest Richmond ontslag nemen als admiraal en werd hij professor in Cambridge.

Uit dit overzicht is te concluderen dat er tussen de verschillende denkers, met uitzondering van de *Jeune École*, geen fundamentele tegenstellingen of strijdigheden in de opvattingen bestond. De verschillen zaten er in dat iedere denker het perspectief van een ander land belichtte en daardoor andere accenten of een gewicht aan aspecten toekende. Ieder ziet de oorlog op zee als een gevecht om de heerschappij ofwel het beheersen van zeeverbindingen. De methoden om dat gevecht te voeren werden vooral bepaald door de vraagstukken van a. het verdelen en concentreren van vlooteenheden over de verschillende zeegebieden en b. het optimaal laten samenwerken van de verschillende scheepstypen en wapens in een vloot.

Het Nederlandse krijgskundige vraagstuk richt zich niet zozeer op de vraag hoe die theorieën in elkaar zitten maar hoe deze uitwerken op de Nederlandse en Indische vraagstukken. In het volgende hoofdstuk komt aan de orde hoe dit in de Nederlandse historiografie is beschreven.

■
50 Reimer, D., *Freiheit der Meere*, (Berlin: 1918).

51 Corbett, J.S., *The Spectre of Navalism* (Darling, 1915), 3,4,7.

52 Vooral Richmond, H., *Naval warfare* (1930). En Richmond, H.W., *Sea power in the modern world* (G. Bell & sons, Limited, 1934).

53 Richmond, H.W., *Sea power in the modern world*, 85-6.

3. Historiografie

Voordat ik een overzicht van de historiografie presenteer zal ik eerst een kort overzicht van de gebeurtenissen in deze periode behandelen. Omstreeks 1900 was de hoofdrol voor de verdediging van Indië weggelegd voor Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL).⁵⁴ Het plan concentreerde de inspanningen rondom West-Java. De marine verzorgde de kustverdediging die de landing van de vijand moest vertragen zodat het leger in de gelegenheid was zich voor te bereiden op de landstrijd. In aanloop naar de Eerste Wereldoorlog draaiden de rollen om. De buitengewesten namen door de winning van grondstoffen een steeds belangrijker rol in en de opkomende globalisering van de wereldeconomie veroorzaakte een toename van het scheepvaartverkeer. Deze ontwikkelingen vroegen om verdediging van de buitengewesten, een rol waar de marine vanwege de mobiliteit beter toe was uitgerust. Tegelijkertijd ontstond het inzicht dat een vijandige invasiemacht vooral op zee kwetsbaar was zodat een maritieme verdediging effectiever kon zijn. Tot en met de jaren twintig groeide de economiesterk zodat er ook kapitaal beschikbaar was om in een vloot te investeren. In 1912 werd door een Staatscommissie, onder politieke leiding van de premier T. Heemskerck met verder als lid onder meer de minister van Marine H. Colijn, een plan voor de bouw van slagschepen ontwikkeld dat vanwege de Eerste Wereldoorlog nooit tot uitvoering is gekomen.⁵⁵ Na de oorlog veranderde het politieke klimaat en werden vertrouwend op wapenbeheersingsconferenties en de opgerichte Volkenbond, de vlootplannen bijgesteld naar een zogeheten klein materieel vloot die vooral uit onderzeeboten maar ook uit torpedobootjagers en lichte kruisers bestond.⁵⁶ Als gevolg van de toenemende internationale dreiging nam het besef toe dat een sterkere krijgsmacht noodzakelijk was. Na een felle strijd tussen het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) en de Marine over de vraag of vliegtuigen of marineschepen het meest geschikt waren om de vijandige invasievloot aan te vallen, besloot Colijn uiteindelijk in 1936 dat beide benodigd waren. Begin 1940 besloot de regering om drie grote slagkruisers te gaan bouwen. Wederom zou door het uitbreken van een wereldoorlog ook dit plan niet tot uitvoering komen.

De belangrijkste werken in de historiografie bestaan uit drie dissertaties van respectievelijk: Gerke Teitler, Gerard Jungslager en Jaap Anten. De eerste periode is het meest uitgebreid beschreven door Teitler in zijn tweede dissertatie 'Anatomie van de Indische Defensie' die de ontwikkeling van het maritieme strategische denken en beleid in de periode 1892-1918 beschreef. Een periode met veel rivaliteit tussen de Marine en het KNIL, en een strijd die werd gevoerd aan de hand van mogelijke scenario's zoals de schending van de neutraliteit of een grootschalig invasie. De dissertatie van dr. Gerard Jungslager, een marineofficier en na de oorlog docent bij de Hogere Marine Krijgsschool, beschreef de jaren twintig. Anten beschreef de gehele periode

54 Teitler, G., "Anatomie van de Indische defensie," *Scenario's, Plannen, Beleid, 1892-1920* (1988).

55 Dit plan werd in 1912 uitgewerkt door een Technische subcommissie die uitging van 5 slagschepen. De Staatscommissie publiceerde het eindrapport in 1913 en had het aantal slagschepen mede vanwege de dreiging uit China verhoogt naar 9. In 1914 werd op grond van dit plan een concept vlootwet opgesteld waarin het aantal van 9 werd bijgesteld naar 5 slagschepen en 5 nieuwe kruisers van ten minste 3500 ton.

56 Jungslager, G., *Recht zo die gaat: de maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlandsch-Indië in de jaren twintig* (Afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf, 1991).

tot de Tweede Wereldoorlog met een nadruk op de jaren dertig. Deze rijke studie beschouwde de ontwikkeling van het marine strategisch denken uit krijgskundig theoretisch perspectief met een centrale plaats voor risicostrategieën die zijn oorsprong vinden in het *Risico gedanke* van de Duitse admiraal en minister von Tirpitz. In aanvulling hierop schreef Teitler aparte studies over de rivaliteit tussen de marine en het KNIL in de jaren dertig alsmede de totstandkoming van het Slagkruiserplan 1939. De historica Anita. M.C. van Dissel schreef over deze periode in het overzichtswerk, *Met man en macht, de militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* en recent publiceerde de op dat moment aan het NIMH verbonden historicus drs. Mark Loderichs het hoofdstuk, *De externe verdediging van de koloniale staat 1816-1941* in *Krijgsmacht en Kolonie, opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid*.⁵⁷

In Teitlers Anatomie speelt het begrip Heerschappij ter Zee slechts een bescheiden rol. Dit veranderde in zijn studie over het Slagkruiserplan 1939 waarin hij de Heerschappij ter Zee vooral beschreef als een propaganda uiting die was bedoeld om publieke meningsvorming te beïnvloeden. ‘Van objectieve en zorgvuldige voorlichting was geen sprake. Nog steeds werd door marineofficieren gedacht in termen van kracht en van heerschappij ter zee(...)Ook dit taalgebruik duidde trouwens op de wens te willen vechten om de heerschappij ter zee.’⁵⁸ In zijn meer theoretische werk over maritieme strategie definieerde Teitler Heerschappij ter Zee als het resultaat van succesvolle ontplooiing van *Seapower* vermogen. Een staat die deze Heerschappij heeft verworven kon het gebruik van de zee door anderen ontzeggen. Door de uitgestrektheid van de zee, was de heerschappij gewoonlijk beperkt in tijd en ruimte, het was zelden absoluut en doorgaans een gradueel begrip. Teitler plaatste het begrip in de denkbeelden van Mahan. Volgens een stappenplan was het eerst nodig om de Heerschappij ter Zee te verwerven en vervolgens was deze te gebruiken om een andere staat de wil op te leggen.

Teitler plaatste het benoemen van de Heerschappij ter Zee in een breder patroon van Navalisme. Dit navalisme zag Teitler als een ongenueanceerde navolging van Mahan.⁵⁹ Daarmee bedoelde hij dat de volgelingen een andere en bredere betekenis aan het begrip toekenden dan Mahan zelf in zijn boeken had bedoeld. Teitler zag het navalisme niet zozeer als een krijgskundig maar meer als een cultureel fenomeen dat een rol speelde bij propaganda. Het begrip Heerschappij ter Zee was volgens Teitler meer een ideologisch dan een krijgskundig begrip dat hij exclusief koppelde aan Mahan zonder het bij de andere stromingen van het marinedenken aan bod te laten komen. Een mogelijke verklaring voor de afwezigheid van de Heerschappij ter Zee in Teitler zijn krijgskundige analyses kan mogelijk worden gevonden in zijn wetenschapsopvatting. Hiervan is een glimp op te vangen in het voorwoord van zijn eerste dissertatie over de wording van het professionele officierskorps. Hierin schreef Teitler dat: ‘*de schrijver geen vrede kan vinden met de vaak al te schematiserende sociologische benadering van verschijnselen, waarbij maar al te gauw ‘constructies’ in*

57 Teitler, G., “Anatomie van de Indische defensie.”; Teitler, G., *De strijd om de slagkruisers: 1938-1940*; Jungslager, G., *Recht zo die gaat: de maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlandsch-Indie in de jaren twintig*; Anten, J., *Navalisme*. Dissel van, A.M.C., “Tropenjaren: de Nederlandse zeemacht in Aziatische wateren (1816-1962),” in *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland*, ed. Jaap R. Bruijn en Cees B. Wels (red.); Loderichs, M., “De externe verdediging van de koloniale staat, 1816-1941,” in *Krijgsgeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid*, ed. P.M.H. Groen, Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T. (2021).

58 Teitler, G., *De strijd om de slagkruisers: 1938-1940*, 52.

59 Teitler, G., Bosch, J.M.J. en and W. Klinkert, *Militaire strategie*, Amsterdam: Mets & Schilt, (2002).

plaats van historische complexiteiten met elkaar in verband worden gebracht.⁶⁰ Sociologie, krijgskunde en geschiedenis zijn verschillende vakken maar allen gaan ze over een sociale werkelijkheid. Ook de klassieke krijgskundigen houden ons voor dat de waarde van theorie beperkt is voor zowel de militaire prescriptie als voor de historische verklaringen.

Anten gaat, anders dan Teitler niet echt in op de culturele aspecten van navalisme en behandelt vooral de krijgskundige elementen. Hij definieert navalisme als 'een politiek-strategische ideologie die maritiem imperialisme als noodzakelijk ziet voor het voortbestaan van elke grote mogendheid. Toenemende gevechtskracht ter zee vormt de sleutel hiertoe.'⁶¹

Volgens Anten was de invloed van Mahan op het Nederlandse marinedenken (naast de Duitse invloed) groot. Anten doelt dan niet zozeer op het bekende werk *The influence of Seapower on history* uit 1889 maar vooral op het latere (1911) werk *Naval Strategy*. Dit 'vormde de bijbel van het Nederlandse marinedenken.' Het eerste (1913) Nederlandse leerboek *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* van de officier-instructeur luitenant-ter-zee der eerste klasse Gerhard J.W. Putman Cramer (1875-1949) zou volgens Anten grotendeels op het werk Mahan zijn gebaseerd.⁶² Een interessante observatie van Anten hierbij is dat Mahan in zijn *Naval Strategy*, veel van zijn eerdere werk nuanceerde op grond van publicaties door de Britse krijgskundige Julian Corbett. Volgens Anten was 'De heerschappij ter zee van een land [...] het product van (1) de sterkte en kwaliteit van zijn vloot, (2) geografische omstandigheden en (3) internationale betrekkingen.' Het gevaar was dat de toenmalige geëigende middelen om deze heerschappij te behalen, de beslissingsslag en slagschepen, een doel in zichzelf konden worden. Een bijkomend gevaar hiervan was dat deze heerschappij tevens als toereikend werd beschouwd voor het beveiligen van de zeeroutes.⁶³ Anten heeft deze definitie ontleend aan Colin Gray maar het derde element 'de internationale betrekkingen' hieraan toegevoegd.

Anten heeft waarschijnlijk voor deze aangepaste definitie gekozen om het goed te laten passen in het theoretische kader van zijn studie. Dit kader bestaat naast het verschijnsel navalisme vooral uit de theorie van de risicostrategie. Deze theorie ging over het risico op interventie door een sterkere marine A. Een land kon zich expansie t.o.v. een ander land B permitteren indien aannemelijk was dat die interventie voor A een risico van dermate veel krachtsverlies zou opleveren dat A daarna niet langer sterk genoeg zou zijn om land B aan te kunnen. Anten vergelijkt de risicostrategieën uit het einde van de negentiende eeuw in Duitsland t.o.v. Frankrijk en Groot-Brittannië, van de Verenigde Staten t.o.v. Groot-Brittannië en Frankrijk en van Nederland in Indië t.o.v. Japan en de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Dit doet Anten voor zowel het Slagschipplan 1912 als het Slagkruiserplan 1939. Beide plannen voldeden niet aan de eisen van goede risicostrategie maar zijn oordeel over het plan van 1912 is aanmerkelijk milder dan dat over het plan van 1939.

60 Teitler, G., "De wording van het professionele officierskorps: een sociologisch-historische analyse" (Universitaire Pers Rotterdam, 1974), ix-x.

61 Anten, J., *Navalisme*, 79.

62 Ibid. 183, 655. Mahan, A.T., *Naval Strategy compared and Contrasted with the principles* (London: Sampson Low, Marston & Company, Ltd, 1911 (NL library 1914)). Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek*. Zie voor Putman Cramer ook: Woudstra, N.A., "Honderd jaar Maritieme Strategie en Zeetactiek" *Militaire Spectator* 182, no. 11 (2013).

63 Anten, J., *Navalisme*, 76.

Van Dissel maakte eerder ook een vergelijking tussen deze Nederlandse plannen. Het eerste plan was het resultaat van zich goed manifesterende navalisten die pleitten 'voor een vloot van het type Dreadnought om de *mastery of the sea* in de archipel zeker te stellen.'⁶⁴ Het plan van 1939 kwam van 'marineofficieren die bleven dromen van kapitale schepen.' Ze werden aangevoerd door de 'aanstichter en grote propagandist van de slagkruisers vice-admiraal Johan Th. Furstner (1887-1970). Hiermee werd 'anders dan in 1912, geen *mastery of the sea* beoogd. Zij dienden ter afschrikking van een externe agressor.'⁶⁵

Met hun bewoordingen suggereren Van Dissel en Anten dat de marineofficieren in 1912 vanuit een offensief oogmerk, de Heerschappij ter Zee wilden verzekeren. Hun woorden corresponderen met het begrip *secure* zoals dit door Corbett en Colomb hiervoor is beschreven. Anten schrijft over het 'navalistische verlangen naar de heerschappij ter zee tegenover Japan.'⁶⁶ Van Dissel schreef over het 'zeker stellen' van de Heerschappij ter Zee.⁶⁷ Anten gebruikt soms het woord *betwisten* maar doorgaans schrijft hij over het 'verwerven' van de Heerschappij ter Zee, bijvoorbeeld bij zijn verwijzing naar het rapport van de technische subcommissie. In de brontekst van dit rapport staat echter niet 'verwerven' maar 'om de strijd om de Heerschappij ter Zee op te nemen.'⁶⁸ Dit lijkt een klein verschil maar *verwerven* is iets verkrijgen wat je op dat moment in de strijd nog niet hebt en dat is in de leer van Corbett een *positive offensive objective*.⁶⁹ Dit hoort net als het 'zeker stellen' van Van Dissel thuis in een offensieve strategie van een sterkere marine. Het 'opnemen in de strijd' daarentegen heeft een defensieve betekenis van een zwakkere marine.

Hoewel het navalisme een expansionistisch vertrekpunt heeft, betekent dit niet dat Anten betoogde dat Nederland een veroveringsoorlog wilde plannen. De Marine bereidde zich voor om met beslissende zeeslagen de Heerschappij ter Zee op Japan te kunnen verwerven om zo Japan af te schrikken van verovering van de Nederlands Indische archipel. Anten toetst deze afschrikking aan de theorie van de risicostrategie en kijkt hierbij vooral naar de mate van de operationaliseerbaarheid van de strategie. Als goede voorbeeld hiervan ziet Anten de tussenliggende klein-materieelvloot van de jaren twintig. Deze vloot was gecentreerd rondom het onderzeebootwapen dat in technisch en tactisch opzicht in de vorm van onderzeeboot roedel-tactieken en samenwerking met vliegtuigen was ontwikkeld tot een 'zuivere marine-strategie'.⁷⁰ Het Slagschipplan 1912 voldeed qua sterkte weliswaar niet aan de eis van 55% van de kracht van de tegenstander, een eis die Anten aan Mahan heeft ontleend maar toch was het

64 Dissel van, A.M.C., "Tropenjaren: de Nederlandse zeemacht in Aziatische wateren (1816-1962)," 268.

65 Ibid. 275.

66 Anten, J., *Navalisme*, 156.

67 Dissel van, A.M.C., "Tropenjaren: de Nederlandse zeemacht in Aziatische wateren (1816-1962)," 268.

68 Anten, J., *Navalisme*, 133. NL-HaNA, 2.12.12 nr. 261, Staatscie voor de Verdediging van Nederlandsch-Indie, Rapport Technische Sub-Commissie, deel 1, Rapport Technische Sub-Commissie, deel 1, 1912, p44. Een ander voorbeeld is als Anten een lezing van de LTZ1 F.S.W. de Ronde uit 1937 citeert met de woorden dat ze beoogden met kruisers de Heerschappij ter Zee 'te behalen' terwijl in de lezing zoals deze door de KVVK is gepubliceerd over het 'beheersen of betwisten van zeeverbindingen c.q. Heerschappij ter Zee' wordt gesproken. Anten, J., *Navalisme*, p431. Ronde de, F.S.W., "Welke zee- en luchtstrijdkrachten zijn voor de verdediging van Nederlandsch Indie noodzakelijk? (vergadering VBK 26 oktober 1937)," *Orgaan Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1937-1938), p63. Op 157 verwijzend naar Colijn wordt het woord 'behalen van de Heerschappij ter Zee' gebruikt. De bewoordingen die door officieren werden gebezigd luidden naast behouden of 'strijd om' of het 'bevechten'. Al deze termen zien op een verdedigend oogmerk gericht om te voorkomen dat de vijand de Heerschappij ter Zee verkrijgt.

69 Corbett, J.S., *Some principles*, The green pamphlet, 309.

70 Anten, J., *Navalisme*, 670.

volgens eerstgenoemde wel degelijk een goed operationaliseerbare strategie, beter dan de Duitse in 1914. De geometrie van de archipel maakte een beslissende slag mogelijk. Tsushima (1905) is hiervoor het grote voorbeeld.⁷¹ Het Slagkruiserplan 1939 valt op alle criteria door de mand. Verwijzend naar de uitgeweken Duitse marine krijgskundige van Joodse komaf Herbert Rosinksi, was dit plan structuurloos ‘*anarchistisch navalisme*’ waarbij de Heerschappij ter Zee werd verward en verwisseld met het beheersen van de zeeverbindingen. Ook de tactische uitwerking voldeed volgens Anten niet aan de theorie voor maritieme manoeuvre die Castex had ontwikkeld.

Anten plaatst de ontwikkeling van de marine-plannen in de context van het zeekrijgskundige denken in die tijd. Als weergave van dit denken gebruikt Anten het leerboek *Maritieme strategie en Zeetactiek* uit 1913 van Putman Cramer.⁷² Het lastige voor Nederland was dat alle inzichten in de internationale literatuur alleen of vooral het perspectief van de sterkere marine belichtten. Voor het doordenken van de consequenties voor de zwakkere marine bestond in die tijd geen krijgskundig debat.

Dit laatste betrof in die tijd onder andere de vraag of en in welke mate voorafgaand aan een landing en invasie, Command of the Sea vereist was. Aan het einde van de negentiende eeuw gold als een min of meer ijzeren wet dat eerst de Heerschappij ter Zee veroverd moest worden. Corbett had echter aan het begin de twintigste eeuw laten zien dat dit veel genuanceerder lag. Anten brengt mooi in kaart dat Mahan dit nieuwe inzicht van Corbett heeft verwerkt in zijn meer recente werk *Naval Strategy uit 1911*. Anten schrijft bijvoorbeeld: ‘Mahan benadrukte uitdrukkelijk dat het bevechten van de heerschappij ter zee niet nodig was voor een invasievloot, maar dat de bescherming van deze vloot slechts een tegenaanval moest kunnen afslaan.’⁷³ Het is opmerkelijk dat er voor deze aanpassing door Mahan eigenlijk weinig aandacht bestaat.⁷⁴ Het lijkt erop dat de zeekrijgskunde ervoor kiest om vooral de tegenstellingen in plaats van de overeenkomsten in de schijnwerpers te plaatsen.

Anten suggereert ook dat dit bijgestelde inzicht over de noodzaak van *Command of the Sea* niet wilde doordringen bij de Nederlandse marineleiding. Sterker nog, Anten kritiseert de Staatscommissie voor het ‘*bewust verzwijgen*’ van deze analyse van wat ik de nuancering of aanpassing van de wet van Colomb zou willen noemen.⁷⁵ Anten lijkt hiermee te suggereren dat de aanpassing van Colomb de Nederlandse navalistische strategie ongewenst ter discussie zou stellen en hij verwijt de marine een dogmatisch en navalistisch nastreven van een beslissende zeeslag.⁷⁶

Anten probeert een constructie te maken van de slag die een strategie voor ogen zou kunnen hebben gehad.⁷⁷ Hij suggereert dat in 1912 een beslissende zeeslag naar model Tsushima (1905) werd voorzien.⁷⁸ Deze zeeslag volgde op de Japanse operaties in Korea en Port Arthur. Rusland

71 Ibid. 186-7.

72 Ibid. p121-2.

73 Ibid. p115. Mahan, A.T., *Naval Strategy compared and Contrasted with the principles*.

74 Het komt bijvoorbeeld niet aan de orde in het recente boek over dit onderwerp: McCranie, K.D., *Mahan, Corbett*.

75 Anten, J., *Navalisme*, 136.

76 Ibid. p133, 186 en 187.

77 Ibid. para 3.7.

78 Ibid. p186.

zond ter versterking de Oostzeevloot naar het oorlogsgebied. Voor aankomst was Port Arthur al in Japanse handen gevallen. De verenigde vloot moest vervolgens een veilig onderkomen zoeken in Wladiswostok maar bij de tocht hierheen werd deze in de straat bij Tsushima vernietigd door de Japanse marine. De Russische marine was vanaf dat moment uitgeschakeld en verloor zowel de zee- als de landoorlog. Gebruikmakend van de defensieve geografische voordelen van de engte van de zeestraat en de theorie van Mahan (concentratie, centrale positie en de centrale lijn) en Putman Cramer, ziet hij een slag voor zich nabij Karamita zoals die zich op 25 oktober 1944 door de Amerikaanse Marine werd toegepast in aanloop naar de landing op de Filipijnen nabij *Leyte Gulf*. Hier werden twee naderende Japanse slagschepen nabij de straat van Surigao d.m.v. een Amerikaanse T-manoeuvre tot zinken gebracht.

Anten beschrijft het Slagschipplan 1912 en als onderdeel daarvan de slag bij Tsushima om de context van het zeekrijgskundige denken in aanloop naar het Slagkruiserplan van 1939 te schetsen. Ook in de 1939 setting verbindt Anten de Heerschappij ter Zee met een offensieve beslissende zeeslag zoals Corbett die zag als methode voor de sterkere marine om de Heerschappij ter Zee te verzekeren.⁷⁹ Het Slagkruiserplan en het denken dat hierbij hoorde was volgens Anten strijdig met de zeekrijgskundige theorie. Anten gebruikt de logica en theorie van Herbert Rosinski (1903-1962) als referentie.⁸⁰

De kern van deze theorie was dat een *denial*-aanpak met aanvallen op de zeeverbindingen zoals bijvoorbeeld Duitsland in de beide wereldoorlogen met zowel onderzeeboten als zware oppervlakteschepen probeerde, nooit kon werken zolang de tegenstander de Heerschappij ter Zee bezat. Deze sterkere tegenstander met de Heerschappij ter Zee kon met zijn slagvloot de zeeoorlog naar de woorden van Anten 'structuren.' In feite bedoelt Anten met structuur dat niet valt te tornen aan de wet dat een strijdmacht eerst de Heerschappij ter Zee moet verwerven voordat deze de zeeverbindingen kan beheersen. Enerzijds verwijt hij de Nederlandse officieren mee te doen aan een race in wat Anten een voedselketen noemt d.w.z. dat in de strijd tussen gebalanceerde vloten de winst behaald kan worden als ze met het sterkste schip de positie aan de top van keten in de vorm van Heerschappij ter Zee kan bemachtigen. Anderzijds beargumenteert Anten dat volgens de structuurwet van Rosinski niet aan die wet te ontkomen is zodat de *sea denial* eenheden door de overheersende zeemacht worden vernietigd. Een indirecte verlamming van de tegenstander door aanvallen op de verbindingen zonder het bezit van de Heerschappij ter Zee zou dan geen zin hebben. Anten noemt dit het anarchistisch verwisselen van Heerschappij ter Zee met de strijd op de verbindingen en hij kritiseert de Nederlandse pogingen om met slagkruisers de Japanse zware kruisers te bestrijden als zijnde kansloos en als 'Neerlands enige, ongetwijfeld ijdele, hoop in bange dagen.'⁸¹

Anten verwijst hierbij regelmatig naar de navalistische lezingen van de luitenant-ter-zee der eerste klasse J.F.W. (Wim) Nuboer (1901-1984) een docent aan de Hoogere Marine Krijgsschool. Nuboer was net als velen van die generatie volgens Anten een trouwe volgeling van de welbespraakte

■
79 Ibid. p487.

80 Ibid. p430, 432, 467 en 487.

81 Ibid. 487.

maar ook autoritaire marineofficier Furstner die op de Krijgsschool de scepter zwaaide. Met name Nuboer zou zich volgens Anten consequent schuldig maken aan het gelijkstellen of verwisselen van de Heerschappij ter Zee en de beheersing van zeeverbindingen. Nederland maakte volgens Anten dezelfde fouten als Duitsland destijds. Net als in de Duitse casus zou de afschrikking te zwak zijn om de vijand buiten de oorlog te houden en zou het met de anarchistische aanpak in oorlogstijd niet mogelijk zijn de Heerschappij ter Zee daadwerkelijk te veroveren.

Anten vergelijkt het Slagkruiserplan met de Britse Singapore strategie in 1941.⁸² Deze vergelijking pakt slecht uit voor de slagkruisers. De Britse admiraliteit had een plan opgesteld om zes tot zeven oude slagschepen als *Fleet-in-being* naar Singapore te sturen met als mogelijke versterking bij escalatie het sturen van vier Renown klasse slagkruisers. Anten ziet dit als de benchmark voor een goede strategie en hiermee vergeleken viel het Nederlandse plan voor de bouw van drie slagkruisers door de mand. Churchill keurde het plan echter niet goed. In plaats daarvan stuurde hij een *'fast offensive hunting down force'* bestaande uit het nieuwe snelle slagschip Prince of Wales en de oudere slagkruiser Repulse die in december 1941 door op het land gestationeerde vliegtuigen met torpedo's tot zinken zouden worden gebracht. Furstner maakte in de ogen van Anten dezelfde fouten als Churchill. Niet alleen door de werkelijke Japanse wil en intenties te onderschatten maar ook door politieke en militaire strategie te verwarren. HMS Prince of Wales had weliswaar grote politieke waarde maar zonder de omljsting en met dit aantal van slechts twee kapitale schepen was het in militaire zin net zoals de Nederlandse slagkruisers geen effectief vlootverband.

Zoals Anten de Britse *Admiralty* als een soort benchmark voor juist krijgskundig denken ziet, zo ziet hij Castex als de theoretische maatstaf voor manoeuvre. Het Nederlandse ongestructureerde, anarchistische *hit-and-run* manoeuvres voldeed hier in het geheel niet aan.⁸³ Een weloverwogen strategie had plaatsgemaakt voor gok-denken.⁸⁴ De samenvatting van Amersfoort in een recensie van de dissertatie geeft het boek goed weer: deze 'dissertatie zet het geschiedbeeld van de vooroorlogse Koninklijke Marine op zijn kop....dat de geschiedschrijving in dezelfde val is gelopen als de vooroorlogse marineleiding, namelijk de obsessie voor grote oppervlakteschepen... dit alles met geen geringere ambitie dan de heerschappij ter zee... Daarmee reduceerden zij de strijd om Indië tot een *va-banque*-spel, zonder rationeel overwogen militaire doelstelling.'⁸⁵

Een goed voorbeeld van een Castexiaanse operationele manoeuvre bestond volgens Anten uit het voorstel van schout-bij-nacht Doorman begin februari 1942 aan de Amerikaanse admiraal T.C. Hart.⁸⁶ Doorman had eerder zijn eskader teruggetrokken naar de Indische Oceaan ten Zuidwesten van Java. Hieruit had volgens Doorman naar de woorden van Anten een verrassingsaanval kunnen ontstaan. Dit voorstel stond overigens naast een meer algemene opvatting van Doorman om de

82 Ibid. 585-94.

83 Ibid. 415-9, 431-3.

84 Ibid. 624, 650 en 651.

85 Amersfoort, H., "Bespreking van: J. Anten (2011) *Navalisme nekt onderzeeboot: de invloed van internationale zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942*," *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 127, no. review 82 (2012).

86 Anten, J., *Navalisme*, 626.

strijd om Java niet tot het uiterste te voeren maar in plaats daarvan de vloot strategisch terug te trekken en onder te brengen in Ceylon of Australië. Dit zou het aantal slachtoffers verkleinen en op den duur een effectievere bijdrage aan de geallieerde operaties vormen. Dit voorstel was al in een eerder stadium met onder meer Helfrich besproken en afgewezen.⁸⁷

Meer in het algemeen betogen zowel Anten als Teitler dat de Nederlandse strategie effectiever zou zijn geweest indien Nederland niet of minder had ingezet op artillerie en meer had geïnvesteerd in de versterking van het onderzeeboot-wapen.⁸⁸ Anten claimt daarbij dat een Nederlandse onderzeebootstrategie de beide Japanse transportvloeden naar Java had kunnen onderscheppen waarmee de Japanners een tegenslag zou zijn aangebracht die nu pas later begin 1943 tijdens de gevechten rond Guadalcanal werd toegebracht.⁸⁹

Recent is met het overzichtswerk *Krijgsgeweld & Kolonie* een belangrijke publicatie aan de historiografie toegevoegd ook al is de aandacht voor zeevaartkunde in het boek beperkt.⁹⁰ In dit boek beschrijft M. Loderichs de geschiedenis van het marinedenken als een voortdurende strijd tussen de aanhangers van artillerie dan wel het torpedowapen. Loderichs schetst een beeld als zou het denken over de maritieme verdediging te verdelen zijn in allereerst de navalistische school die vooral uitgaat van de Mahanistische doctrine gebaseerd op de suprematie op zee die door middel van slagschepen wordt verkregen. 'Het alternatief was een vloot van kleiner materieel...voor het uitvoeren van hit-and-run aanvallen op de zwakste schakel van de tegenstander: zijn transportvloot.' In de jaren twintig tot midden jaren dertig waren de financiële middelen dermate beperkt dat er alleen ruimte voor klein-materieel bestond. Na het loslaten van de Gouden Standaard veranderde dit en ontbrandde de strijd opnieuw. Hoewel de Nederlandse wens van 1912 voor een slagvloot geen 'logische gedachte' was, wisten de navalisten, eind jaren dertig onder leiding van Furstner de besluitvorming te domineren en komt het Slagkruiserplan tot stand.⁹¹ Het Slagkruiserplan van Furstner werd fel gekritiseerd door de Commandant der Zeemacht in Indië vice-admiraal Hein Ferwerda (1885-1942) en de gepensioneerde vlagofficieren A.F. Gooszen en J.C. Jager. Dit debat verliep enerzijds via de interne departementale lijnen: Koloniën versus Defensie en anderzijds via een felle perscampagne.⁹²

Loderichs had eerder een interessante ontdekking in het *Marineblad* gepubliceerd.⁹³ Het betrof een plan dat premier Colijn in de nadagen van zijn laatste regering in april 1939 een poging

87 Zie Jong de, L., "Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (deel 11a 2e helft)," (1984), 925. Helfrich, C.E.L., *Memoires van C.E.L. Helfrich, luitenant-admiraal bd* (Elsevier, 1950), Vol I, 197. Steenwijk, V.v., *Het marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog* (De Bataafsche Leeuw, 1986), 167-8.

88 Teitler, G., "Colonial Defence and the Challenge of new technology, The case of the Dutch Submarine," *Militair historisch tijdschrift* 187 (1983), 98.

89 Anten, J., *Navalisme*, 652.

90 Groen, P.M.H., Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid: 1816-2010*, Militaire geschiedenis van Nederland; deel 6, (Amsterdam: Boom, 2021), 256. Warnar, H., "Marinegeschiedenis is het stiefkind in Krijgsgeweld en kolonie," *Militaire Spectator* (2022).

91 Groen, P.M.H., Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid: 1816-2010*, 262.

92 Zie ook Bles de, H., "Een perscampagne, opinievorming tijdens het kruiser-vliegtuigendebat, 1934-1937," (2005), Een saluut van 26 schoten: Liber Americum aangeboden aan Ger Teitler bij zijn afscheid als hoogleraar aan het Koninklijk Instituut voor de Marine.

93 *Marineblad*, Loderichs, M., Britse slagschepen voor de Koninklijke Marine, 2020, oktober.

zou hebben gedaan bij de Britse marine drie oude slagschepen te kopen. De internationale spanningen waren inmiddels flink opgelopen en de voltooiing van door Nederland te bouwen slagkruisers zou nog een flinke tijd op zich laten wachten. Het artikel legt verbanden met het eerdere Slagschipplan 1912 waarin Colijn eveneens een belangrijke rol vervulde. De Britse marine zou het verzoek weigeren. Deze actie van Colijn droeg bij aan het imago van Colijn als een navalist, een beeld dat overeenstemt met dat van Anten.⁹⁴ Voor zover dit is te overzien is Colijn de enige Nederlandse vooroorlogse politicus die deze kwalificatie ten deel is gevallen.

Uit deze historiografie is als rode draad te herkennen dat marineofficieren zeekrijgskundige begrippen als Heerschappij ter Zee hebben gebruikt, of misbruikt, om hun claims voor de verwerving van grote marineschepen met artilleriewapens te ondersteunen. Volgens de historici zoals Teitler en Anten had Nederland meer baat kunnen hebben bij een andere strategie met een grotere rol voor onderzeeboten. Anten gaat daarbij het verst in het betogen dat de marine-redeneringen strijdig zouden zijn met zeekrijgskundige theorie. Het volgende hoofdstuk zal op grond van archiefonderzoek een alternatief beeld schetsen.

■
94 Anten, J., *Navalisme*, 157.

4. Heerschappij ter Zee als doelstelling

De volgende drie hoofdstukken zullen op grond van archiefonderzoek in kaart brengen hoe het marinedenken inhoud gaf aan de volgende krijgskundige elementen: de strategische doelstelling, de methode van oorlog op zee in hoofdstuk 5 en de methode waarop de krijgskunde zelf werd bedreven in hoofdstuk 6.

De doestellingen voor de marine werden vooral bepaald door het neutraliteitsbeleid van de Nederlandse regering. Hoewel de marineofficiëren dit regeringsbeleid als een min of meer vaststaand gegeven beschouwden betekende dit niet dat er niet over werd nagedacht. Zowel in het *Marineblad* als in de werkstukken van de Hoogere Marine Krijgsschool bestaat wel degelijk veel aandacht voor zaken zoals geopolitiek, de rol van de Volkenbond, wapenbeheersingsconferenties en de rol die neutraliteitsbeleid speelt in het militaire beleid van andere kleine staten. Hoofdstuk 6 zal ander ingaan op deze zaken. Dit hoofdstuk richt zich vooral op het militaire beleid en doestellingen voor de oorlog op zee.

De politiek-militaire doelstellingen voor de krijgsmacht in Indië waren duidelijk en bestonden uit het handhaven van de neutraliteit en het verdedigen tegen schendingen hiervan en daarmee het behoud van Indië. Allereerst wil ik kijken naar de woorden die officieren gebruikte voor het beschrijven van deze doestellingen. Het begrip Heerschappij ter Zee speelt hierbij een belangrijke rol maar het gaat vooral om hoe dit begrip wordt gebruikt in de verschillende perioden, het Slagschipplan 1912, de jaren 20 en het Slagkruiserplan 1939. Hierbij kijk ik vooral naar de vraag hoe het begrip Heerschappij ter Zee zich toentertijd verhiel tot de in omloop zijnde theorieën. Tot slot komt aan de orde op welke wijze deze doelen werden gecommuniceerd in openbaar en politiek debat.

Het begrip Heerschappij ter Zee

Reeds in de begintijd van het *Marineblad* was het begrip Heerschappij ter Zee een veelgebruikt begrip waarvan de betekenis helder lijkt te zijn. Vice-admiraal J.W. Binkes (1828-1991) noemde in zijn studie van 1883 dat: 'Ook al wordt op het Pampus een vast fort gebouwd, of daar een drijvend fort gelegd, dan mag daarom de voorgestelde scheepsmacht voor de Zuiderzee niet worden verminderd, willen wij de volkomene meesterschap over die zee behouden om den vijand het aan den wal zetten van eene legerafdeeling op de Hollandsche kust beletten.'⁹⁵ Een definitie van dit begrip bleef hierbij afwezig. Ook het leerboek van Putman-Cramer uit 1913 benoemde in het begin het belang van het begrip Heerschappij ter Zee maar het bevatte geen definitie voor dit

95 Binkes, J.W., *De Koninklijke Nederlandsche Marine: eene studie over de verdediging van Nederland te water en de inrichting der vloot* (Rotterdam: Nijgh & van Ditmar, 1883), 29-30.

concept. Verschillende artikelen en ook Putman Cramer verwezen voor dit onderwerp meestal naar het boek 'Naval Warfare' van Colomb.⁹⁶

In plaats daarvan gingen de Nederlandse marinepublicisten vooral in op de vraag hoe je met het begrip Heerschappij ter Zee moest omgaan en wat je er in deze context voor moest doen. In de publicaties van de marineofficieren werd vanaf 1900 tot het Slagkruiserplan altijd de bewoording 'betwisten van de Heerschappij ter Zee' of vergelijkbare begrippen gebruikt.⁹⁷ Tijdens de vergadering van de Marine-Vereeniging van 29 februari 1912, die wordt gezien als de oorsprong van het Slagschipplan, beoogden de officieren met "gewapend verzet (...) met redelijke kans van slagen (...) het op te kunnen nemen tegen een moderne tegenstander."⁹⁸ Het Slagschipplan had als doel het "behouden van de Heerschappij ter Zee om zoowel den vijand te beletten een eenigzins belangrijke troepenmacht over te voeren...als om de toegangen tot onzen Archipel open te houden." Ofwel om "handhaving van onze Heerschappij ter Zee en de bescherming onzer onzijdigheid."⁹⁹ Behouden en handhaven zijn defensieve begrippen. De aanname was dat zolang Japan de Nederlands Indische neutraliteit respecteerde en de archipel niet met oorlogsschepen binnendrong, de Heerschappij ter Zee in Nederlandse handen bleef.

Theoretische context

De volgende vraag is hoe de begrippen zoals Heerschappij ter Zee en het betwisten hiervan zich verhielden tot de zeekrijgkundige theorie van die tijd. Corbett was de eerste die met *Some Principles of Maritime Strategy* een theoretisch model de mogelijke methoden voor de sterkere marine (*to secure Command of the Sea*) en de zwakkere marine (*to dispute*) overzichtelijk uiteenzette. Voor de Eerste Wereldoorlog bestond er onder Nederlandse zeekrijgkundigen nog weinig aandacht voor deze theorie. Toch bestond in Nederland hetzelfde inzicht, het werd alleen anders verwoord. Het hoofdstuk IV 'Offensieve en defensieve strategie' van Putman Cramer schetste de mogelijke methoden voor de defensieve marine. De eerste was het 'profiteren van elke redelijke kans, die zich in de loop van den oorlog kan voordoen om door offensief optreden [NB dit is iets anders dan het hebben van een offensieve strategie en doelstellingen] den vijand zoveel mogelijk schade toe te brengen.' Dit komt overeen met de *Minor Counter attacks* van Corbett. De tweede methode bestond uit de eveneens door Corbett genoemde *Fleet-in-being*.¹⁰⁰

Het *Marineblad* bevatte zeker in de periode voor 1914 net als het werk van Putman Cramer veel verwijzingen naar het werk van Mahan maar dit betekende nog niet dat ze daarmee zijn

■
96 Colomb, P.H., *Naval warfare*. Schepp, C.L., "Critische vergelijking op tactisch gebied tussen de zeeslagen van Lissa en Tsoesjima," *Marineblad* (1911-1912), 452. Westerveld, E.P., "Het snelheidsvraagstuk," *ibid.* (1912-1913), 197. Furstner, J.T., "Een critisch-tactische verhandeling over den zeeslag bij Jutland," *ibid.* (1920), 312. Hengel van, A., "Karakter zeeoorlog en de bescherming handels scheepvaart," *ibid.* (1924), 434. Willinge, J.J.L., "Strategische denkbeelden in den eersten Engelschen oorlog," *ibid.* (1935), 282.

97 Guyot, H.D., "Marinestudie," *ibid.* (1907-1908), 300, 324 and 833. Gooszen, A.F., "Artillerie- of torpedovloot?," *ibid.* (1909-1910), 13. Umbgrove, W.J.G., "Defensiepolitiek en Marinenbeheer," *ibid.* (1911-1912), 787. Redactie, "Memorie van Antwoord, Marinebegroting voor het dienstjaar 1912," *ibid.*, 274, 294.

98 Rambonnet, J.J., "Algemene vergadering 29 februari 1912. Inleiding discussie," *Verslagen der Marine-Vereeniging* (1911-1912), 149-50.

99 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* (Den Helder: met toestemming van de regering herdrukt uitsluitend ten behoeve van de Marine-Vereeniging. Niet in den handel, 1913), 38,40.

100 Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* p69, 72-77.

interpretatie van *Command of the Sea* ook voor Nederland van toepassing achten. Sowieso besteedden de Nederlandse auteurs weinig aandacht aan strategische theorieën. Ze verwezen weliswaar vaak naar de inzichten van Mahan, maar dit ging dan vooral om meer tactische begrippen zoals concentratie, centrale positie, kustverdediging en het belang van steunpunten.

Voor Putman Cramer was het impliciet duidelijk dat voor Nederland alleen de defensieve strategieën van toepassing waren. In het *Marineblad* werden de strategische begrippen zoals Heerschappij ter Zee niet in theoretisch perspectief behandeld waardoor het niet altijd expliciet duidelijk is wat de auteurs met de gebruikte begrippen bedoelde. Toch is hierover wel meer begrip te verkrijgen op grond van een bewaard gebleven studie 'De vlootbasis in Nederlands-Indië' uit ongeveer dezelfde tijd.¹⁰¹ Deze studie beschreef vier mogelijke strategische situaties:

1. "De zeemacht van een staat is oppermachtig, beheerscht dus de verbindingen, benut deze voor zich zelve en ontzegt het gebruik aan den tegenstander over de gehele wereldzee.
2. Twee zeemachten houden elkaar ongeveer in evenwicht en betwisten elkaar de controle over de verbindingen.
3. Een zwakkere zeemacht betwist den sterkeren tegenstander, plaatselijk of/en tijdelijk de controle over de verbindingen, door gebruik te maken van bijzondere, gunstige omstandigheden.
4. Een zwakke zeemacht berust in het feit dat de tegenstander de controle over de verbindingen bezit en bepaalt zich alleen tot het afweren van een rechtstreeksche bedreiging op het eigen gebied."

De situaties 1 en 2 resulteerden in krijgsplannen en bases die zich over de gehele wereld uitbreidden. Groot- Brittannië en Verenigde Staten werden als voorbeeld genoemd. Hoewel de auteur het niet expliciet vermeldde, kan uit de tekst worden opgemaakt dat voor Nederlands-Indië situatie 3 van toepassing was en hiervoor kon de vlootbasis zich het beste centraal in het defensiegebied bevinden in combinatie met het strategisch defensief. Uit de studie blijkt dat dit ook gold voor het scenario van het Slagschipplan 1912 al bood dit uitgangspunt nog onvoldoende houvast om een keuze voor de basislocatie (Straat Soenda, West of oost Java) en volgde nog veel discussie. Deze studie lijkt te bevestigen dat het plan 1912 strategisch defensief was zonder veel ambitie om bijvoorbeeld verbindingen buiten de archipel te kunnen beheersen.

Situatie 3 kan overigens samengaan met grote ambities. Het rapport van de Staatscommissie 1912 stelde dat de vloot in staat moest zijn om "grootte kracht te ontwikkelen om den strijd in open zee, op elk gewild tijdstip met een krachtigen tegenstander te kunnen aanbinden, ze zal moeten kunnen optreden op ver verwijderde punten in den Archipel geheel los van een versterkte vlootbasis en desnoods tot het voeren van een strategisch offensief moeten kunnen overgaan."¹⁰² Het laatste genoemde offensief lijkt strijdig met de strategie van 1912 waarin nergens anders in het document over 'strategisch offensief' werd gesproken. De enige plaats waarop dit offensieve element werd benoemd is eerder op pag. 26: 'Wanneer tegen een belangrijke overmacht moet

101 NL-HaNA, Commandement Willemsoord, 2.12.12 nr. 288, auteur, O., De vlootbasis in Nederlandsch-Indie, 1921?, 2.

102 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* 38.

worden opgetreden kan het noodig zijn den beslissingsstrijd aanvankelijk te vermijden en te trachten door onverhoedsche offensiefstooten partiele voordelen te behalen om de tegenpartij te verzwakken.¹⁰³ Deze offensiefstooten zouden daarom vooral in een defensieve context gelezen moeten worden als voorbeeld van de door Putman Cramer genoemde ‘profiteren van elke redelijke kans’, d.m.v. *minor counter attacks*. Het eerdergenoemde ‘strategische’ op pag. 38 moet naar mijn opvatting worden gelezen als strategie als antwoord op de vraag ‘hoe’ en niet in termen van een strategische doelstelling. Zulke vuurwisselingen, zeker in het geval van landingen nabij Java konden overigens uitlopen tot zeeslagen maar het rapport van de Staatscommissie bevatte geen nadere duidingen van hoe die confrontaties er naar verwachting uit zouden zien.

Het voorgaande duidt erop dat zowel de bewoordingen als de context van het Slagschipplan in een defensieve, Heerschappij ter Zee betwistende betekenis gelezen moet worden. In de volgende perioden vanaf 1918 zal het krachtverschil tussen de Nederlandse en Japanse marine alleen maar groter worden zodat een nog meer defensieve instelling vanaf dat moment voor de hand lag. De essentie van de militaire doelstelling d.w.z. het defensieve betwisten van de Heerschappij ter Zee veranderde niet toen het politieke klimaat na 1918 geheel was veranderd en er veel minder geld voor vlootinvesteringen beschikbaar werd gesteld en de Regering opdracht gaf om een klein-materieel vloot te ontwerpen. Anders dan gesuggereerd door Nederlandse historici namen de beleidsmakers na de Eerste Wereldoorlog geen afscheid van het begrip Heerschappij ter Zee.¹⁰⁴ Zo luidde de opdracht aan de Commissie Gooszen om een vloot te ontwerpen die in staat moest zijn om ‘hem [de vijand Japan] te beletten met een geringe macht zijn heerschappij ter zee te vestigen.’¹⁰⁵ Dit ‘betwisten van de Heerschappij ter Zee’ was in feite hetzelfde doel als van het Slagschipplan van 1912 maar dan met een veel lager ambitieniveau. In het rapport gebruikte KTZ Antoine F. Gooszen (1824-1955) het begrip Heerschappij ter Zee nauwelijks tot niet hetgeen goed te begrijpen is omdat het militaire ambitieniveau met de woorden ‘met geringe macht’ weinig om handen had maar dit betekende niet dat het doel ‘betwisten van de Heerschappij ter Zee’ was veranderd.

De staatscommissie achtte het alleen mogelijk om met een zware artillerievloot de Heerschappij ter Zee te bevechten. Met onderzeeboten zou dit niet mogelijk zijn. Furstner schreef in 1921 dat de Regering met deze keuze voor klein materieel ‘afzag van de poging de Heerschappij ter Zee ware het slechts tijdelijk en plaatselijk op de vijand te betwisten.’¹⁰⁶ Hij accepteerde daarmee dat de vijand de Heerschappij ter Zee zou kunnen verkrijgen en dus een landing zou kunnen uitvoeren. Furstner reduceerde de taak van onderzeeboten tot het ‘toebrengen van schade’ en concludeerde dat deze verliezen ‘gemakkelijk van dien aard kunnen zijn ...dat daardoor de landingsoperatie hopeloos wordt.’¹⁰⁷ Deze interpretatie door Furstner lijkt in overeenstemming met de formele

103 Ibid. 26.

104 Zie bijvoorbeeld de volgende zin van Anten: “Het grootste verschil met de Staatscommissie van 1912 was dat men met de keuze voor een onderzeebootvloot officieel afzag van de (irreële) pretentie de heerschappij ter zee te verwerven.” in Anten, J., *Navalisme*, 211.

105 NL-HaNA, 2.12.12 nr. 288, commissie [Gooszen] ingesteld bij beschikking van den minister van Marine a.i. van 29 mei 1920 S. No 50, Uittreksel uit het rapport, Uittreksel uit het rapport, 1921, p2. Zie ook Jungslager, G., *Recht zo die gaat: de maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlandsch-Indie in de jaren twintig*, p94.

106 Furstner, J.T., “Nut en toekomst onderzeeboten bij verdediging van Indie,” *Marineblad* (1921), p375

107 Ibid. 400.

leer van Corbett waarin aanvallen van transportschepen als het uitvoeren (*executing*) of toepassen van de Heerschappij ter Zee werd gezien. Het roept echter de vraag op of onderzeebootoperaties gericht op het onderscheppen van vijandelijke scheepvaart die daarmee duidelijk een vorm van *sea denial* [een term die destijds nog niet in gebruik was] zijn, mogelijk ook als *disputing Command of the Sea* geduid kon worden. Een onderzeeboot die een aanval uitvoerde zou immers eerst de onderzeebootbestrijding van de tegenstander moeten betwisten en passeren om vervolgens zijn aanval uit te kunnen voeren.

Over de wijze waarop Corbett *Command of the Sea* interpreteerde bestaat overigens nog steeds discussie. Deze contemporaine discussies vallen buiten de afbakening van dit hoofdstuk. Toch kunnen ze meer inzicht geven in hoe de klassieken destijds worstelden met begrippen als *Command of the Sea*. Milan Vego vindt bijvoorbeeld dat de benadering van Corbett door alleen *Fleet-in-being* en *minor counter attacks* als *disputing sea control/ Command of the Sea* te beschouwen, verkeerd en schaarft 'destroying military economic potential at sea' ook onder het paraplu begrip *disputing sea control*.¹⁰⁸ Naar mijn opvatting was Corbett zich goed van deze beperking van een te rigide onderscheid bewust. In zijn *Official History* over WWI noemt hij de Duitse 'commerce raiding' door onderzeeboten dan ook 'disputing Command of the Sea'.¹⁰⁹ Deze redenering is goed te begrijpen omdat *securing/disputing* en *exercising sea control* in elkaar overlopen en gelijktijdig kunnen plaatsvinden en omdat er geen begrip 'executing sea denial' bestaat.

In het voorgaande is naar voren gekomen dat zowel voor als na de Eerste Wereldoorlog het in de praktijk lastig was om een scherp te maken onderscheid tussen de theoretische begrippen voor het vechten om de Heerschappij ter Zee en het toepassen hiervan. De volgende vraag is hoe dit zich in het Slagkruiserplan 1939 manifesteerde.

Het Slagkruiserplan 1939 had als doel, om een zo groot mogelijke afschrikking tot stand te brengen. De Regering wilde een vloot bouwen die de 'schender van onze soevereine rechten wordt gedwongen tot de grootst mogelijke krachtsinspanning bij maritieme operaties in of bij onzen Archipel'.¹¹⁰ De werking was vooral preventief. De Regering wilde voorkomen dat Japan in staat zou zijn om "bij den archipel de vele zeeuwen in zodanige mate beheerschen, dat het gebruik daarvan door de tegenstander met althans redelijke veiligheid gewaarborgd is."¹¹¹ Met andere woorden: Nederland wilde net als in 1912 voorkomen dat Japan de Heerschappij ter Zee in de archipel kon verkrijgen om zo een invasie uit te kunnen voeren.

De uitdaging was nu aanmerkelijk groter dan in 1912. Japan beschikte over meer en inmiddels verbeterde slagschepen en kruisers en in aanvulling daarop waren hoogwaardige vanaf het land en carriers opererende luchtmachtontwikkeld. De officieren begrepen dat het nu niet mogelijk zou zijn te beletten dat Japan steunpunten in de buitengewesten zou verwerven maar welke aanpak moest de Marine dan wel kiezen? Het Slagschipplan 1912 bood een logisch

■
108 Vego, M., *Maritime Strategy and Sea Denial: Theory and Practice* (Milton: Routledge, 2018), p118.

109 Corbett, J.S., *Naval Operations*, vol. 3 (Longmans, Green and Company, 1923), p142.

110 Redactie, "Het slagkruiserplan (vlootplan 1940)" *Marineblad* (1940), 526.

111 Ibid. 528.

antwoord op de Japanse dreiging. In de jaren twintig waren de middelen dermate schaars dat het onderzeebootwapen het enige beschikbare wapen was en dit vereenvoudigde de militair strategische discussie. Eind jaren dertig bleek de Nederlandse bevolking politiek bereid aanmerkelijk meer aan de verdediging van Indië uit te geven maar de Japanse krijgsmacht was inmiddels aanmerkelijk verder uitgelopen op Nederland. Hierom koos Nederland er voor de Heerschappij ter Zee en de opmars op een meer indirecte wijze te bestrijden door de aanvallen te richten op de Japanse zeeverbindingen tussen de steunpunten om zo de Japanse opmars te verlammen. Het volgende hoofdstuk zal meer in detail ingaan op de wijze waarop de officieren dit wilden bereiken. Eerst wil ik in dit hoofdstuk ingaan op de wijze waarop deze doelen werden gecommuniceerd in openbaar en politiek debat.

Debat

In de hitte van het debat en als onderdeel van de perscampagne lieten sommige officieren zich verleiden tot uitspraken met niet waar te maken ambities en gebrek aan zelfkritiek. Het ging hierbij vooral om Nuboer, de assistent van de directeur van de Hogere marine krijgsschool Furstner en in de periode eind 1939 tot begin 1940 zelf belast met de leiding van deze opleiding. De gepensioneerde vice-admiraal Gooszen woonde op 22 december 1939 een lezing bij van Nuboer, georganiseerd door de Marine-Vereeniging, waarin deze het Slagkruiserplan uiteenzette. Gooszen was hierover verontwaardigd en uitte dit in een brief aan de minister van Koloniën Ch.I.J.M. Welter waarin hij schreef: 'Meent Nuboer, dat hij met drie slagkruisers het meesterschap ter zee kan bevechten, dan acht ik die mening misleidend' 'zulks voor ons onmogelijk'.¹¹² In een vervolgbrief noemde hij Nuboer een van de 'spreektrampetten van Furstner'.¹¹³

Dat Gooszen zich opwond was begrijpelijk want zijn observatie was juist. De toon van de lezing was weinig vrijdenkend. De oude vete met de gepensioneerde ex-Chef Marinestaf vice-admiraal b.d. mr. Jacobus C. Jager (1868-1968) die eerder publiekelijk uitte dat de Marine beter verkleind kon worden omwille van de verwerving van een luchtmacht en zich ook nu fel tegen het Slagkruiserplan keerde, werd breed uitgemeten. Met de woorden 'wij zijn allen overtuigd dat hun [van de technische commissie] rapport het beste maritiem-technische rapport moet zijn dat de Regeering zich wenschen kan', creëerde Nuboer een sfeer die weinig ruimte voor discussie leek te bieden.¹¹⁴ Nuboer benoemde in overeenstemming met de plannen in voorbereiding, dat dit plan beoogde om de Heerschappij ter Zee te betwisten maar de lezing bevatte ook een passage waarin hij de mogelijkheid besprak om de tegenstander op zee te verslaan om daarna 'zijn vitale gedeelten, zoals de centra van zijn industrie, zijn handel, zijn politieke leiding' aan te grijpen om zijn wil te breken en dat hiertoe de 'overwinning ter zee afdoende [is], zij behoeft niet eens nog te worden aangevuld met een overwinning te land of in de lucht'.¹¹⁵ Twijfel over de mogelijkheid

112 NL-HaNA, Ministerie van Koloniën: Kabinet-Geheim archief, 1901-1940, 2.10.36.51 nr 578, B3 (27 feb 1940), Gooszen, v.-a.b.A.F., Brief aan Welter 1, 26 december 1939, 1939.

113 Ibid. Gooszen, V.-A.b.A.F., Brief aan Welter 2, 1 januari 1940, 1940.

114 Nuboer, J.F.W., "Versterking der vloot met kapitale schepen," *Marineblad* (1940). 25.

115 Ibid. 31-2.

van een dergelijk scenario trachtte Nuboer weg te nemen met het noemen van assistentie door een derde mogendheid.

Deze strategisch offensieve insteek was strijdig met het rapport van de commissie Furstner maar ook een trendbreuk met de andere publicaties in het *Marineblad*. Na afloop van de lezing was er gelegenheid voor vragen maar het was opmerkelijk dat niemand een vraag over de realiteitszin van de passage ter discussie stelde. Dit was waarschijnlijk tekenend voor de stemming in het land en bij de Marine. De mobilisatie was enkele maanden daarvoor afgekondigd. Er bestond binnen de marine in Nederland op dat moment geen ruimte voor het nuanceren opvattingen dan wel voor het corrigeren van uitspraken die theoretisch niet geheel juist of consistent waren. De genoemde offensieve uitspraak van Nuboer was hier een voorbeeld van. De uitspraak was overmoedig en strijdig aan de toch vooral defensieve aard van het Slagkruiserplan en het leeuwendeel van de artikelen hierover in het *Marineblad*. Veel artikelen bevatten welsaar een emotionele of een betrokken toon maar blijven in krijgskundige zin wel binnen de uitgangspunten van het Slagkruiserplan zelf. Dit liet overigens onverlet dat een defensieve strategie nog steeds een initiatiefrijke en agressieve opstelling vereiste om alle spaarzame momenten te benutten waarop de gelegenheid bestaat de vijand schade toe te brengen te benutten. Helfrich sprak in deze context steeds van de vereiste ‘offensieve geest.’¹¹⁶ Dit marine uitgangspunt was overigens niet uniek. Het sloot aan bij het denken binnen de Nederlandse landmacht waarbij het strategisch defensief het hogere doel was maar dit werd gecombineerd met een voortdurend nadruk op (tactisch) offensief optreden.¹¹⁷

In Indië gaf luitenant-ter-zee der eerste klasse Anton J. Bussemaker (1900-1941) een lezing over het Slagkruiserplan. Deze lezing stond inhoudelijk in schril contrast met de lezing door Nuboer. Bussemaker legde gedetailleerd uit hoe de preventieve werking beoogde te functioneren en hoe de operaties van bijvoorbeeld onderzeeboten voordeel hadden van de slagkruisers. De lezing van Bussemaker bevatte ook zelfkritiek. Zo gaat hij in op de vraag welke gevaren er bestonden bij een mogelijk treffen tussen een slagkruiser en een schip van de Japanse Kongo-klasse. Ook werd door verschillende vragenstellers de personeelsproblematiek besproken. Het zou niet eenvoudig zijn voldoende personeel voor de slagkruisers te werven. De luitenant-ter-zee der eerste klasse C.J.W. van Waning merkte op dat een uitbreiding met klein materieel zoals onderzeeboten, meer en vooral meer gespecialiseerd personeel vroeg dat moeilijk te werven en op te leiden is.¹¹⁸

Dit betekende niet dat iedereen het plan steunde. Commandant der Zeemacht vice-admiraal H. Ferwerda had veel kritiek. Hij verkoos kleinere artillerieschepen en hechtte veel waarde aan voldoende omlijsting door jagers en onderzeeboten. Het plan werd dan ook bijgesteld van slagschepen naar slagkruisers maar veel omlijsting kwam er niet. Ferwerda stuurde zijn standpunten via een memorandum rechtstreeks naar de betrokken ministers maar maakte dit niet openbaar. Ook Gooszen maakte bezwaar d.m.v. correspondentie met de minister van Koloniën. De departementale structuur waarbij Indische militaire zaken door twee departementen werden

116 Zie bijvoorbeeld Helfrich, C.E.L., *Memoires* I, 329, 398.

117 Observatie W. Klinkert, 11 maart 2023.

118 Bussemaker, A.J., “De imperiale taak der KM en het vraagstuk der vlootversterking,” *Marineblad* (1940).

bestuurd mag door velen als niet efficiënt worden bestempeld maar het zorgde op dit vraagstuk wel voor *checks and balances* waarbij alle argumenten helder uiteengezet op de tafel van de Ministerraad lagen.

Dit brengt ons op het politieke niveau van het krijgskundige debat. Op dit niveau ging het niet zeer om de militaire details over wapensystemen zoals onderzeeboten of artillerieschepen. Het ging vooral om het bepalen van het ambitieniveau. Hoeveel was de Regering bereid uit te geven aan de verdediging van Indië, waarom was dit belangrijk en in welke mate meenden politici en militairen dat veiligheid bereikbaar was? Deze vragen zullen voor de beide plannen van 1912 en 1939 achtereenvolgens aan de orde worden gesteld.

De afweging tussen de te maken strategische keuzen kwam goed tot uitdrukking in de vergadering van de Staatscommissie van 11 februari 1913. Hierin discussieerden De Voorzitter, premier en minister van Binnenlandse zaken Th. Heemskerk, de twee ondervoorzitters de minister van Koloniën J.H. De Waal Malefijt en de minister van Oorlog en Marine ai. H. Colijn, en onder meer de leden luitenant-generaal C.J. Snijders, chef van de Generale Staf en beoogd opperbevelhebber in oorlogstijd, en A. van Gijn Thesaurier-generaal bij het departement van Financiën.

Van Gijn maakte grote bezwaren van financiële aard. Hij refereerde hierbij naar een artikel uit de *Economist* over de Japanse vlootbouw en vroeg zich af wat 4 Nederlandse slagschepen tegen 20 Japanse konden inbrengen. Omdat 'in Japan 25% der inkomsten aan belasting betaald wordt' zou Nederland de budgetstrijd altijd verliezen. Dit argument werd onderstreept door een analyse van het departement van Koloniën waarin deze constateerde dat de Japanse vlootbouw voortkwam uit de omstandigheid dat het 'rekening moet houden met een tegenstander [VS] die volgens zijn vlootprogramma 21 nieuwe schepen gaat bouwen.'¹¹⁹ Dit hield in dat politici beseften dat er een wapenwedloop ontstond die de kritiek van Van Gijn onderbouwde.

De discussie is weer te geven als een afweging tussen de volgende opties: a. "afzien van elke defensie ter zee" (Van Gijn) ofwel "niets doen" (Snijders) b. "iets doen" dat volgens van Gijn paste binnen de financiële mogelijkheden van Nederland maar dat in militair opzicht "van geenerlei waarde" was en waarmee "afdoende verdediging onzer Oost-Indische bezittingen nimmer is tot stand te brengen en dat deze dan altijd absoluut onvoldoende zal blijven" (Colijn) en c. het Slagschipplan dat volgens de technische subcommissie de "enig bruikbare oplossing is" waarvan de subcommissie besepte "Dat Japan meer kan dan wij, staat natuurlijk vast, en wat wij doen blijft natuurlijk relatie" (Snijders) maar toch voortkomt uit een politieke kosten-baten afweging tussen enerzijds de hoge maatschappelijke kosten en anderzijds de economische belangen dat in het eindrapport geformuleerd zou worden als "ontegenzeggelijk eene levensvraagstuk." "Het verlies van Indië in den volsten zin des woords [zou] een nationale ramp voor het Moederland zijn. Het feit alleen, dat naar matige raming belangrijk meer dan een milliard aan Nederlandsch

■
119 NL-HaNA, 2.10.36.51 nr 155, Q16, Departement van Koloniën, Staatkundige beschouwing omtrent de mogelijke aanranding van het grondgebied van Nederlandsch-Indië door sommige vreemde Mogendheden, Staatkundige beschouwing omtrent de mogelijke aanranding van het grondgebied van Nederlandsch-Indië door sommige vreemde Mogendheden, 07-okt-13, 7.

kapitaal is neergelegd in koloniale ondernemingen (...) rechtstreekse baten (...) minstens op honderd miljoen 'sjaars zijn te stellen.’¹²⁰

De Voorzitter Heemskerk besloot en achtte na discussie waarin de onzekerheden in het plan werden besproken “het de plicht der Regering voor de defensie te zorgen. Een zoo uitgebreid leger dat het voldoende is voor de verdediging van alle eilanden in den Archipel is nochtans met het oog op de kosten ondenkbaar. Dan is er maar één oplossing mogelijk: een slagvloot.”¹²¹

Deze besluitvorming door de sleutelfunctionarissen in de Regering is weer te geven als een keuze om ondanks alle onzekerheden te doen ‘*wat het kan*’ omdat het gemoeide economische belang zeer hoog werd geacht. De vraag of het gemoeide belang echt zo groot was, is door later onderzoek in twijfel getrokken maar het was wel het beeld dat de Regering op dat moment had en het toen sterk toenemende financiële belang van de Koloniën maakt dit begrijpelijk.¹²²

Tijdens de besluitvorming rond het Slagkruiserplan maakte de minister van Financiën wederom grote bezwaren al waren de argumenten nu anders. Bij de eerste behandeling (april 1939) van het Slagkruiserplan in 1939 vond minister De Wilde de uitgaven dermate hoog dat hij zich niet met deze plannen ‘*kon verenigen*.’ De Wilde zag overigens ook de voordelen van het plan. Het goed zou zijn voor de bestrijding van de jeugdwerkloosheid, op dat moment een belangrijk punt voor de RKSP, en het zou de ruilvoet van de handel met Duitsland verbeteren. Veel onderdelen voor de slagkruisers zouden in Duitsland gekocht worden en dit zou het Duitse tekort aan deviezen oplossen en de export van agrarische producten naar Duitsland bevorderen. De financiering van de uitgaven (25 miljoen per jaar) zou grotendeels gevonden moeten worden in het verhogen van de vennootschapsbelasting van 16 naar 18%.¹²³ Deze niet-militaire argumenten zouden vervolgens door vice-admiraal b.d. mr. J.C. Jager breed in de krant worden uitgemeten.¹²⁴

Met deze en vele andere publicaties nam deze ex Chef Marinestaf afstand van het marinebeleid. Het verklaren van iemands beweegredenen is altijd moeilijk. Wat opvalt in zijn werk is een streven naar openbaarheid en transparantie. Verder kan een voorval beschreven in de memoires van de gepensioneerde marineofficier Alfred de Booy (1901-1997), tekenend zijn.¹²⁵ Jager trad op als juridisch raadsman en verdedigde in 1932 een commandant tegenover het Hoog Militair Gerechtshof. De commandant had met zijn schip zware averij opgelopen en had in mr. Jager een ‘goede verdediger.’ Uit de context van de beschrijving door de Booy is op te maken dat Jager er vooral voor koos om iemand te helpen die juridisch in de problemen zat en dit liet prevaleren boven hoe de kwestie professioneel beoordeeld moest worden. Volgens De Booy was het ongeval vooral veroorzaakt doordat het schip met hoge vaart door ondiep water met veel gevaarlijke

120 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* 5.

121 NL-HaNA, 2.12.12 nr. 261, Staatscie voor de Verdediging van Nederlandsch-Indie, Notulen 11 februari 1913, Notulen 11 februari 1913, 1913.

122 Groen, P.M.H., Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid: 1816-2010*, 191.

123 NL-HaNA, Ministerie van Algemene Zaken, (1932) 1937-1945, 2.03.06 nr 463, Minister van Financiën, Wilde De, J.A., *Financiering Slagkruisers*, 13-mei-39.

124 Jager, J.C., “Wie zijn de promoters van den slagkruiserbouw?,” *Utrechts Nieuwsblad*, 11 november 1939.

125 NIMH, Booy de, A., Toegang 018 inv. 62, Booy de, A., *Memoires*, 1975-1986, 32.

riffen voer zonder dat alle luiken gesloten waren. Als de commandant hier goed op had toegezien had hiermee veel personele en materiele schade voorkomen kunnen worden. De felle discussies tussen de actief dienende marineofficieren en de gepensioneerde Jager, die zich sterk tegen de gangbare opvattingen keerde, waren tekenend voor de sfeer waarin het debat over de beste besteding van het defensiebudget gevoerd werd.

De militaire uitgaven waren overigens niet het enige probleem in de overheidsfinanciën. Enkele dagen later op 19 mei 1939 zou De Wilde (ARP) aftreden na een conflict met Carl Romme (RKSP) over de te hoge uitgaven voor de bestrijding van de jeugdwerkloosheid.¹²⁶

De commissie Furstner zou bij de uitwerking van de plannen overigens wel degelijk rekening houden met deze financiële kaders. Zo besloot de commissie op de vergadering van 19 augustus 1939 om geen opvolging te geven aan de suggestie van de Minister van Defensie (de partijloze ex-legerofficier A. Dijkhoorn die 9 dagen daarvoor als onderdeel van het kabinet De Geer II was aangetreden) om het plan niet op drie maar op vier slagkruisers te baseren.¹²⁷ Sommige officieren waaronder Ferwerda deden de suggestie dat Nederland ook een vliegekampschip zou moeten hebben maar een dergelijke ontwikkeling was evident onbetaalbaar. Het uiteindelijke plan zou niet 25 maar 26,6 miljoen per jaar gaan kosten. Om het passend te krijgen zouden deze kosten niet beperkt zijn tot de periode van de levensduur van de schepen te weten: 25 jaar maar voor een periode van 40 jaar moeten duren. Omdat het om een eenmalig offer ging voor het behoud van Indië was het volgens de commissie volkomen redelijk dat het nageslacht enigszins medebetaalde.¹²⁸

Bij het vergelijken van de besluitvorming van de plannen van 1912 en 1939 ontstaat de indruk dat in er 1912 een meer evenwichtige kosten-batenanalyse plaatsvond dan de paniekerige onrealistische besluitvorming in 1939-1940. Dit maakt tevens duidelijk, zij het dat dit achteraf altijd makkelijker is, dat Van Gijn als thesaurier al in 1912 gelijk had in zijn opvatting dat het militaire, economische en buitenlandbeleid niet in evenwicht was en niet was vol te houden hetgeen tijdens de oorlog tot uiting kwam in de realiteit van militair verlies. Het beleid, gericht op het behoud van de Indische kolonie werd gezien als onomkeerbaar en de opdracht aan de krijgsmacht was immer te doen 'wat het kon' (en niet wat nodig was) binnen de bestaande financiële middelen waarvan de hoogte werd bepaald door de actuele internationale veiligheidssituatie en urgentie. Dit uitgangspunt werd al verwoord door de gepensioneerde schout-bij-nacht Henri D. Guyot (1836-1912) in reactie op het rapport van de Staatscommissie in 1906 als hij stelt dat de 'beveiliging tegen elken aanval van buiten...boven onze krachten [is]' en dat de marine verplicht is te doen 'voor zoover dat in ons vermogen ligt.'¹²⁹

126 https://www.parlement.com/id/vgogll1da4yw/j_a_de_wilde#p.overig

127 NL-HaNA, 2.12.12 nr. 254, Commissie Furstner ingesteld op mondelingen last doorde ministervan Defensie, Notulen 12 vergaderingen in periode 19 juli -8 sep 1939, Notulen 12 vergaderingen in periode 19 juli -8 sep 1939, 1939.

128 NL-HaNA, 2.03.06 nr 317, Commissie Furstner ingesteld op mondelingen last door de minister van Defensie, Rapport, Rapport, 12-sep-39, 110.

129 Guyot, H.D., "Beschouwingen n.a.v. rapport cie. 1906," *Marineblad* (1908-1909), 898.

De opdracht 'te doen wat kan' is naar mijn opvatting tekenend voor het defensiebeleid in die tijd. Zelfs in 1912 op het moment dat het meest ambitieuze verdedigingsplan op tafel lag begreep de Regering goed dat de kans zeer wel aanwezig was een dergelijk plan niet zou werken. Deze verhouding tussen wat de Regering deed of wilde doen en de buitenlandse dreiging werd steeds ongunstiger. De keuze voor dit beleid werd niet gedreven door wat ze wilde bereiken maar door het belang dat ze hechtte aan het behoud van de koloniën. Het oogmerk van dit defensiebeleid bestond derhalve vooral uit een inspanningsverplichting ofwel in feite een opneinde regeling.

Een andere interessante observatie is dat in de politiek, anders dan in de media, begrippen als Heerschappij ter Zee eigenlijk niet voorkwamen. Naar mijn opvatting is dit een indicatie dat navalisme, voor zover dit in Nederland bestond, niet zozeer een politiek maar vooral een professioneel verschijnsel was. Het politieke debat was eigenlijk behoorlijk technocratisch, nuchter en zakelijk, wat overigens nog geen garantie voor realiteitszin hoeft te zijn.

In dit hoofdstuk is beschreven dat Nederland met zijn marine vooral een preventieve werking voor ogen stond. Het doel was niet om een soort heerschappij of overmacht op Japan te veroveren. In plaats daarvan hoopte de Regering en Marine dat als Nederland in staat zou zijn om Japan te beletten de Heerschappij ter Zee in de Indische archipel te verkrijgen, dit Japanse expansie naar het zuiden zou afschikken. Deze realiteitszin hiervan is welswaar in twijfel te trekken maar een alternatief zag Nederland niet terwijl het belang van het behoud van de kolonie wel als groot werd ingeschat. Het volgende hoofdstuk zal ingaan op de militaire methoden waarop de marine dit wilde bereiken.

5. De methode van oorlog op zee

In het vorige hoofdstuk is vooral over de doelstellingen van strategie gesproken. De volgende stap behelst de vraag met welke methoden die doelstellingen bereikt moesten worden. Aan het eind van de negentiende eeuw gold als krijgskundig uitgangspunt dat een aanvaller eerst de Heerschappij ter Zee moet verwerven en pas daarna de landing kon aanvangen. Vanaf het begin van 20^e eeuw werd dit beeld genuanceerder. De marineofficieren begrepen dit verbeterde inzicht naar mij opvatting goed maar het doordenken van de consequenties van deze nuancering is complex. Een verkeerde interpretatie levert een verkeerde keuze van de voor Nederland meest geschikte methode voor het betwisten van de Heerschappij ter Zee op. Bij een absolute interpretatie van het begrip Heerschappij ter Zee en een harde wetmatigheid dat eerst de Heerschappij ter Zee verkregen moet worden ligt een keuze voor de beslissende zeeslag voor de hand. Het besef dat ‘*Command of the sea*’ altijd ‘*in dispute*’ is, verandert dit maar waarin?

Zoals Corbett al waarschuwde, is het gevaar van te grote aandacht voor het begrip Heerschappij ter Zee dat een fixatie ontstaat op de voor de hand liggende methode om deze te bereiken te weten de beslissende zeeslag. Dit hoofdstuk gaat in op de vraag of dit ook op het Nederlandse marine het geval was en meer in het algemeen de vraag hoe de Marine de komende zeeslag meende te moeten voeren. Het hoofdstuk begint met het beschrijven van de lessen die de Nederlandse marineofficieren trokken uit de Russisch-Japanse oorlog 1904-1905. Vervolgens komt aan de orde hoe dit doorwerkte in de strategie vorming rond het Slagschipplan 1912 en het Slagkruiserplan 1939. Hierbij komt aan het licht dat officieren in 1912 eigenlijk nog geen goed beeld van de toekomstige oorlogsvoering hadden en dat dit beeld in 1939 in de vorm van begrip van de *Fleet-in-being* en *minor counter attacks*, een stuk beter was. Ten slotte zal aan bod komen dat de slagkruiser ofwel het *intermediate warship* van Corbett, als erg geschikt voor de Nederlandse marine werd gezien.

De Russisch-Japanse oorlog (1904-1905) werd vooral in de internationale literatuur intensief besproken en bood lessen waarmee een meer genuanceerd begrip over maritieme oorlogsvoering en de Heerschappij ter Zee tot stand kwam. Ik zal ingaan op de vraag hoe die lessen in Nederland doordrongen. Het belangrijkste uitgangspunt in het denken rond 1900 over de wijze van verdediging tegen een invasie was de aanname dat de aanvaller voorafgaande aan de landing eerst de Heerschappij ter Zee moet verwerven. Zolang de strijd om de Heerschappij ter Zee niet is volbracht, is de kans op falen doordat de verdediger de transportvloot kan bestoken, onacceptabel groot. Een strijd om de Heerschappij ter Zee is dus het beste middel om tegen een invasie te beschermen. Deze wet was verankerd in het werk van Colomb en werd duidelijk benoemd in vele artikelen in het *Marineblad*. De gepensioneerde marineofficier en politicus H.D. Guyot noemde dit in 1908 één van de grondregels van de oorlog ter zee.¹³⁰ De Russisch-Japanse oorlog van 1905-1905 vroeg om een nuancering van deze wetmatigheid. Het bijstellen van dit principe was relatief eenvoudig. Het doordenken van de consequenties van een dergelijke aanpassing voor de aard

¹³⁰ Ibid. 899. Zie ook Schepp, C.L., “Critische vergelijking op tactisch gebied tussen de zeeslagen van Lissa en Tsoesjima,” 452. Colomb, P.H., *Naval warfare: its ruling principles and practice historically treated* (London: W.H. Allen and Co., 1891), 212, 215 en 227.

van de toekomstige oorlog was veel complexer. Dit laatste zou in Nederland pas in de loop van de jaren dertig lukken.

Tijdens de oorlog van 1904-1905 heeft Japan een succesvolle invasie in het door Rusland verdedigde Korea uitgevoerd zonder eerst de volledige Heerschappij ter Zee te veroveren. De Russische vloot was verdeeld over de Gele Zee en de Oostzee. De vloot in de Gele Zee fungeerde als een *Fleet-in-being*. Japan had weliswaar getracht deze Russische scheepsmacht eerst te verslaan maar deze trok zich terug in de haven van Port Arthur. De Japanse admiraal Togo kon niets anders doen dan deze vloot blokkeren maar de blokkade was allesbehalve waterdicht. Door een gebrek aan Russisch initiatief en agressie kon de invasie van Korea echter zonder veel problemen verlopen zonder dat voorafgaand volledige Heerschappij ter Zee was verkregen.

Deze bevindingen veroorzaakten veel theoretisch debat. De eerste les was dat de *wet van Colomb* niet iets absoluut was maar iets dat moest worden gezien in de context van het hogere doel zoals het uitvoeren van een landing en aansluitende landoorlog. Over de vraag hoe dit moest gebeuren hadden Mahan en Corbett zoals uitgelegd in hoofdstuk twee verschillende opvattingen.¹³¹ In het leerboek van Putman Cramer uit 1913 is deze les nog niet verwerkt. Pas in het leerboek voor *Maritieme Strategie en Zeetactiek* van de Hoogere Marine Krijgsschool in gebruik tijdens het studiejaar 1937-1938 wordt in detail beschreven hoe deze les in 1906 door de Britse Admiraliteit in de doctrine werd verwerkt.¹³² In dit leerboek geschreven door de docent luitenant-ter-zee der eerste klasse Hendrik A. van Foreest (1898-1981) verwees naar het onderscheid dat Herbert Richmond (1871-1946) in *Naval Strategy* maakte tussen het *ulterior* en het *immediate objective*.¹³³ Het eerste was dan de landoperatie waaraan de maritieme ondergeschikt was. Het tweede was een concreet doel voor de marine-eenheden waar de bevelhebber afhankelijk van de omstandigheden wel of niet voor koos.

Het is overigens maar de vraag hoe erg het is dat deze les pas relatief laat in de Nederlandse leerboeken terecht kwam. Het is immers vooral een vraagstuk voor de partij, zoals in 1940-1905 Japan die offensieve amfibische operatie uitvoert. Deze moest een keuze maken hoeveel energie te steken in het bestrijden van de verdedigende marine voordat de *ulterior* land(ings)operaties werden gestart. Voor de verdediger was dit eigenlijk geen keuze. Deze zou altijd trachten om naar beste vermogen de landing te bestrijden en zolang hij over een vloot beschikte kon hij dit trachten voort te zetten. Het is dan ook niet vreemd dat in het leerboek van Putman Cramer de *wet van Colomb* in min of meer ongewijzigde vorm nog steeds wordt gehandhaafd. Putman Cramer schreef derhalve: 'Daarom kan het als een axioma aangenomen worden, dat nooit tot eene groote gecombineerde onderneming overgegaan zal worden, alvorens de zee vrij is.'¹³⁴ Voor een grote marine zoals de Britse bestonden er meer mogelijkheden. Deze zou bijvoorbeeld met een soort *preemptive strike*, of een beslissende zeeslag, de marine of een deel daarvan van de potentieel

131 Zie voor een goede uiteenzetting: McCranie, K.D., *Mahan, Corbett*, hst 8. Op dit punt was de eensgezindheid tussen Mahan en Corbett volgens McCranie niet zo groot als Anten op p116 concludeert.

132 NIMH, Toegang 145 inv. 46, HMKS Maritieme Strategie en Zeetactiek cursus jaar 1937-38, HMKS Maritieme Strategie en Zeetactiek cursus jaar 1937-38, Hst I Vooropstellen van het doel, p4-6, na hoofdstek p72.

133 Richmond, H., *Naval warfare*, 25.

134 Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* 106.

binnenvallende tegenstander aan te vallen zoals Drake in 1588 dit deed met een deel van de Spaans Armada zodat deze werd *impeached* (or *prevented*) voor vertrek naar Engeland.¹³⁵ Voor de Nederlandse marine waren zulke gedachten echter volledig buiten het haalbare. Belangrijk was dan ook de constatering dat de marineofficieren in 1912 bij het betwisten van de Heerschappij ter Zee altijd de lokale heerschappij voor ogen hadden.¹³⁶ Dit betekende: in de Indische Archipel, hetgeen nog steeds een zeer groot gebied was, maar niet buiten dit gebied om bijvoorbeeld op voorhand de Japanse marine te neutraliseren.

Een tweede les die in internationale literatuur uit deze oorlog werd getrokken betrof de *limited war* ofwel de oorlog met een beperkte doelstelling. Voor Corbett was de Russisch-Japanse oorlog de inspiratie om voortbouwend op het vermoeden van Clausewitz dat er naast de absolute vorm ook een *limited* vorm van oorlog bestaat, deze *limited war* theorie verder uit te werken.¹³⁷ Furstner bracht de theorie ter sprake tijdens een rede in de vergadering van de Marine-Vereeniging in 1921.¹³⁸ Hij maakte hierbij vooral een verbinding met theorieën van Von Clausewitz. Het is niet duidelijk hoe deze theorie paste in de rede die Furstner toen uitsprak. Mogelijk wilde hij vooral zijn kennis etaleren. In het *Marineblad* werd niet veel over theorie geschreven maar de *limited war* theorie werd wel enkele keren genoemd.¹³⁹ Dit wijst erop dat er op de Hogere Marine Krijgsschool wel degelijk over werd nagedacht. Het eerdergenoemde leerboek van Van Foreest ging er weliswaar niet op in maar in zijn collectie bij het NIMH bevinden zich verschillende concept hoofdstukken, waarschijnlijk geschreven in de periode 1937-1938 die aan *limited war* zijn gewijd.

Het stuk *Theoretische beschouwingen over den oorlog*, waarschijnlijk geschreven door Van Foreest, omschreef gedetailleerd de *limited war* theorie aan de hand van de drie fasen zoals Corbett die heeft gedefinieerd.¹⁴⁰ Van Foreest vergeleek deze theorie met de kritische opvattingen die Castex hierover had. Castex bestreed de theorie van Corbett maar erkende wel dat deze vorm van oorlog onder specifieke omstandigheden wel kon voorkomen. Deze omstandigheden waren: specifieke geografische omstandigheden, een zwakke strijdwil bij de verdediger, een verhouding tussen de zeemachten die in het voordeel van de aanvallers was en een gebrek aan voorbereiding bij de verdediger.¹⁴¹ De vraag was dan in welke mate deze voorwaarden wel of niet van toepassing waren op Indië. De tekst bevat een verwijzing naar Castex' opvatting dat "deze vier voorwaarden wel buitengewoon zeldzaam vervuld zullen worden." Van Foreest had hierover waarschijnlijk geen uitgekristalliseerde opvatting zoals blijkt uit een andere versie van hetzelfde tekstdeel waarin na deze zin van Castex een zinsnede is opgenomen: "Nederlandsch Indië zou (handgeschreven invoeging: 'echter bij een bepaalde constellatie') zoo'n zeldzaam voorbeeld kunnen zijn als de

135 Corbett, J.S., *Some principles*, 171-2.

136 Zie bijvoorbeeld NL-HaNA, Pinke, F. [levensjaren 1860-1917], 1913-1917 (1938), 2.12.091.02 nr 6, Commandant Zeemacht Nederlandsch-Indië, Pinke, F., Beoordeling rapport Staats cie, 1912?, 8, 29.

137 Corbett, J.S., *Some principles*, p41-71.

138 Furstner, J.T., "Marine-Vereeniging, algemene vergadering 10 november 1921, Rede," *Marineblad* (1922).

139 De Russische strijd in de oorlog tegen Japan werd als een *limited war* gezien in: Rotgans, G.E., "Eenige beschouwingen over de vraagstukken van het verre oosten.," *ibid.* (1925), 2. Een bespreking door Willinge van Castex' *Strategic Theories* beschrijft dat *limited war* theorie in de ogen van Castex 'onzalig' was en iets voor 'gemakzuchtige en zelfgenoegzame' Britten. Met een 'geringe krachtingspanning' kan volgens Castex nooit succes behaald worden. Willinge, J.J.L., "Castex," *ibid.* (1935), 402, 3 en5.

140 NIMH, Toegang 145 inv. 41, Theoretische beschouwing over oorlog, Theoretische beschouwing over oorlog. Corbett, J.S., *Some principles*, 78-87.

141 Theoretische beschouwing over oorlog: 10.

leuze der nationale ontwapening bij ons volk ingang zou vinden.”¹⁴² Deze zin was veelzeggend met potlood doorgehaald.

Een ander stuk in dit archief, *Het operatieplan in den zeeoorlog met een onderzoek van de elementen van verschil tussen land en zeeoorlog*, waarschijnlijk ook van Van Foreest uit dezelfde periode ging ook over de oorlog met een beperkt doel.¹⁴³ In dit concepthoofdstuk werd echter geen vergelijking met de voorwaarden van Castex of het drie fasen model van Corbett gemaakt, maar maakte Van Foreest een vergelijking met de landoorlog om te concluderen dat de beperkte vorm op zee vaker kan voorkomen omdat de oorlog op het land een grotere kans op escalatie heeft. De zee kon als buffer voorkomen dat een oorlog uitbreidt tot een oorlog met onbeperkte doelen. “De zeeoorlog is in zekere zin altijd beperkt.”¹⁴⁴

De relevantie van de nu twee behandelde theorieën is niet zozeer dat deze direct werden toegepast in de Nederlandse doctrine maar zit meer in het begrip van de theoretisch diepgang waarop op de Krijgsschool werd nagedacht. Hieruit blijkt dat officieren ontwikkelingen in de internationale literatuur nauwgezet volgden ook als deze niet direct of volledig toepasbaar waren op de Nederlandse situatie. Daarnaast bestaan er wel degelijk indicaties dat de *limited war* theorie invloed had op de beeldvorming bij Van Foreest over de komende oorlog. Hierop zal ik in het volgende hoofdstuk terugkomen. In het vervolg wil ik ingaan op die lessen uit de Russisch-Japanse oorlog die wel directe en grote invloed hadden op het Nederlandse marinedenken.

De derde les van deze oorlog die door alle krijgskundigen werd gedeeld was dat een *Fleet-in-being* alleen kan functioneren indien deze actief was, d.w.z. indien deze alle kansen op kleine of grotere successen, die zich altijd voordoen, ook aangrijpt. Deze les van het belang van de “offensieve geest van den bevelhebber” verankerde zich al voor de Eerste Wereldoorlog vooral aan de hand van het werk van Daveluy stevig in het Nederlandse marinedenken.¹⁴⁵ Later zou dit, zoals benoemd op pagina 21, met name door Helfrich worden uitgedragen als voorwaarde om de *hit-and-run tactics* tot een succes te kunnen brengen.

De vierde en laatste les uit de oorlog betrof vooral de effectiviteit van de verschillende wapensystemen en de wijze van manoeuvreren. Juist over deze tactische zaken werd voor 1914 in de Nederlandse Marine-Vereeniging veel gediscussieerd. Zo bracht een lezing van een aanhanger van het torpedowapen luitenant-ter-zee Cornelis J.J. de Neve (1871-?) aan het licht dat ondanks de beperkte resultaten van de torpedoboten in deze oorlog, ervoor dit wapen toch veel mogelijkheden bestonden, mits het op de goede wijze en met de juiste aantallen werd ingezet.¹⁴⁶ De luitenant-ter-zee Coenraad C. Zegers Rijser (1863-?), in 1907 commandant van het instructieschip Van Speijk en daarvoor vanaf 1900 regelmatig als adjudant in de dienst van het Koninklijk Huis geweest, hield ook een lezing aan de hand van het boek van de Franse oud officier Michel Blanchon (1869-1917)

142 NIMH, Toegang 145 inv. 43, knip en plak werk leerboek, knip en plak werk leerboek, 28a.

143 NIMH, Toegang 145 inv. 43, *Het operatieplan in den zeeoorlog met een onderzoek van de elementen van verschil tussen land en zeeoorlog*, Het operatieplan in den zeeoorlog met een onderzoek van de elementen van verschil tussen land en zeeoorlog.

144 *Ibid.* 10.

145 Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* 74.

146 Neve de, C.J.J., “Algemene vergadering 2 november 1911. Torpedotactiek,” *Verslagen der Marine-Vereeniging* (1911-1912), 58, 66.

over deze oorlog en benoemde dat vooral het artilleriewapen bepalend was voor het verloop van de strijd maar dat toch vooral de snelheid van schepen belangrijk was om de gunstige T-positie te kunnen handhaven.¹⁴⁷

Ondanks deze lessen die vooral van tactische en technische aard waren hadden de Nederlandse officieren daarmee nog geen nauwkeurig beeld van hoe de toekomstige oorlog er uit zou zien en hoe ze deze het beste konden voeren. Het is duidelijk dat Nederland slagschepen wilde gaan verwerven maar dit betekende nog niet dat de Marine streefde naar een beslissende zeeslag zoals Tsushima. Het rapport van de staatscommissie gaf weinig informatie hoe deze tactische landingsinterdictie eruit zou zien. De Regering beoogde “Gereed te zijn om, des noodig, geweld te keeren met geweld” en te waken dat de “de kansen van den strijd zich al daadelijk, nog voordat hulp kan zijn opgedaagd, beslissend tegen ons keeren.”¹⁴⁸

Het oogmerk van de strategie was vooral preventief. Nederland hoopte door afschrikking daadwerkelijke gevechten te voorkomen en de opvatting was dat slagschepen de hoogste afschrikkende werking zouden hebben. De aanduiding van het streven naar een beslissende zeeslag in de historiografie suggereerde een offensieve insteek maar bij mijn weten bevatten de archieven geen bewijs dat de Marine streefde naar een *preemptive* uitschakeling van de Japanse marine zodat deze geen invasie meer zou kunnen uitvoeren.

De lessen die Nederland uit Tsushima heeft getrokken betroffen in aanvulling op de eerder behandelde lessen vooral tactiek en de waarde van artillerie dan wel het torpedowapen en technische doctrines hiervoor. Er werden geen strategische vergelijkingen gemaakt. De vergelijking zou ook mankgaan. Voor Japan was deze slag een tactische defensieve fase in een offensieve oorlogsstrategie.¹⁴⁹ Het ging het keizerrijk niet zozeer om het voorkomen van een invasie in Japan maar om het vernietigen van de Russische zeemacht. De Indische situatie was net andersom: strategisch defensief maar tactisch offensief om te voorkomen dat een landing zou kunnen slagen.

Het ontbrak aan visie op het operationele en strategische niveau over gevechtsoperaties. Hoewel de slagschepen op de beschreven wijze uitstekend tot hun recht hadden kunnen komen, ontbrak het destijds aan het operationele conceptuele voorstellingsvermogen om een dergelijk plan te voorzien. De officieren beseften de geografische voordelen van de Archipel en beginselen zoals verbindinglijnen en concentratie maar ze hadden nog geen voorstelling van hoe de verschillende wapens zoals (onderzeese) torpedoboten, jager en kruisers met elkaar zouden samenwerken en hoe grote en kleine zeeslagen zouden bijdragen aan het oorlogsdoel. Marineofficieren namen nog niet deel aan hogere krijgsvorming. Het debat in het *Marineblad* ging vooral over de techniek en tactiek van de wapens en niet over het verloop van een oorlog en niet over het ontwerp van een *campaign plan*.

■
147 Zegers Rijser, C.C., “Beschouwingen van algemene aard betreffende de modernen oorlog,” *Marineblad* (1906-1907).

148 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* 7-8.

149 Corbett, J.S., *Some principles*, p83.

De beschouwingen van de commandant der Zeemacht in Indië admiraal F. Pinke geven een goed inzicht in het toenmalige operationele strategische denken. In het archief is een manuscript in de vorm van twee schriften bewaard gebleven met zijn beoordeling van het Slagschipplan 1912.¹⁵⁰ Hierin valt op dat Pinke een goed oog had voor de strategische verhoudingen in Azië. Hij onderkende de grote Japanse dreiging maar begreep ook goed dat Japan rekening moest houden met de Amerikaanse vloot en daarom niet zomaar slagschepen zou afzonderen naar Indië. De belangrijkste functie van de marine was dan ook de preventieve afschrikkende werking. Omdat de Indische archipel een systeem van zeeverbindingen vormde moest de marine voorkomen dat Java geïsoleerd raakte als gevolg van een Japanse blokkade. Dit betekende dat de marine niet gecentreerd rondom Java maar in de gehele archipel moest opereren. Pinke gaat niet in op de technische en tactische aspecten van de verschillende wapensystemen zoals de torpedo of artillerie maar hij was er wel van overtuigd dat de vloot een gebalanceerde samenstelling moest hebben met naast schepen voor artillerie een grote rol voor mijnenleggers en onderzeeboten. Op de vraag hoe de strijd in tijd van oorlog zou verlopen ging de admiraal in het geheel niet in. Het enige aspect dat hij behandelde is het grote belang van een goede verkenning maar volgens welke fasen een invasie zou verlopen, of de vijand gebruik zou maken van steunpunten, hoe de verschillende wapens elkaar ondersteunden en de vijand bestreden behandelde de admiraal niet. Hij stelde wel dat de strijd op zee beslissend zou zijn maar hiermee bedoelde hij dit in vergelijking tot de strijd op het land. Ook ging de vlagofficier niet in op de vraag of een oorlog via een grote beslissende zeeslag of via kleinere operaties zou verlopen en hoe die operaties er uit zouden zien.

Dat de Nederlandse officieren dit niet konden voorzien is begrijpelijk. De enige krijgskundige die over dit conceptuele vermogen beschikte om in de buurt van een benadering te komen, was Julian Corbett. Corbett maakte een functioneel onderscheid tussen de strijd om de Heerschappij ter Zee en het toepassen (*executing Command of the Sea*) hiervan. Hierbij doceerde hij tevens dat beide functies vaak door dezelfde eenheden op dezelfde tijd en plaats werden uitgevoerd. Belangrijke factor hierbij was, dat de kunst niet zozeer bestond uit het uitvoeren dan wel uit het verleiden tot een zeeslag. De landoorlog, de amfibische operaties, de transport onderscheppingen en de zeeslagen om de Heerschappij ter Zee moesten als een geheel beheerst worden. Hierbij kon het bijvoorbeeld gunstig zijn indien de Marine over schepen beschikt die zowel de slagschipfunctie als de kruiser of interdictie functie kunnen vervullen. Corbett noemde dit een *intermediate ship* en in Groot-Brittannië zou dit tot de ontwikkeling tot de *battle-cruisers* leiden.¹⁵¹ Dit inzicht zou in de Nederland pas na de Eerste Wereldoorlog doordringen.

Een verdere verklaring of illustratie van het ontbreken van aan voorstelling van de toekomstige oorlog kan zijn dat er nog geen leerboek en nog geen Hoogere Marine Krijgsschool bestond. Deze school zou pas na de Eerste Wereldoorlog in 1919 worden opgericht. Het leerboek van Putman Cramer werd vlak voor de publicatie van het rapport van de Staatscommissie geschreven zodat ze min of meer gelijk begin 1913 uitkwamen. Dit verklaart mogelijk waarom het begrip *Fleet-in-being*, een toen toch nog wat academisch begrip, nog niet voorkwam in het rapport. Een andere verklaring kan zijn dat de commissie vreesde dat het bij het publiek vreemd zou overkomen om

150 Pinke, F., Beoordeling rapport Staats cie.

151 Corbett, J.S., *Some principles*, 120.

veel geld uit te geven voor ‘slechts een *Fleet-in-being*.’ Dit was toch een abstract theoretisch begrip waarbij het gevaar bestond dat het publiek het niet zou begrijpen. Toch was de slagschipvloot in feite wel een *Fleet-in-being*, en het zou ook een geloofwaardige *Fleet-in-being* zijn geweest.

Putman Cramer schreef het leerboek nadat de Tweede Kamer op 7 mei 1912 het defensieplan met slechts kruisers van 7600 ton had verworpen en minister Wentholt om die reden ontslag had genomen. Putman Cramer wist dus op zijn minst dat een grote beleidswijziging op komst was. Als er meer kennis over de inzet van een Nederlandse slagvloot aanwezig zou zijn geweest dan had hij ook even kunnen wachten met het publiceren. Mijn indruk is dat er op dat moment gewoon niet meer kennis over de toekomstige zeeoorlog binnen de marine aanwezig was dan was neergeschreven in het leerboek.

Het Slagschipplan 1912

Hoe stelde de Marine zich in 1912 dan wel voor hoe de strijd zou verlopen? Het rapport van de Staatscommissie besteedde bij het invullen van de eisen die vloot en de wijze waarop deze moest opereren er vooral aandacht aan dat dit een artillerie- en geen torpedovloot moet zijn. Verder valt op dat de eisen eigenlijk vooral voortvloeiden uit de eisen zoals Putman Cramer die in zijn hoofdstuk 4 formuleerde voor de actieve *Fleet-in-being*. Putman Cramer ontleende het *Fleet-in-being* concept, één van de methoden om de Heerschappij ter Zee te betwisten, aan Colomb.¹⁵² Met deze methode kon de Nederlandse inferieure marine de Heerschappij ter Zee betwisten van een andere mogendheid die een invasie overwoog. Het ging niet zozeer om het vernietigen van de vijandige slagvloot maar om een afschrikkende, defensieve strategie, het verdedigen van de territoriale integriteit en het voorkomen van een invasie. Het was vooral belangrijk dat de vloot bleef bestaan zodat een overmachtige vijand de strijd zou moeten mijden. “Hoe krachtiger en strijdvaardiger onze vloot is, des te zwaarder zal den tegenstander de strijd om de beheersching ter zee vallen.”¹⁵³

Het ging hierbij vooral om de preventieve werking.¹⁵⁴ “Meestal zou reeds de aanwezigheid van een Nederlandsche scheepsmacht van enigszins beteekenende gevechtswaarde voldoende zijn om de partijen...terug te houden.... Wanneer tegen een belangrijke overmacht moet worden opgetreden kan het noodig zijn den beslissingsstrijd aanvankelijk te vermijden en te trachten door onverhoedsche offensiefstooten partiele voordelen te behalen om de tegenpartij te verzwakken.”¹⁵⁵ “Zolang een strijdbare vloot aanwezig is (...ook al bevindt deze zich elders...), zullen aanvallen te land slechts te verwachten zijn van de landingsdivisies van vijandelijke schepen, dus een betrekkelijk geringe macht.” Maar “heeft de vijand de heerschappij ter zee verkregen en onze vloot vernietigd, dan is hij ook in staat een landingsleger aan te voeren.”¹⁵⁶ De officieren beseften dat een *Fleet-in-being* slechts tijdelijk een vijand kon afschrikken. De

152 Putman Cramer, G.J.W., *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* 72-5.

153 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* 22, 24.

154 *Ibid.* 22.

155 *Ibid.* 26.

156 *Ibid.* 30-1.

aanname was dan ook dat Nederland kon en moest anticiperen op steun en samenwerking door en met andere mogendheden. “Moet worden aangenomen dat nog een derde mogendheid bij het conflict is betrokken wier terrein van actie buiten onze archipel ligt en dat de gevaren waaraan de schender onzer neutraliteit zich blootstelt, toenemen naarmate onze vloot beter in het kader van die mogendheden past.”¹⁵⁷ Kortom het denken over de toekomstige rol van de Nederlandse vloot was veeleer als *Fleet-in-being* dan als offensieve slagvloot te karakteriseren.

Om in afwachting van buitenlandse hulp zoveel tijdwinst als mogelijk te behalen moest de vijand zo veel als mogelijk bij zijn opmars naar Indië worden verzwakt. Het concept hiervoor dat zich gedurende het interbellum ontwikkelde bestond uit *hit-and-run* tactics.¹⁵⁸ De theoretische grondslag hiervoor bestond enerzijds uit het manoeuvre concept van Castex en anderzijds uit de eerdergenoemde *Minor Counter Attacks* in de leer van Corbett. De kern van deze beginselen zou niet zo verschillend zijn en kwamen neer op de algemene beginselen van het concentreren en verspreiden van marineschepen zoals onder meer Corbett die had beschreven. De Indische archipel bestond uit een enorm zeegebied. De vijand zou dus een lange opmars langs verschillende lijnen en steunpunten moeten uitvoeren. Omdat het ook voor een grote vijandige vloot onmogelijk zou zijn om overal met voldoende sterkte aanwezig te kunnen zijn, zouden er altijd zwakke plekken in de dispositie van deze vloot bestaan. De Nederlandse vloot moest de weinige kracht die ze had zo goed als mogelijk concentreren om deze zwakke plekken uit te kunnen buiten voor tegenaanvallen. Omdat de vijand na een dergelijke Nederlandse aanval zal hergroeperen, zouden de Nederlandse marine-schepen na het toebrengen van deze *hit* derhalve zich zo snel mogelijk uit de voeten moeten maken omdat het na concentratie door de sterkere vijand altijd het onderspit zou delven.

Het Slagkruiserplan

Hiervoor is uiteengezet dat de vloot van het Slagschipplan 1912 in feite een *Fleet-in-being* vloot was en dat gedurende het interbellum een visie ontstond hoe deze moest opereren. In het denken veranderde de essentie van een dergelijke *Fleet* niet en het zou in 1940 terugkomen in het Slagkruiserplan. Hierin valt te lezen dat Nederland een vloot wilde bouwen waarmee de “schender van onze soevereine rechten werd gedwongen tot de grootst mogelijke krachtsinspanning bij maritieme operaties in of bij onzen Archipel”.¹⁵⁹ Dit duidde op de preventieve werking, het belangrijkste doel was het weerhouden of in toom houden van Japanse agressie. Daarom moest de vloot bij het uitbreken van een oorlog dusdanig krachtig zijn dat deze “niet zal kunnen worden geneutraliseerd doch intact kan blijven om voor den tegenstander een voortdurende dreiging te vormen.”¹⁶⁰ De Regering wilde voorkomen dat Japan in staat zou zijn om “bij den archipel de vele zeewegen in zodanige mate te beheerschen, dat het gebruik daarvan door de tegenstander met althans redelijke veiligheid gewaarborgd is.”¹⁶¹ Deze vloot vervulde derhalve twee functies

157 Ibid. p46, zie ook pag 8.

158 Zie bijvoorbeeld Helfrich, C.E.L., *Memoires* 82.

159 Redactie, “Het slagkruiserplan (vlootplan 1940)” 526.

160 Ibid. 527.

161 Ibid. 528.

enerzijds afschrikking en anderzijds bij het falen hiervan het voeren van een verlamrende strijd met een *Fleet-in-being*. In het plan zien we over de verlamrende strijd twee denklijnen door elkaar heenlopen. Ten eerste moest de vloot zo lang mogelijk intact blijven om het vermogen te behouden de Japanners een grote slag te kunnen toebrengen. Ten tweede wilde de Marine de vijand zo goed als het kon proberen te verzwakken door middel van *minor counter attacks*. In feite de twee methoden voor het betwisten van de Heerschappij ter Zee die werden toegepast in afwachting op de hulp door andere mogendheden.

De volgende vraag is dan hoe en met welk type schepen, een zwakke maar wel harmonische *Fleet-in-being* vloot het best de Heerschappij ter Zee kon betwisten. In plaats van een Rosinski-redenering gebaseerd op het maken van onderscheid tussen Heerschappij ter Zee en het bestrijden van de zeeverbindingen zochten officieren naar methoden waarop een zwakkere marine deze zo goed als mogelijk kon combineren. Het eerdergenoemde *Intermediate Warship* van Corbett was hiervan een voorbeeld. Dit kreeg in Nederland navolging met het pleidooi in 1921 voor slagkruisers door Ferwerda.¹⁶² Deze slagkruisers konden zowel de slagfunctie als interceptiefunctie vervullen. Het harmonische in de vloot bestond er voor een groot ook uit dat beide functies in elkaar overliepen en dezelfde eenheden in beide functies rollen vervulden. Het volgende hoofdstuk zal dieper ingaan op dit Slagkruiserplan.

Het voorgaande behandelde het gegeven dat zowel in het plan van 1912 als in 1939 niet de *decisive battle* maar de *Fleet-in-being* en de *minor counter attacks* de centrale begrippen waren en dat de strijd om de Heerschappij ter Zee en het bestrijden van de zeeverbindingen niet strikt gescheiden hoefden te worden.

Tot heden zijn vooral theoretische beschouwingen door de marineofficieren, vaak gemaakt op grond van of geïnspireerd door de internationale literatuur over ervaringen uit eerdere oorlogen, beschreven. De vraag die nog niet aan bod is gekomen, betreft hoe ze de vertaalslag van theorie naar de toekomstige praktijk maakten. Hoe maakten de officieren zich een voorstelling van de toekomstig oorlog? en hoe bruikbaar was theorie hierbij? Dit komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

162 Ferwerda, H., "De slagkruisers in den slag bij Jutland," *ibid.* (1917-1918a). Ferwerda, H., "Enige opmerkingen in reactie op Itz Van Hengel tijdens de algemene vergadering vd Marine-Vereeniging," *Marineblad* (1917-1918b).

6. De zeekrijgskundige methode

In de vorige twee hoofdstukken stond vooral de zeekrijgskundige theorie centraal. De Heerschappij ter Zee nam hierin een belangrijke plaats. Deze heerschappij is vooral een verhouding in kracht tussen de tegen over elkaar staande marines. In vreedetijd speelt daarom afschrikking ofwel de preventieve werking een grote rol en in oorlogstijd worden de marine krachten verdeeld in de ruimte om zo een voordeel ten opzichte van de tegenstander te verkrijgen bijvoorbeeld door deze te vernietigen of anderszins onschadelijk te maken. Zoals we zagen had deze theorie vooral de vorm van beginselen zoals de ondergeschikte maar ook voorwaardenscheppende rol van marine operaties ten opzichte van landoperaties. Deze beginselen werden vaak afgeleid uit de bestudering van eerdere oorlogen zoals de Russisch-Japanse oorlog van 1904 tot 1905. De theorie biedt geen pasklare aanwijzingen wat te doen in welke situatie. Het is vooral een vaardigheid ofwel een kunst die officieren moesten leren beheersen. Dit hoofdstuk zal nader stil staan bij hoe deze kunst werd bedreven en welke rol theorie hierbij speelde. Dit zal vooral worden toegepast op de wijze waarop het Slagkruiserplan 1939 tot stand kwam.

Deze kunst zoals de Nederlandse marineofficieren dit toepasten staat heel goed beschreven in het eerdergenoemde leerboek van de Hoogere Marine Krijgsschool geschreven door de docent Van Foreest voor het cursusjaar 1937-1938.¹⁶³ Het hoofdstuk begint met een algemene beschrijving van deze methode en gaat daarna nader in op de drie pijlers in deze methode: de geschiedkunde, de internationale betrekkingen en vooral *operational art* ofwel het vormgeven van specifieke strategie of operatie. Met strategie bedoel ik het samenhangende geheel tussen militaire doelstellingen, methoden en middelen. Hierbij zal tevens aan de orde komen hoe goed de Marine in staat was het verloop van de aankomende oorlog te voorzien en welke gebreken hierbij optraden.

Denken, doen en discussiëren

Net als iedere wetenschap kan ook de krijgskunde niet zonder theorie. Putman Cramers' leerboek uit 1913 bevatte veel tekstdelen die zijn ontleend aan Mahan maar hij was niet de enige leermeester. 22% van zijn quotes zijn naar Mahan, 18 % naar Daveluy en de overige 60 % naar andere Britse, Duitse, Amerikaanse of Franse auteurs. Putman Cramer had mogelijk vooral uit Mahan's *Naval Strategy* geput omdat dit boek net nieuw op de markt was. Zoals eerder genoemd steunde zijn concept van de offensieve gelegenheidsaanvallen [later *Hit-and-run* tactics genoemd] op Daveluy en zijn *Fleet-in-being* concept op Colomb. Dit laat zien dat het Nederlandse denken dichter bij het Franse denken en Colomb staat dan bij Mahan. Wat vooral opvalt in de bestudering van de Nederlandse marine literatuur is de veelheid aan verschillende klassieke auteurs die werden geciteerd. Nederlandse marineofficieren hadden de gave leken te hebben dat ze redelijk makkelijk Engels, Frans en Duits spraken. Hoe goed deze taalbeheersing daadwerkelijk was, is moeilijk vast te stellen. Het curriculum van de Krijgsschool bevatte geen onderwijs in buitenlandse

■
163 HMKS Maritieme Strategie en Zeetactiek cursus jaar 1937-38.

talen. Toch werden citaten met lange tekstdelen in buitenlandse talen zonder vertaling in het *Marineblad* afgedrukt. In de kantlijn van archiefstukken is bij buitenlandse tekstcitaten soms in potlood een vertaald woordje als hulpmiddel neergeschreven. In de artikelen van het marineblad en studiestukken werden vaak verwijzingen gemaakt naar Franse of Duitse literatuur die niet in een Nederlands of Engels was vertaald. Van een boek zoals *Der Seekrieg*, dat Curt von Malzahn in 1905 schreef, en dat in 1908 wel in een Engelstalige versie verscheen, bevatte de Nederlandse bibliotheek alleen het Duitstalige exemplaar. Deze variëteit in buitenlandse beïnvloeding droeg er aan bij dat de Nederlandse strategievorming niet zozeer eenzijdig Brits, Duits of Frans was maar werd geïnspireerd door een internationale bloemlezing die hielp bij het ontwikkelen van eigen denkbeelden die specifiek werden toegespitst op de Nederlandse of Indische problemen.

Theorie was niet meer dan een middel of zoals het leerboek van Van Foreest het verwoordde: “De kunst van het oorlogsvoeren, zal men in ’t algemeen langs drie wegen trachten te naderen, door denken, doen of discussies of, om een andere indeling te geven, door studie, oefening en bespreking.”¹⁶⁴ Het eerste element ‘denken’ begon bij theorie ofwel de ‘beginselen der oorlogsvoering,’ het hoofdstuk VII in dit leerboek. Dit hoofdstuk begon met een opsomming van de klassieke opvattingen van respectievelijk: Clausewitz, Jomini, Mahan, Corbett, Foch, Castex, Groos, Cholet, Mordacq, Putman Cramer en Richmond. Op pagina 69 concludeerde Van Foreest dat dit “vage begrippen, welke: 1^e. in onderling verband gebruikt worden, elkanders tegenbeeld zijn of geleidelijk in elkaar overgaan. 2^e. gemakkelijk herkend en begrepen worden, maar zeer moeilijk zijn toe te passen op bepaalde oorlogsgevallen.”¹⁶⁵ Van Foreest illustreerde dit met het principe van concentratie en verspreiding. Zeker zo belangrijk was dan ook het tweede element ‘oefenen.’ Hiertoe bestond 27% van het curriculum van de Hogere Marine Krijgsschool uit ‘oefeningen op de kaart.’¹⁶⁶ Tegelijkertijd bestonden er voor militaire vraagstukken nooit eenduidige oplossingen. Het onlosmakelijke sluitstuk in de krijgskunde bestond dan ook uit de discussie en debat waarbij officieren gezamenlijk tot een gedragen keuze en besluit kwam. Deze discussies die “evenwichtig, onpartijdig, op basis gelijkheid” moesten plaatsvinden werden op de krijgsschool gehouden aan de hand van oefeningen, presentaties en studies maar ook in de vorm van polemieken in het *Marineblad* en discussieavonden van de Marine-Vereeniging.

In dit denken, doen en discussiëren waren inhoudelijk drie methodische pijlers te onderkennen: de geschiedkunde, de internationale betrekkingen en *operational art*. Het ging er hierbij om hiermee zo goed als mogelijk een brug te slaan tussen politieke doestellingen en militaire plannen maar dit ontbrak vrijwel geheel tijdens het opstellen van het slagschepenplan van 1912. De operationaliseerbaarheid en het realiteitsgehalte van het Slagkruiserplan werden daardoor groter ondanks dat de militaire opgave in 1939 veel complexer was. Dit wil overigens niet zeggen dat de beoogde vloot in 1939 een grotere kans op de overwinning had dan die van 1912. Het zegt alleen iets over de kwaliteit van het militaire strategische denken. De kans op succes was het

■
164 Ibid. Hoofdstuk II, doel en aard onderwijs, 9.

165 Ibid. 69.

166 NL-HaNA, 2.12.18 nr. 237, Hogere Marine Krijgsschool, Overzicht der lesuren bij een 2-jarigen cursus, Overzicht der lesuren bij een 2-jarigen cursus.

resultaat van zowel de kwaliteit van het plan als de omvang van de opgave. Deze drie methoden zullen achtereenvolgens aan bod komen.

De geschiedkundige methode

Uit de memoires van Nuboer, eerst student en later docent aan de krijgsschool is op te maken dat vooral de KTZ en latere hoogleraar Johan C.M. Warnsinck (1882-1943) de bestudering van historische casuïstiek stimuleerde.¹⁶⁷ Warnsinck zelf schreef in het *Marineblad* over het nut van de geschiedenis voor de krijgskunde en de zeventiende-eeuwse Nederlandse marine operaties in de Middellandse zee.¹⁶⁸ Een ander artikel schreef Warninck in navolging van Corbett die in zijn studies veel aandacht aan het belang van steunpunten en marine diplomatie besteedde.¹⁶⁹ Warninck paste hetzelfde vraagstuk en methode toe op de Nederlandse marine in de zeventiende eeuw. Hij gaat hierbij (op pag. 472) bijvoorbeeld in detail in op de strategische analyse die admiraal van Galen maakte en op de relatie tussen deze admiraal en de Staten-Generaal. Deze artikelen brachten Nuboer ertoe om boeken van Daveluy en Darrieux te kopen. De collectie van Nuboer bevat dan ook een groot aantal hoofdstukken over veel verschillende maritieme oorlogen, veelal uit de Napoleontische tijd die door de krijgsschool studenten werden bestudeerd.

Van Foreest heeft in zijn studietijd aan de krijgsschool in navolging van Warninck een uitgebreide studie van admiraal Heesmerks overwinning nabij Gibraltar in 1607 gemaakt.¹⁷⁰ Warninck bemiddelde hiervoor met een collega hoogleraar van de Universiteit van Amsterdam zodat Van Foreest toegang tot archieven kon krijgen. Een paar jaar later zou luitenant-ter-zee der eerste klasse A. de Booy deze Nederlandse inzichten gebruiken om in zijn Britse tijd als attache in een Engelstalige studie over het Nederlandse optreden in de Middellandse zee 1607-1704 te publiceren.¹⁷¹ Ook hierin nam *Naval Diplomacy* een centrale plaats in.

Van Foreest ging in het leerboek van de krijgsschool uitgebreid in op de rol van geschiedenis in de krijgskunde. Terwijl in het verleden tactiek en strategie aparte vakken waren waarbij de geschiedkunde vooral aan de tactiek was gekoppeld zag Van Foreest juist waarde voor de Strategie. Hij combineerde deze twee vakken dan ook tot één vak Maritieme Strategie en tactiek. Het onderwijs aan de Krijgsschool diende volgens Van Foreest twee doelen: het vormen van aanvoerders en stafofficieren.¹⁷² De aanvoerder was geen materieel specialist maar een generalist. Het gaat hierbij niet om het leren van historische feiten maar om het ontwikkelen van de vaardigheid om “orde te scheppen” in een militair vraagstuk en het “destilleren en begrijpen van strategische en tactische beginselen.”

■
167 NIMH, Nuboer, J.F.W., Toegang 70 inv. 87, Nuboer, J.F.W., De marineloopbaan van Pa, 9.

168 Warnsinck, J.C.M., “Eene opwekking tot de studie der Zeekrijgsgeschiedenis,” *Marineblad* (1921). Warnsinck, J.C.M., “Een Nederlandsch Eskader inde Middellandsche Zee 1651-1653,” *Marineblad* (1923).

169 Corbett, J.S., *England in the mediterranean*, vol. 1 and 2. (Longmans, green, 1904).

170 NIMH, Foreest van, Toegang 145 inv. 32-34, Foreest van, H.A., Studie Gibraltar.

171 NIMH, Booy de, A., Toegang 018 inv. 72, Booy de, A., *Holland in the Mediterranean*, 4 oktober 1939.

172 HMKS Maritieme Strategie en Zeetactiek cursus jaar 1937-38: Hoofdstuk II, doel onderwijs, 7, 11.

Internationale betrekkingen

De tweede pijler betrof de leer der internationale betrekkingen en dit in samenhang met alle niet militaire aspecten zoals de economie, mentaliteit, staatkunde, maatschappelijke verhoudingen en het internationale recht.

In het onderwijs aan de Hogere Marine Krijgsschool, was een deel van het curriculum gemeenschappelijk met de landmachtofficieren maar voor politiek-economische analyse werden specifiek voor de marineofficieren externe hoogleraren aangetrokken. In 1923 waren dit bijvoorbeeld prof. H. Blink voor Economische en Politieke Aardrijkskunde, prof. G.W.J. Bruins voor Handelspolitiek, prof. D.G. Stibbe voor Koloniale politiek, prof. G. Gonggrijp voor Koloniale Economie alsmede de gepensioneerde schout-bij-nacht (tit.) H.G. Surie voor Internationaal Zeerecht. De vergoeding voor deze gastdocenten bedroeg het leeuwendeel van de totale kosten van de opleiding.¹⁷³ Dit onderwijs had zijn neerslag in de artikelen die de Marineofficieren schreven in het *Marineblad*. Met name het jaarlijks terugkerende overzicht 'Gebeurtenissen van maritiem-politiek belang in het afgelopen jaar' gaf een goed inzicht in hoe het militaire strategische beeld van de marineofficieren zich ontwikkelde.

De studenten voerden in dit kader verschillende studies uit. In het studiejaar 1930-1931 bestudeerden ze vooral het handsverkeer binnen de Indische Archipel. In het jaar er na het handelsverkeer met Japan en de Verenigde Staten. In het studiejaar 1932-1933 werd bestudeerd hoe landen als Nederlandsch-Indië, Griekenland, Chili, Zweden en Denemarken tijdens de Eerste Wereldoorlog hun neutraliteit handhaafden. In het studiejaar 1935-1936 kreeg een mogelijke handelsoorlog in West-Indië aandacht.¹⁷⁴ Nuboer concludeerde uit zijn studie dat neutraliteit vooral op een 'sterke weermacht' moest steunen.¹⁷⁵ Theorie speelde bij deze studies geen grote rol al verwezen de studenten wel regelmatig naar de lezingen van de eerdergenoemde hoogleraren.

Ook theorieën zoals het *Risiko-Gedanke* van Tirpitz kregen weinig aandacht in het onderwijs van de krijgsschool. Ook in *Marineblad* ontbraken theoretische beschouwingen over deze theorie. De Duitse strategie van Tirpitz werd wel betrokken bij bredere geopolitieke beschouwingen in aanloop naar de Eerste Wereldoorlog. In 1932 omschreef de luitenant-ter-zee KMR Hendrik Th. De Booij (1898-1976) in een artikel over de Duitse marine, de strategie van Tirpitz als de "*Naval arm of Diplomacy*" in de hoop "de vruchten van den oorlog [te] plukken zonder zelf oorlog te voeren", maar constateerde verwijzend naar admiraal Sir Herbert Richmond (*Economy and Naval security*, 1930) ook dat "In plaats van Duitschland meerdere veiligheid te geven, droeg zijn vloot er juist toe bij het conflict met Engeland te verhaasten. Het is een aloude les der historie, dat een land niet ongestraft zwaarder bewapend kan zijn dan noodig is voor de eigen veiligheid zonder argwaan en onrust op te wekken."¹⁷⁶

173 2.12.18 nr. 237, Directeur Hogere Marine Krijgsschool, Nota tbv bezuinigingscommissie, Nota tbv bezuinigingscommissie.

174 NIMH, Toegang 70 inv. 233, Overzicht Studies HMKS, Overzicht Studies HMKS.

175 Ibid. Toegang 70 inv. 15, Hogere Marine Krijgsschool, Nuboer, J.F.W., Houding van Griekenland en Chili in de wereldoorlog voor wat betreft handhaving hunner neutraliteit en de strategische en economische factoren die daarop van invloed zijn geweest., 1932-1933, 16.

176 Booy de, H.T., "Iets over de Duitse zeemacht," *Marineblad* (1932), 89.

Verder schreef luitenant-ter-zee der eerste klasse Johannes J.L. Willinge (1898-1989), in 1935, op dat moment student aan de HMKS, in een artikel over de Duitse admiraal Scheer, een vergelijkbare tekst over Tirpitz.¹⁷⁷

Furstner relativeerde de betrekkelijke waarde van Tirpitz' theorie in de geopolitieke realiteit toen hij in 1935 schreef: "Voor Bismarck was het een axioma, dat het democratische Engeland en het autocratische Rusland nooit zouden kunnen samengaan, daarvoor waren de tegenstellingen in structuur en ten opzichte van Constantinopel, van Perzië en van Oost-Azië volgens dezen grooten staatsman een waarborg. Op deze politieke tegenstelling was het 'Risiko-Gedanke' van Tirpitz gebaseerd, een gedachte, die, hoe juist zij moge geweest zijn ten tijde van de eerste Duitse Vlootwet van 1900, veel van haar waarde verloor, toen Engeland de vrije hand kreeg door het tot stand komen van de in Duitsland onmogelijk geachte samenwerking Engeland—Rusland."¹⁷⁸ In Furstner's artikel is interessant dat hij op dat moment nog optimistisch was dat in het verre Oosten de agressor [Japan] door de internationale gemeenschap en de Volkenbond in toom gehouden kon worden.¹⁷⁹

Blijkbaar achtte de marineofficieren de risicotheorie voor Nederlandse vraagstukken niet erg relevant. Wel relevant voor de Nederlandse strategievorming was hun beoordeling van de militair politieke machtsverhoudingen in Zuidoost-Azië.

De Nederlandse marineofficieren namen aan dat Japan de slagschepen niet in secundaire theaters en dus niet in Indië en niet anders dan voor de beoogde grote beslissende zeeslag met de Amerikaanse marine, zou inzetten. Een zinvolle vraag is dan of ze het gedrag van Japan ten overstaan van de Amerikaanse en Europese vloten juist inschatte. Japan beschikte volgens het slagkruiserplan, bij aanvang van de oorlog over 6 slagschepen van de resp. de Fusō, Ise en Nagato klasse en er waren 4 zeer grote slagschepen van de Yamato-klasse in aanbouw.¹⁸⁰ Daarnaast beschikte Japan over vier gemoderniseerde slagkruisers van de Kongo-klasse. De laatste genoemde schepen waren de eerder besproken beoogde tegenstanders van de slagschepen van 1912. De Kongo's worden soms ook wel als slagschepen aangeduid.

Tijdens de oorlog zou Japan alleen de Kongo's uitschepen naar vergelegen theaters. Voor de Japanse operaties in december 1941 met als doel de verovering van Singapore had Japan twee Kongo's (Kongo en Haruna) ingedeeld.¹⁸¹ Ondanks dat de Japanners de Kongo's niet opgewassen achtte tegen HMS Prince of Wales, besloten ze, na de aankomst van de Britse taskforce, niet om slagschepen naar de Zuid-Chinese Zee uit te sturen.¹⁸² Ook voor de operaties rondom de Solomon

177 Willinge, J.J.L., "Admiraal Scheer," *ibid.* (1935), 705.

178 Furstner, J.T., "Gebeurtenissen van maritiem-politiek belang in het afgelopen jaar," *ibid.*, 57.

179 Een optimisme dat mogelijk werd geïnspireerd door Castex' leerstuk van de onruststoker die door de maritieme democratische staten onder bedwang gehouden kan worden.

180 Van de 4 Yamato-slagschepen (naam toen overigens nog niet bekend) zouden er twee als slagschip worden voltooid. De derde werd uiteindelijk een *carrier*.

181 Remmelink, W., *The Operations of the Navy in the Dutch East Indies and the Bay of Bengal* (Leiden University Press, 2018), 66. NB In de literatuur worden de Kongo-klasse schepen soms niet als slagkruisers maar als slagschepen aangeduid. In de redeneringen van de Nederlandse officieren waren het slagschepen.

182 Field, A., *Royal Navy Strategy in the Far East 1919-1939: Planning for War Against Japan* (Routledge, 1999), 224.

eilanden (augustus 1942-februari 1943) had Japan alleen Kongo's en geen slagschepen ingezet. Japan had wel een groot aantal slagschepen waaronder het grootste IJN Yamamoto ingezet tijdens de slag bij Midway (juni 1942) maar het oogmerk van deze slag was dan ook om de Amerikaanse marine door middel van een invasie te verleiden tot een grote beslissende zeeslag waarmee de US Navy vernietigd zou kunnen worden.

De eisen voor de slagkruisers waren zo opgesteld dat deze de meerdere moesten zijn van de Japanse zware kruisers. Tegelijkertijd hielden de auteurs rekening met een confrontatie met de Kongo's.¹⁸³ De vraag of de slagkruisers de strijd tegen een Kongo zouden kunnen winnen is niet eenvoudig te beantwoorden. In het rapport van de commissie Furstner werd de ingeschatte relatieve kracht van de slagkruisers aangeduid met een rode streep in de opsomming van de Japanse schepen. De streep staat tussen het slagschip Fusō¹⁸⁴ en de Kongo in. Ferwerda had over deze inschatting 'een ander oordeel' maar in zijn nota stond niet wat dit inhield.¹⁸⁵ De eisen waren uiteindelijk een balans tussen financiële mogelijkheden en militaire wensen.

Operational art

De derde pijler in de ontwikkeling van het Marinedenken bestond uit *Operational Art*. Ik hanteer hiervoor een brede definitie en versta hieronder de kunst om op grond van een politieke opdracht of doelstellingen een militair plan of strategie te ontwerpen. Dit bestaat uit het balanceren van de factoren: Ruimte, Tijd en Militaire Macht (Force). Onder de laatste factor valt eveneens de vraag over de vlootsamenstelling. Vanwege het belang van deze pijler wil ik deze op ieder van de elementen doen, denken en discussie beschouwen om vervolgens het Slagkruiserplan en de kritiek hierop de behandelen.

Doen: oefeningen op de kaart

Om deze vaardigheid te trainen bevatte het curriculum van de krijgsschool onder meer oefeningen op de kaart. Hierbij ontwikkelden de studenten oorlogsplannen voor respectievelijk de rode (Japan) of blauwe (Nederland) partij. Dergelijke oefeningen op de kaart hadden hun oorsprong in het marine spel ontwikkeld door Fred T. Jane (1865-1916) dat vanaf 1901 werd gebruikt door de verschillende marine-etablisementen.¹⁸⁶

Het marine spel was een bordspel waarop houten bootjes manoeuvres en vuurwisselingen werden nagespeeld. Op grond van spelregels voor artillerie- en torpedoaanvallen besloot een scheidsrechter per ronde over de uitkomst.¹⁸⁷ Eén van de Nederlandse exemplaren van dit spel

■
183 Rapport: p12. Juist over deze vraag werd veel gediscussieerd.

184 Het Slagkruiserplan gebruikt de spelwijze 'Huso' maar 'Fusō' is de meer gangbare schrijfwijze.

185 NL-HaNA, Ministerie van Algemene Zaken, (1932) 1937-1945, 2.03.06 nr 317, Commandant Zeemacht Nederlandsch-Indie, Ferwerda, v.-a., Reactie op rapport cte Furstner, 16-okt-39.

186 Homburg, L., "Het Naval War Game van Fred T. Jane," *Arma, jaarboek Stg. Kon. Defensiemusea* 52 (2022), 135.

187 Jane, F.T., *Rules for Jane Naval Wargame* (Nederlandstalige versie) ed. (Londen, 1898).

bestaat nog en maakt onderdeel uit van de collectie van het Marine Museum. Interessant is dat het een doosje met Russische en Japanse vlaggetjes voor bootjes bevat. De onderzoeker van het museum L. Homburg vermoedt dat het spel daarom is gebruikt voor het naspelen en analyseren van de zeeslagen in de Russisch-Japanse oorlog en de resultaten van deze studie ondersteunen deze hypothese.¹⁸⁸ De minister van Marine Wentholt vond het spel zelfs dermate voldoende voor de zeekrijgkundige vorming van officieren dat hij de oprichting van een marine krijgsschool aanvankelijk niet nodig achtte. Een in 1911 door minister ingestelde onderzoekscommissie achtte zelfs “het gevaar niet denkbeeldig, dat door het al te veel van hogerhand op de voorgrond schuiven van de studie van deze bepaalde richting, een ongunstige invloed zou worden uitgeoefend op de bestudering van zaken, die voor de richtige (!) uitoefening voor de dienst aan boord onmisbaar zijn en waarvan de volledige kennis in de allereerste plaats moet worden geëist.”¹⁸⁹

Hoe intensief, op welke wijze en tot hoe lang het spel werd gebruikt is niet duidelijk. Van Foreest noemde in zijn leerboek van 1937 nog steeds de oefeningen op de kaart en “houten bootjes op papieren zeeën...waarbij al gauw te veel waarde wordt gehecht aan wiskundige begrippen (aantallen, koersen, afstanden) en andere minder exacte zaken op de achtergrond geraken.”¹⁹⁰ Vanwege deze beperkingen zijn volgens het leerboek naast het denken en doen “discussie van veel betekenis voor het verwerven van een zuiver gevoel, een vaste hand, een bezonken en evenwichtig oordeelen van de verbeeldingskracht die nodig is om de lessen van het verleden in de toekomst te kunnen gebruiken.”¹⁹¹ Dit duidt erop dat oefeningen met houten bootjes nog niet direct verdwenen nadat “praktijkervaring op het gebied van maritieme oorlogvoering met scheepsladingen tegelijk binnenstroomde”, maar dat de wijze van uitvoering veranderde van op spelregels gebaseerde speelrondes naar discussies rondom een zeekaart aan de hand van voorafgaande analyses.¹⁹² Hierbij speelde waarschijnlijk een rol dat voor het vergroten van inzicht in wapeninzet veel artikelen werden gepubliceerd die kwantitatieve wiskundige analyses bevatten.¹⁹³ Maar tevens zal van invloed zijn geweest dat veel van die schietoefeningen naar oordeel verwoord in een studie Van Foreest samen met De Booy en Bussemaker in het krijgsschooljaar 1934-1935, te technisch waren opgezet zonder dat de commandant en het tactisch manoeuvreren hierbij betrokken waren. Verwijzend naar Putman Cramer deden de studenten daarom de aanbeveling om onderscheid te maken tussen elementaire tactiek van de afzonderlijke wapens en de toegepaste tactiek van de wapens in onderling verband en van de gecombineerde strijdkrachten.¹⁹⁴ De technische oefeningen van het eerste type boden weliswaar gegevens om de spelregels te kunnen actualiseren maar voor de oefening van het tweede type analyses waren oefeningen met een kaart en discussies daarover nog steeds van groot belang.

188 Homburg, L., “Het Naval War Game van Fred T. Jane,” 141.

189 Moer van der, A., “De Hoogere marine krijgsschool 1921 tot 1940 “ in *Marinestafschool 1921-1992*, ed. C. Homan (Leeuwarden: Eisma, 1993), 13.

190 NIMH, Toegang 145 inv. 41, Cursus zeekrijgsgeschiedenis en tactiek, Cursus zeekrijgsgeschiedenis en tactiek, 14.

191 HMKs Maritieme Strategie en Zeetactiek cursus jaar 1937-38: 15.

192 Homburg, L., “Het Naval War Game van Fred T. Jane,” 141.

193 Een mooi voorbeeld is: Westerveld, E.P., “Het snelheidsvraagstuk.”

194 NIMH, van Foreest, Toegang 145 inv. 37, Bussemaker, F.B., Analyse artillerie, 21.

De oefening in het cursusjaar 1933/1934 illustreert dit maar is verder vooral interessant omdat deze een scenario volgt dat sterk lijkt op het daadwerkelijke oorlogsverloop in februari 1942.¹⁹⁵ De situatie die Furstner voor de start van oefening had gedefinieerd is dat Japan de gebieden in Mantoerije heeft bezet net zoals het tijdens de Chinees Japanse oorlog in 1937 daadwerkelijk zou doen. Er bestaat een soort handelsoorlog tussen de Verenigde Staten en Japan met als inzet de toegang tot de Chinese markt. De Verenigde Staten zetten veel diplomatieke druk op Japan. De verwachting is dat als de VS een olie-embargo zullen doorzetten dat dit door Japan als casus belli zal worden gezien. Omdat de VS nog niet gereed zijn voor de oorlog heeft dit scenario zich nog niet voltrokken. Verder is de verwachting dat de Europese landen niet zullen ingrijpen. Na een Amerikaanse beperking van de olie uitvoer heeft Japan de oorlog verklaard aan de VS en Nederlands-Indië, direct gevolgd door de bezetting van eilanden bij West Papoea, Manilla, Tarakan en Balikpapan en Japan heeft een verrassingsaanval op de Amerikaanse krijgsmacht in Guam uitgevoerd.

De luitenant-ter-zee der eerste klasse Johan A. de Gelder (1897-?) speelt de rode partij en heeft opdracht gekregen een plan uit te werken hoe Japan de transporten naar de veroverde oliehavens moet beveiligen en tegelijkertijd een blokkade van Java uit te voeren ter voorbereiding van een invasie op Java Nuboer en Moolenburg vervullen de rollen van respectievelijk de Commandant der Zeemacht en de Eskadercommandant en moeten een antwoord formuleren op deze Japanse agressie. Het 'spel' wordt in zes rondes gespeeld die ieder steeds een tijdsprong van ongeveer vier dagen omvatten. Tijdens iedere ronde stellen de studenten een analyse van de toestand alsmede orders op. In de analyse gaan de studenten in op de politieke en economische omstandigheden, de benodigde en beschikbare eenheden, de mogelijke handelingsopties van de rode of blauwe partij en de vijand, alsmede een analyse van de voor- en nadelen van de verschillende opties. Helaas zijn alleen de analyses en orders en soms de instructies van de oefening bewaard gebleven en weten we niet hoe de speelrondes werden geëvalueerd en ontbreken verslagen of analyses van de oefening als geheel. Toch bieden deze stukken veel materiaal om het denken te analyseren.

Furstner had als spelleider de *order of battle* voor de beide partijen vastgesteld. Voor Nederland was dit de toen bestaande vloot met dien verstande dat Hr.Ms. De Ruiter toen nog niet was ingestroomd. Wellicht om het spel 'speelbaar' te houden had hij de Japanse commandant wat minder schepen toebedeeld dan Japan in 1942 daadwerkelijk heeft ingezet. De Japanse bezetting van Tarakan werd met vier *destroyers* en twee kruisers uitgevoerd terwijl dit in het echt met 12 *destroyers* werd uitgevoerd. Balikpapan werd met eenzelfde vloot bezet terwijl dit in werkelijkheid met 10 *destroyers* en een lichte kruiser werd uitgevoerd.¹⁹⁶

Vooraf opmerkelijk is dat de beslissingen van de CZM vrijwel gelijk zijn aan de besluiten die admiraal Helfrich in diezelfde positie daadwerkelijk zou nemen. Zie hiervoor het besluit zoals de student dit bij aanvang van het 'spel' had geformuleerd. "Daar het hoofddoel van onze oorlogsvoering is de bescherming van het eiland Java, moet de vloot bij een aanval op Java, welke klaarblykelyk de bedoeling heeft dat eiland te veroveren of de havens grondig te vernielen, vol ingezet worden

195 NL-HaNA, 2.12.46 nr. 2 Hoogere Marine Krijgsschool, Oefening op de kaart, Oefening op de kaart, 1933-1934.

196 Daadwerkelijke sterktes ontleend aan Remmelink, W., *The Operations of the Navy in the Dutch East Indies and the Bay of Bengal*.

tegen de landingstroepen. Gaat de vloot by dezen aanval te gronde, doch is de aanval op Java door har ingrypen afgeslagen, dan heeft zy met haar ondergang de uiteindelyke overwinning gekocht, die door de Amerikaanse vloot bevochten moet worden. Slaagt de aanval op Java toch, ondanks de opoffering van de vloot, dan is tenminste te eer gered, en hebben wy by den vrede recht van spreken, omdat wy groote offers hebben gebracht. Overigens wordt de vloot niet vol ingezet doch moet zy sterkere strydkrachten ontwyken en slechts aanvallen op zwakkeren. De bedoeling is den vyand te dwingen zoo sterk mogelyke strydkrachten te gebruiken voor de bescherming van den handel. De vloot moet dus handelsoorlog voeren volgens het prysrecht. Het operatieterrein wordt aanvankelijk gekozen in de Zuid-Chineesche zee, en na verloop van tyd op bevel van den C.Z.M. verlegd naar elders. De bescherming van den handel met het moederland wordt gezocht in verspreiding der schepen in den oceaan en in vliegtuigverkenning over de toegangen naar Priok. Zoo nodig zal het eskader worden ingezet om dezen handelsweg te beschermen.”¹⁹⁷

Uit deze opstelling blijkt een hoge waardering voor zaken als eer en plichtsbetrachting. Dit was representatief voor de toenmalige tijdgeest. De oefening vond een jaar na de muiterij op het pantserschip Zeven Provinciën in 1933 plaats. Zowel door de regering Colijn als in media werd veel kritiek geuit op de discipline, softheid en daadkrachtigheid van het korps marineofficieren. Als reactie ging er een golf van disciplinerende maatregelen en repressie door de marine met als doel de betrouwbaarheid van het personeel te vergroten. In kranten werd geschreven dat marineofficieren weer een voorbeeld aan Van Speyk moesten nemen.¹⁹⁸ De affaire gaf aanleiding voor meerdere artikelen in het *Marineblad*. De Gelder, een ambitieuze onderzeedienst officier, pleitte voor meer idealisme, overigens ook om de steun van de bevolking te behouden.¹⁹⁹ Hij citeerde Theodore Roosevelt’s woorden: “*if mankind is no longer prepared to fight and die for ideals...love for the fatherland...ideals will disappear and the world will become a pool of materialism.*”²⁰⁰ De reacties van andere officieren waren verdeeld. Luitenant-ter-zee Willem H. van Zadelhoff (1904-?) predikte de door Colijn gewenste orde, gezag en autoriteit.²⁰¹ Van Foreest nam een veel nuchterder standpunt in benadrukte innerlijke discipline en zag vooral Tromp als held die respect had voor “eerlijke leiden die immers hun leven met mij wagen.”²⁰² Hoewel de toon in de reacties varieerde, stond het belang en gewicht van plichtbetrachting buiten kijf. Later zou dit ook goed herkenbaar zijn in de opstelling en toon zoals Helfrich die hanteerde. Er waren overigens meer overeenkomsten tussen het verloop van de oefening op de kaart en de werkelijke strijd in 1942.

Ook de uitvoering van de concentratie en verspreiding alsmede het bewegingsplan van de schepen vertoonde grote gelijkenis. De student onderkende dat hij voor de verdediging van Java twee alternatieven had. Hij kon de vloot concentreren nabij Java of verspreiden over de archipel.

197 NL-HaNA, archief van luitenant-admiraal J. Th. Furstner, 1932-1968, 2.12.46 nr 2, Hoogere Marine Krijgsschool, Nuboer, J.F.W., Aanalyse van den Toestand 12 april, 1933-1934, 14-5.

198 Blom, J.C.H., *De muiterij op De Zeven Provinciën: reacties en gevolgen in Nederland*, 2e dr. / ed., HES historische herdrukken; 19, (Utrecht: HES, 1983), 205. ‘nu beroep als elk ander’, ‘dienen uit liefde verdwenen’.

199 Gelder de, J.A., “De Marineofficier,” *Marineblad* (1933).

200 Ibid. 618-9. ‘een marine heeft geen levensvatbaarheid zonder de sympathie der natie. Een marine is geen dood machtsinstrument, een goede marine heeft een ziel, een ziel die zich moet kunnen voeden aan de ziel van het volk en wanneer dat niet kan, dan zal die ziel van de marine sterven en zelve zal zijn verworden tot dat doode machtsinstrument waaraan geest en bezieling ontbreken.’

201 Zadelhoff, W.H., “Wij zullen handhaven,” *ibid.* (1934).

202 Foreest van, H.A., “De Marine officier en nog wat,” *ibid.*, 52,54,55,56.

De student koos er voor zijn vloot geconcentreerd te houden en in de volgorde van de prioriteit naderende Japanse schepen nabij respectievelijk Straat Makassar (25 april) West-Borneo (29 april), en in de Zuid-Chinese zee nabij Singapore (5 mei) te onderscheppen. De student lijkt hiervoor met een verplaatsingssnelheid van ongeveer 15 knopen te hebben gerekend. Deze afstanden zijn groter dan die Doorman daadwerkelijk moest overbruggen maar het beginsel dat het eskader zich afhankelijk van de inlichtingen steeds met hoge snelheid van de ene naar de andere plaats in de archipel moest verplaatsen was identiek. Het enige verschil is dat de student het olieladen op de route, en dus onder Japanse dreiging liet uitvoeren terwijl Doorman dit veilig op grote afstand van de vijand deed.

Denken en discussie

Op grond van deze simulaties maar ook met historische casestudies werden inzichten verkregen over bijvoorbeeld de wijze waarop de harmonische vloot moest functioneren en zijn samengesteld, welke beperkingen het onderzeebootwapen met zich meebracht, het feit dat een landing zelf vaak niet te voorkomen was zodat de beste reactie bestond uit de strijd om de zeeverbindingen. Deze inzichten werden door de studenten vaak beschreven in de vorm van artikelen in het *Marineblad* die dan weer discussie opleverde tijdens vergaderingen van de Marine-Vereeniging of krijgsmachtbrede gezelschappen zoals de Vereniging voor de Beoefening van de Krijgskunst. Een goed voorbeeld hiervan is het artikel dat Bussemaker schreef in 1935 over de gewenste vlootsamenstelling. Zijn methodiek bestond eruit dat hij een vergelijking maakte tussen de beschermingsmaatregelen die de vijand moet nemen in de gevallen dat de Nederlandse vloot met kruisers of in plaats daarvan met vliegtuigen was uitgerust. Hij concludeerde dat de vijand in het laatste geval “geen kostbare kruisers behoeft toe te voegen” en dat de aanvallen onzer onderzeeboten en jagers moeilijker worden.²⁰³ Tegen de Nederlandse vliegtuigen kan de vijand zich weren met de luchtafweer van de schepen en het zal voor hem nuttig zijn zelf toestellen, bijvoorbeeld met een vliegkampschip mee te nemen. Juist kruisers zouden de operaties van deze vliegkampschepen vanwege hun kwetsbaarheid voor artillerie beperken. Bussemaker voorzag dus een toenemende rol van vliegtuigen maar dit zou de behoefte aan de harmonisch samengestelde vloot niet verminderen.

Bussemaker kreeg bijval van de kolonel generale staf Jacob J. van Santen (1883-1937). Deze verzette zich tegen krijgskundig niet doordachte publicaties in de media en het ondoordacht toepassen van theoretische generalisaties ontleend aan buitenlandse krijgskundigen. In plaats daarvan moesten Indische scenario's worden doordacht met analyses hoe het krijgsverloop zal zijn bij verschillende strategieën. Interessant is dat hij denkwijzen van de verbonden (land)wapens feilloos toepaste op harmonische vlootsamentellingen.²⁰⁴

Op grond van discussies in het *Marineblad*, De Marine-Vereeniging en de Vereniging voor de beoefening van de Krijgswetenschappen (VBK) ontstond er bij de marineofficieren een

203 Bussemaker, A.J., “Kruisers of vliegtuigen,” *ibid.* (1935), p445.

204 Santen van, J.J., “De Verdediging van Nederlandsch-Indie, kruisers of (en) vliegtuigen?,” *ibid.*

gezamenlijk beeld over de aard van de komende oorlog. In geval van oorlog zou Japanse bezetting van 'olievindplaatsen' in de Indische archipel niet te voorkomen zijn. Bussemaker beschreef hoe de marike daarna met een soort maritieme guerrilla-oorlog en actie-achteraf door vooral kleine schepen zoals torpedoboten en onderzeeboten de strijd tegen de Japanse verbindinglijnen kon voortzetten.²⁰⁵ Luitenant-ter-zee der eerste klasse Frans S.W. de Ronde (1894-?), vanaf 1934 docent bij de Krijgsschool zette tijdens een lezing voor de VBK uiteen dat een handelsoorlog tussen de grootmachten waarschijnlijk was en dat deze vooral op de zeeverbindingen in en rond de archipel zou plaatsvinden.²⁰⁶ De rode draad in al deze scenario's was een maritieme strijd op de zeeverbindingen.

Deze militaire scenario analyses vonden plaats tegen de achtergrond van geopolitieke analyse. Deze analyses bestonden onder meer uit jaarlijkse artikelen in het *Marineblad* onder de titel *Gebeurtenissen van maritiem-politiek belang in het afgelopen jaar* en de jaarlijkse marine bijdran het *Wetenschappelijk Jaarbericht* van de VBK. Deze analyses werden doorgaans geschreven door de docent of de directeur van de Marine Krijgsschool. Deze artikelen waren doorgaans beschrijvend van aard zonder theoretische redeneringen. In een lezing door Van Foreest over de verdediging van Indië zijn daarentegen wel degelijk de theoretische inzichten van de auteur herkenbaar.²⁰⁷ Net als in de jaaroverzichten gaat Van Foreest in op de geopolitieke ontwikkelingen, economische patronen en migratie. Hierin was hij geen pessimist en constateerde: "Er is een zeker maritiem evenwicht in de Pacific wat een snelle totale overwinning van één der partijen schijnt uit te sluiten."²⁰⁸ Hierom achtte Van Foreest de kans op een 'absoluten' oorlog klein.

Vervolgens zette hij uiteen welk gevaar voor Indië wel bestaat en naar mijn opvatting steunde dit op de in zijn lesmateriaal weergegeven theorie van de *limited war*. Daarmee doel ik niet op het toepassen van deze theorie op eigen aanvalsplannen zoals Corbett voor ogen stond maar op het gevaar voor Indië, als Japan deze theorie zou kunnen toepassen indien Indië weerloos zou zijn. Japan had volgens Van Foreest behoefte aan toegang tot grondstoffen maar het zou voor Japan onverstandig zijn een grootschalige oorlog te starten met een grote kans op falen. Met een toe-eigening van een voldoende aantal olievindplaatsen kon Japan mogelijk in de eigen behoefte voorzien en een grote oorlog voorkomen. Dit kon door middel van een "overval op Indië dus met de bedoeling anderen voor te zijn en zich bereids in dit strategisch belangrijke gebied te bestelen eer de groote strijd ontbrandt."²⁰⁹ Van Foreest illustreerde dit systeem van het 'voldongen feit' met de verovering in 1931 van Mantsjoerije doordat het Japanse leger op eigen initiatief een aanslag inzette waarmee een regering zich achter af solidair verklaarde. Mislukte een dergelijke niet officiële aanslag dan kon de betreffende regering de deelnemers nog als vrijbuiters bestempelen. De opstelling van Nederland moest daarom gericht zijn op voorkomen dat Japan olievindplaatsen zou bezetten. Hiervoor moest het risico voor Japan van een dergelijke bezetting vergroot worden.

■
205 Bussemaker, A.J., "Verdediging Buitengewesten," *ibid.* (1938b).

206 Ronde de, F.S.W., "Welke zee- en luchtmachtstrijdkrachten zijn voor de verdediging van Nederlandsch Indie noodzakelijk? (vergadering VBK 26 oktober 1937)."

207 NIMH, Toegang 145 inv. 48, De Verdediging van Indie Manuscript, De Verdediging van Indie Manuscript, 1936-1938.

208 *Ibid.* 13.

209 *Ibid.*

Dit kon volgens Van Foreest via twee wegen. De ene methode bestond eruit dat Nederland Japan zoveel als mogelijk is in zijn wensen tegemoet zou komen en de economisch opendeurpolitiek zou voortzetten. Tegelijkertijd zou de weermacht de neutraliteit met kracht moeten handhaven. De andere methode was dat het vooral duidelijk maakte dat wij onze belangen zouden verdedigen door de grote toestroom der vreemdelingen in te dammen en te beletten dat Japan Indië economisch of cultureel zou kunnen overheersen.²¹⁰ Voor de marine betekende dit dat ze in beide gevallen in staat zou moest zijn de oliehavens te verdedigen en de handel door de tegenstander moest kunnen beletten.²¹¹ Deze lijn van redeneren vestigde ook vooral de aandacht op de preventieve of afschrikkende werking van de krijgsmacht ofwel het voorkomen dat Indië slachtoffer wordt van een *fait accompli*. De vraag of de bestaande marine voldoende krachtig is om een dergelijk voldongen feit te voorkomen gaat Van Foreest slechts sporadisch in. Voor zover hij dit wel deed leek hij zich neer te leggen bij de vloot waar de marine op dat moment over beschikte. Als echter na de München conferentie in september 1938 de geopolitieke spanningen verder zouden oplopen werd het voor iedereen duidelijk dat de vloot versterkt moest worden.

Op 17 september 1938 in de middag kwamen drie officieren (Nuboer, Bussemaker en Van Waning) bij elkaar in de woning van de laatstgenoemde die als notulist optrad van deze discussie die hij later als 'slagkruiser conferentie' zou omschrijven.²¹² Nuboer was enkele maanden daarvoor teruggekeerd uit Indië en aangetreden als docent bij de Krijgsschool. Bussemaker werkte sinds 1936 onder Furstner bij de Marinestaf. Nuboer opende de discussie met de stelling dat zolang Nederland alleen staat, de *Fleet-in-being* strategie de enige mogelijkheid was. Deze *fleet* moest echter volwaardig offensief kunnen deelnemen aan de zeeoorlog ofwel de strijd om het meesterschap ter zee en hiervoor zouden volwaardige artillerieschepen nodig zijn: "de zware kruiser de tusschenvorm...telt [] niet mee in de politiek strategische rekensom."²¹³ Bussemaker plaatste hier kanttekeningen bij. De Eerste Wereldoorlog had laten zien dat de grote beslissende zeeslag geen rol speelde en Castex liet zien dat deze en toekomstige zeeoorlogen vooral op de verbindingen zouden plaatsvinden. Bussemaker verwachtte derhalve dat de strijd in Indië vooral een kruiserstrijd zou worden. Nuboer geloofde niet in een strijd op de verbindingen. Volgens hem zou dit slechts uitstel van executie zijn. Volgens Bussemaker "moeten [we] er op rekenen 1 – 1 ½ jaar alleen te staan. We moeten ons dus instellen op een duurbedryf om lang hinderlyk te kunnen zijn."²¹⁴ Nuboer geloofde niet in een duurbedrijf en legde meer de nadruk op preventieve afschrikking en richtte zich vooral op de vraag welke schepen nodig zijn. Bussemaker verwees naar de crisis in de Middellandse Zee tussen Engeland en Italië naar aanleiding van het Abessinië-conflict en wees erop dat de zeeslag hierbij was uitgebleven en dat de afschrikking door de Italiaanse *Fleet-in-being* dus had gewerkt ondanks dat de Britse vloot sterker was. Nuboer wees op de rol die de Italiaanse slagschepen hierbij hadden gespeeld.

■
210 Ibid. 16.

211 Ibid. 17.

212 NIMH, Nuboer, J.F.W., Toegang 70 inv. 246, Waning van, C.J.W., Brief C.J.W. van Waning 1981 bij Protocol van de bespreking in de namiddag 17 december 1938

213 Nuboer, J.F.W., Toegang 70 inv. 246, Waning van, C.J.W., Protocol van de bespreking in de namiddag 17 december 1938 gehouden te 's-Gravenhagen Van Neckstraat 130., 1938, 2.

214 Ibid. 6.

Na een bespreking van de München-crisis enkele maanden daarvoor zag Bussemaker in dat “Nederland slechts den kans heeft in een conflict tussen Groot-Brittannië en Japan neutraal te blijven, wanneer het zelf over een voldoende krachtige zeemacht beschikt om te worden ontzien.”²¹⁵ De vraag was dan welke vloot hier het best aan zou bijdragen. Nuboer hechtte aan concentratie van kracht die nodig is in de zee strijd. Bussemaker meende dat een groep kruisers een Japans eskader kon insluiten. Nuboer meende dat dit in de praktijk niet mogelijk was indien het Japanse eskader uit een concentratie van zwaardere schepen bestond. Bussemaker kon dit niet tegenspreken maar merkte wel op dat een Japanse verrassingsaanval op een oliehaven in de buitengewesten ook met zware schepen, niet zou kunnen voorkomen en dat de strijd dan voortgezet moest worden als een strijd tegen de Japanse verbindinglijnen. Nuboer stelde hier tegenover dat in deze strijd onderscheid gemaakt moest worden tussen “defensief tegenspartelen” [hoewel Nuboer het niet benoemt maar dit zou je volgens de vocabulaire van Corbett *Minor Counter Attacks* kunnen noemen], of een *Fleet-in-Being* aanpak waarbij een zeemacht afwachtte op een gunstige gelegenheid om met een voldoende krachtige artillerievloot, een Japans eskader te verslaan. Bussemaker onderschreef deze *Fleet-in-being* aanpak en stelde vervolgens de vraag of een dergelijke *Fleet-in-being* uit slagkruisers of goedkopere zware superkruisers zou moeten bestaan. Het kleinere materieel van de vloot zou niet verwaarloosd mogen worden. Ze werkten beide plannen uit: plan A met slagkruisers en naar verhouding weinig klein materieel en plan B met superkruisers en meer klein materieel. Zowel Bussemaker als Nuboer onderschreven plan A met als sleutelargument dat een kleiner segment klein materieel nog steeds *minor counter attacks* kon uitvoeren maar dat superkruisers de strijd met de Japanse zware kruisers niet zouden aankunnen.

De vraag die hierbij opkomt is in welke mate Furstner invloed had gehad op deze meningsvorming. Het was vooral Nuboer die nog maar recent in Nederland was teruggekeerd die voor de slagkruisers pleitte. Vooral Bussemaker had daarvoor jarenlang veelvuldig contact met zijn chef Furstner maar was juist kritisch en gebruikte argumenten die grotendeels overeenkwamen met die van vice-admiraal Ferwerda, de Commandant der Zeemacht in Indië. Van Waning die in 1981 in zijn brief terugkeek op de conferentie meende op grond van de redeneringen van Bussemaker dat “bij de Marinestaf nog geen echte sprake was van slagkruisers hoogstens van echte gepantserde Washingtonkruisers.” De rol van Furstner omschreef hij als “In Den Haag ziet Furstner kans zijn politieke vrienden rijp te maken voor Slagkruisers.”²¹⁶ In het protocol zelf viel de naam Furstner geen enkele keer.

Het Slagkruiserplan 1939

De overeenstemming die voortkwam uit deze discussie vormde de grondslag voor de verdere uitwerking van het plan door de marinestaf en de afdeling scheepsbouw. Nadat in juli 1939 de politieke steun was verkregen, kreeg Furstner van de minister van de Defensie de opdracht het plan verder uit te werken. Hiervoor formeerde Furstner een commissie onder zijn voorzitterschap met verder als leden: schout-bij-nacht Hoyte Jolles (1886-1979), commandant der marine te

²¹⁵ Ibid. 5.

²¹⁶ Waning van, C.J.W., Brief C.J.W. van Waning 1981 bij Protocol van de bespreking in de namiddag 17 december 1938

Willemsoord, schout-bij-nacht Conrad E.L. Helfrich (1886-1962), benoemd commandant der zeemacht in Indië, kapitein-ter-zee Lou A.C.M. Doorman (1889-1955) aangewezen door de afdeling materieel en de luitenant-ter-zee der eerste klasse Johan E.A. Post Uiterweer (1900-?) en ze leverden hun rapport in september 1939 op.

Doorgaans wordt het plan in de historiografie gereduceerd tot het voornemen slagkruisers te bouwen zonder aandacht voor het plan als geheel. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het plan in de historiografie tot heden is beoordeeld op grond van nota's en parlementaire documenten, maar ontbrak een beschouwing van het onderliggende rapport van de technische commissie onder voorzitterschap van Furstner.²¹⁷

Het plan zette in het eerste, door Furstner zelfgeschreven, hoofdstuk de hoofdlijnen van het plan, langs de factoren Tijd, Ruimte en Kracht, in 11 pagina's uiteen. Na een behandeling van de vijandelijke vloot laat het rapport zien hoe de slagkruisers een uitbouw van de bestaande vloot betekenen. Daarop volgde een uitgebreide beschrijving van het harmonische karakter ofwel van de wijze waarop de andere vlootdelen beter tot hun recht kwamen als ze dekking van de slagkruisers hadden. Vervolgens werd het plan verder uitgewerkt.

Furstner begon met een analyse van de factor Tijd. Deze was vooral gebaseerd op de aanname dat de defensie van doen had "met een militair sterke tegenstander, wiens moed, om niet te zeggen vermetelheid, verre uitgaat boven zijn materiele middelen, waaronder dan te verstaan niet alleen de militaire machtsmiddelen, maar ook de financiële en economische resources, welke in den modernen oorlog van op den duur alles overheersend belang zijn."²¹⁸ Japan zou daarom trachten zo snel mogelijk Indië te veroveren en zo een *fait accompli* creëren. Nederland als numeriek zwakkere zou enerzijds moeten afschrikken en laten zien dat een invasie "het mogelijke te buiten zal gaan" en anderzijds, indien de oorlog toch uitbrak, moest het de grote confrontatie mijden en tijd winnen (het rapport noemt een periode van vier maanden) in de verwachting dat andere grootmachten te hulp zouden schieten.

Voor de verdediging kon de krijgsmacht gebruik maken van de Ruimte factoren d.w.z. de geografie van zeestraten en buitengewesten. De vermeerstering van bijvoorbeeld olievindplaatsen in deze buitengewesten zou ze niet kunnen voorkomen. Japan was echter kwetsbaar omdat het tijdens de opmars een reeks van zulke steunpunten, op grote afstand van het moederland zou moeten veroveren. Voor de ondersteuning van deze steunpunten en voor het transport van de te winnen delfstoffen zou Japan permanent vier tot zes konvooien, ofwel bewegende objecten moeten laten varen tussen deze steunpunten en Japan. Deze konvooien boden aanvalsmogelijkheden waarmee Japan werd verzwakt. Vanwege de numerieke zwakte en de noodzaak vooral tijd te

217 Zie Teitler, G., *De strijd om de slagkruisers: 1938-1940*, 76, noot 51. 'Het is niet gelukt het rapport van de Commissie, die zich hierover te beraden had, terug te vinden.' Anten heeft gebruik gemaakt van een nog te verschijnen publicatie van Ph.M. Bosscher, *Het Rapport van de Technische Commissie; Een belangrijk stuk over het 'Slagkruiserplan' teruggevonden*. [21 Aq tellend manuscript waarin het Rapport van de Technische Commissie van 12 september 1939 welhaast als een synopsis wordt behandeld.] Het gehele originele rapport bevat echter 118 pagina's en bevindt zich in het archief van Algemene Zaken, NL-HaNA, 2.03.06 nr. 317. De publicatie van Bosscher is naar mijn weten, wellicht i.v.m. zijn overlijden nooit verschenen.

218 Rapport: p1-2.

rekken zouden de aanvallen met de nodige voorzichtigheid moeten gebeuren d.m.v. een “elastische verdediging met offensieve stooten.”

Dit ruimtelijke manoeuvreren was wel degelijk in lijn met de theorie van Castex. Allereerst is hierbij het besef van belang dat wat Castex strategische manoeuvre noemde in feite een tactisch vraagstuk was terwijl het Slagkruiserplan een *Operational Art* analyse op het wat we nu het operationele niveau noemen.²¹⁹ Het plan ging derhalve niet op de tactische details in, maar uit de tekst sprak duidelijk dat de bewegende objecten de verschillende primaire en secundaire *objectives* vormden waaruit de slagkruisers vanuit hun centrale positie in de Javazee konden kiezen. Japan zou alle konvoeien verspreid over de drie zeestraten naar de Javazee zodanig moeten beschermen dat ze een aanval door een slagkruiser moesten kunnen weerstaan. Dit kon gelegenheden creëren waarop de slagkruisers konden toeslaan. Wellicht niet zo massaal zoals Castex dat voor ogen had maar de Franse marine was dan ook aanmerkelijk groter dan de Nederlandse.

De factor Kracht/Force werd van Japanse zijde vooral bepaald door a. tien zware slagschepen waar ook de slagkruisers niet tegenop gewassen waren, b. 4 oude Kongo slagkruisers die ook wel als slagschepen werden aangeduid. c. 7 in aanbouw zijnde vermoedelijke slagkruisers (?) van ongeveer 16.000 ton waarvan de gegevens nog onbekend waren²²⁰ en d. een groot aantal zware en lichte kruisers. Zoals eerder behandeld gingen de officieren er van uit dat Japan geen slagschepen naar een ver theater als Indië zou uitsuren omdat dit een te grote kwetsbaarheid t.o.v. de grote vijand de VS zou laten. Het uitgangspunt was dat de slagkruisers de zware kruisers zonder twijfel de baas moesten zijn. De eerste overweging hierbij was dat een uitbreiding van het aantal zware of lichte kruisers (wat het plan de niet gekozen verbredingsoptie noemde) in numeriek opzicht nooit van de Japanse vloot zou kunnen winnen. Japan zou altijd meer kruisers naar een ver theater als de Javazee kunnen sturen. De tweede overweging was dat met de bouw van slagkruisers Japan werd gedwongen om tegen de eigen wil in, en ondanks de Amerikaanse dreiging, toch slagschepen naar Indië te sturen. De hoop was dat Japan de onderneming hierom te risicovol zou vinden zodat het ervan af zou zien. De functie van de slagkruisers was dus vooral de preventieve afschrikkende waarde. Alleen de bouw van slagkruisers zou Japan dwingen iets te doen dat het Keizerrijk echt niet wilde, en anderzijds was hun functie om in geval van oorlog een goede kans te hebben om zwaar beschermde konvoeien aan te kunnen vallen. Wat verder opvalt is dat de Nederlandse marineofficieren bij het inschatten van de Japanse calculaties, vooral uitgaan van de Amerikaanse dreiging en weinig waarde lijken toe te kennen aan de Britse kapitale schepen in Singapore. Deze twijfel over de vraag of de Britten daadwerkelijk grote schepen naar Singapore zouden sturen, zou later niet onrealistisch blijken te zijn.

219 Zie: Vego, M., *Naval classical thinkers and operational art*, Naval War College Newport United States (2009). Vego laat hierin zien dat Castex het tactische en operationele/strategische niveau verwart.

220 Het is niet geheel duidelijk waarop het plan hier doelt. Waarschijnlijk is het gebaseerd op de nota MSI d.d.6 januari 1939 (NA 2.10.36.51 nr. 578, B13) waarin wordt genoemd: '6 a 8 zware kruisers, waarvan 2 of 3 misschien van het *pocket battle ship* type, geen betrouwbare informatie.' Mijn inschatting is dat het om de 2 schepen van de Tone klasse en 4 schepen van de Mogami klasse gaat. De schepen stroomden eind jaren 30 in. Ze zouden groter zijn dan de maximale grens van 10.000 ton die volgens het oude Washington verdrag zou zijn toegestaan. Beide typen betroffen overigens geen slag- maar zware kruisers met kanons van 20,5 cm in plaats de vermoedde 30,5 cm. Voor de Mogami's gold dat pas kort voor de oorlog de 15,5 cm kanons door exemplaren van 20,3 cm werden vervangen.

Hiervoor is besproken hoe met de Nederlandse *Operational Art* een gedeeld beeld van de toekomstige oorlog werd gevormd en de officieren een plan ontwikkelde dat trachtte een brug te slaan tussen de hoge ambities en de beperkte Nederlandse middelen. De discussies in 1939 gingen dan ook niet zozeer over strategische maar meer technische en tactische zaken. Op dit vlak probeerden de officieren altijd te leren van Duitse ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog²²¹ maar 1939 bood ook recente oorlogservaringen.

Op technisch en tactisch vlak drong de vergelijking tussen de slagkruiser en de Duitse snelle Vestzak-schepen met een tonnage van 16.000 ton en 28 cm kanons zich op, zeker toen in 1939 de raider-operaties van Graf Spee in de Atlantische Oceaan plaatsvonden. De discussies over deze casus, zo kort voor de besluitvorming was niet zozeer richtinggevend voor het plan maar wel belangrijk om de besluitvorming over het *tipping point* heen te tillen.

Het Duitse verlies van Graf Spee na de Slag bij de Rio de la Plata (nabij Uruguay)(1939) voedde de argumenten van zowel de voor- als tegenstanders van de slagkruisers. De laatstgenoemden (met name Ferwerda en Gooszen) hadden de voorkeur voor de bouw van (zware) kruisers en meer omlijsting van de zware artillerieschepen en uitbreiding of in ieder het behoud van het aantal bestaande onderzeeboten. Tijdens de zeeslag werd het niet geëscorteerde Duitse Vestzakschip Graf Spee in het nauw gedreven door de Britse zware kruiser HMS Exeter met 20 cm kanons en de twee lichte kruisers HMS Ajax en HMS Achilles. Na de eerste vuurwisseling raakte Exeter zwaar beschadigd waardoor het daarna alleen op grote afstand het gevecht kon volgen terwijl Ajax en Achilles het gevecht voortzetten en o.a. de richtapparatuur van Graf Spee beschadigden. Graf Spee wist te ontsnappen maar het schip had een gat van 6 bij 6 voet in de romp opgelopen waardoor de commandant na ruggespraak met het Duitse hoofdkwartier besloot het schip zelf tot zinken te brengen omdat een thuisreis onmogelijk was.

De gepensioneerde vice-admiraal A.F. Gooszen stuurde een brief met daarbij een krantenknipsel uit de NRC over de slag naar de Minister van Koloniën.²²² De slag liet volgens Gooszen zien dat slagkruisers kwetsbaar waren en dat juist kruisers doorslaggevend waren bij de moderne zeeslag hetgeen het belang van de omlijsting van zware schepen verder onderstreepte. Wat het krantenknipsel niet noemde was dat het gat in de romp, dat uiteindelijk beslissend was voor het verlies van Graf Spee, door Exeter met het 20 cm kanon was toegebracht. Tijdens de eerste vuurwisseling richtte Graf Spee het vuur vooral op Exeter dat daardoor werd uitgeschakeld.²²³ Het volledige beeld van het verloop van de slag was wel bij de Marinestaf bekend en juist dit argument was in grote mate bepalend of bevestigend voor de keuze om de slagkruisers van een voldoende dikke pantser gordel (200 mm) te voorzien om de 20 cm kanons van zware kruisers te kunnen

221 Een mooi voorbeeld is de nota waarin de directeur van de Hogere marine krijgsschool de Chef van den Marinestaf via de Duitse diplomatieke kanalen in Berlijn verzoekt om 'meer uitvoerigere Duitse bronnen [over WWI-gevechten] omdat hier zwakkere Duitse kruisers zich met behulp van moderne middelen als mijn, torpedo en nevelschermen in een langdurig dag-gevecht, tegen oppermachtige tegenstanders hebben kunnen handhaven.' NL-HaNA, 2.12.18 nr. 237, Directeur Hogere Marine Krijgsschool, Verzoek Duits lesmateriaal, Verzoek Duits lesmateriaal, 20-01-1932, 1932.

222 Gooszen, v.-a.b.A.F., Brief aan Welter 1.

223 Zie ook: Symonds, C.L., *World War II at sea: a global history* (New York, NY, United States of America: Oxford University Press, 2018). P33-4.

weerstaan.²²⁴ Met een dergelijke dikke pantsergordel zou het tonnage van het schip onvermijdelijk de orde van 26.000 ton gaan bedragen en dat was aanmerkelijk groter dan Graf Spee die over een waterverplaatsing van 16.000 ton en een pantsergordel van 100-120 mm beschikte.

De Graf Spee-casus kwam ook in Indië aan bod tijdens de lezing door Bussemaker over het Slagkruiserplan. Hierin kwam de vraag aan de orde hoe zij destijds inschatten dat een confrontatie tussen een Nederlandse slagkruiser en een Kongo slagschip zou verlopen. De verouderde Kongo-klasse beschikte weliswaar over kanons van 36 cm (vs. 28 cm van de Nederlandse slagkruisers) maar waren naar verhouding langzaam (27 knopen vs. 33 knopen van de slagkruisers). Bussemaker noemde de eis dat de slagkruiser de meerdere moet zijn van de zware kruisers van 10.000 ton en hieruit volgde een benodigd gordelpantser van 200 mm. Anderzijds zei hij: *“moet het een bombardement van een slagschip tijdelijk kunnen doorstaan en onder gunstige tactische omstandigheden zelfs den strijd daarmede kunnen aanbinden. Dit vereist wederom 28 cm geschut...en een gordel van 250 mm.”*²²⁵ Tussen deze eisen zat licht. Te meer omdat tijdens de ontwerpfase de oorspronkelijke eis van 250 mm gordelpantser (bestand tegen 28 cm granaten) werd bijgesteld naar 225 mm en werd de snelheid wat verhoogd van 32 naar 34 knopen.²²⁶ De kans op een succesvol gevecht met een Japanse Kongo (uitgerust met 35,6 cm kanons) werd daardoor kleiner maar de grotere snelheid hielp bij het ontwijken van dit schip. Bussemaker behandelde dit vraagstuk door een vergelijking te maken met de Graf Spee casus om te laten zien dat een zwakker schip of schepen onder gunstige omstandigheden kon winnen van een sterker schip. De slagkruisers van orde 25.000 ton in plaats van kleinere Vestzak-schepen van 16.000 ton, waren nodig om de (Japanse) zware kruisers te baas te zijn. Dit onderbouwde echter geen garantie dat een slagkruiser een tijdelijk bombardement van een slagschip kon doorstaan maar wel een inschatting dat dit onder gunstige omstandigheden mogelijk kon zijn. Bussemaker besloot het vraagstuk kort met de woorden *“nadat er genoeg inkt is gestroomd om van de Javazee de Zwarte-zee te maken, laat ons dan geen halve maatregelen nemen, maar slagkruisers van 26.000 ton bouwen.”*²²⁷ Hier ging niemand tegenin.

Een ander belangrijk argument dat tijdens de hierboven genoemde vergadering van de Marine-Vereeniging ter sprake kwam, en waar volledige overeenstemming over bestond, was dat de slagkruisers vooral nodig waren om de harmonische vloot compleet te maken. Ofwel in de woorden van de schout-bij-nacht G.W. Stöve, na afloop van de lezing, om de ontbrekende “hoogste harmonische toon” toe te voegen. Dit argument vond vooral zijn oorsprong in de periode van het kruiser-vliegtuigen debat midden jaren 30. In dit debat werd als argument tegen het behoud van de kruisers in de harmonische vloot gesteld dat de Nederlandse vloot niet harmonisch was omdat het slagelement ontbrak.²²⁸ Juist dit gebrek wilde de Marine met het Slagkruiserplan ongedaan maken. Om die reden was het niet nodig om rondom de slagkruisers ook weer extra omlijsting zoals jagers te bouwen. Die omlijsting was er immers al. Het was vooral de kern die ontbrak.

224 NL-HaNA, 2.03.06 nr 317, Minister van Defensie, Slagkruiserplan, reactie naar minister van Koloniën, Slagkruiserplan, reactie naar minister van Koloniën, 11 januari 1940, bijlage 2.

225 Bussemaker, A.J., “De imperiale taak der KM en het vraagstuk der vlootversterking,” 381.

226 Noot, J.S., “Battlecruiser, design studies for the Royal Netherlands Navy 1939-40.,” *Warship International* XVII, no. 3 (1980), 243, 268.

227 Bussemaker, A.J., “De imperiale taak der KM en het vraagstuk der vlootversterking,” 381.

228 Zie bv het debat in de commissie Kan in 1936. Teitler, G., “De slagluchtmacht,” *Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf* deel 7 (1984), p34, 104.

Het Slagkruiserplan besteedde dan ook uitgebreid in hoofdstuk vier aandacht aan de wijze waarop de Slagkruisers het geheel van de Nederlandse harmonische vloot zou versterken. Het rapport betoogde derhalve dat de geschiedenis steeds liet zien dat na de introductie van nieuwe wapensystemen zoals de torpedo of het vliegtuig, enthousiastelingen de kracht ervan overschatten en dat er steeds tegenmaatregelen werden ontwikkeld waardoor de schrijvers steeds terugkeerde tot “het gezonde beginsel der samenwerking van alle krachten de *‘liaison des armes.’*” (44) Ieder van deze krachten of wapens kende beperkingen. De kracht van de slagkruisers is dat het enerzijds deze beperkingen compenseerde en anderzijds de effectiviteit van dit wapen versterkte.

Het onderzeebootwapen werd beperkt door de geringe snelheid waardoor het een doel niet tot een gevecht kon dwingen maar kansen moest afwachten en het was kwetsbaar voor onderzeeboot bestrijding. De slagkruiser kon deze onderzeeboot bestrijders verjagen zodat de onderzeeboten meer bewegingsvrijheid zou hebben. Daarnaast dwongen de slagkruisers de vijand om sterke schepen en dus grote goede doelen voor de onderzeeboot naar het theater te zenden.

Het vliegtuigwapen werd in het rapport vooral als een verkenner en waarnemer ten behoeve van vlootenheden gezien. Het was erg kritisch over de effectiviteit van bomaanvallen door vliegtuigen. Het vliegtuig was ten opzichte van schepen beperkt in actieradius, *endurance* en zelfbescherming en kende een geringere preventieve werking omdat voor de vijand luchtafweer een voldoende tegenmaatregel was. Het rapport ging niet in op de wijze waarop schepen de effectiviteit van vliegtuigen zou kunnen verhogen. Deze paragraaf ademde nog steeds de sterke rivaliteit met het KNIL en de felle bestuurlijke strijd uit de jaren dertig over de vraag of de slagfunctie door schepen of vliegtuigen vervuld zou moeten worden.²²⁹

Torpedomotorboten (TMB) waren kwetsbaar voor aanvallen door vijandelijke vliegtuigen en jagers maar ze kunnen een waardevolle bijdrage leveren aan kustbescherming en voorkomen dat vijandelijke onderzeeboten zich hier kunnen nestelen. Indien TMB-en samenwerkten met sterkere artillerieschepen dan was hun kwetsbaarheid te compenseren en konden de TMB-en de vijand dwingen zich te beschermen.

Kritiek op het plan

Niet lang na de publicatie van het rapport van de commissie Furstner werd het tijdens lezingen voor de Marine-Vereeniging gepresenteerd door Bussemaker in Indië en Nuboer in Nederland.²³⁰ De beperkte diepgang van de vragenrondes bevestigde dat er binnen het korps marineofficieren veel overeenstemming over het plan bestond. Het is daarom interessant om te kijken hoe legerofficieren het Slagkruiserplan beoordeelden. In aanloop naar de besluitvorming in de Ministerraad stelde de chef Generale Staf van het KNIL, generaal H. Ter Poorten een

■
229 Zie *ibid.*

230 Bussemaker, A.J., “De imperiale taak der KM en het vraagstuk der vlootversterking.” Nuboer, J.F.W., “De imperiale taak der Koninklijke Marine,” *ibid.*

beschouwing op.²³¹ Ter Poorten ging in zijn analyse van het rapport vooral in op de factor ‘Tijd’ in de context van de politiek-economische overwegingen. Ter Poorten bevestigde dat de aanstaande oorlog vooral op zee zou worden beslist en dat het in eerste instantie opgeven van gebieden in de buitengewesten niet beslissend hoefde te zijn. Zijn analyse legde de zwakke plekken van het plan goed bloot en dit bracht een aantal rake karakteriseringen van de toekomstige oorlog over het voetlicht. Volgens Ter Poorten zou de economische oorlogvoering op zee minder snel en verlamdend werken dan het rapport suggereerde. Ter Poorten voorspelde een lange oorlog waarbij de Britten en Amerikanen vanuit het eigen belang pas veel later zouden gaan deelnemen dan Nederland wenste. Kortom: Nederland zou ‘zeer lang op eigen wieken moeten drijven.’²³²

Hij ging nauwelijks inhoudelijk in op het vooral preventieve oogmerk van de voorgestelde strategie maar het was duidelijk dat hij er niet in geloofde. Hoewel “Een bepaalde suggestieve kracht niet kan [worden] ontzegd”, doet hij het vooral af als iets “theoretisch”, “hypothetisch”, “indirect”, en “moet daadwerkelijke bewijskracht daaraan beslist [moet] worden ontzegd.” In plaats daarvan verkoos Ter Poorten een aanpak die gebaseerd was op zekerheden en voor hem was dit dat Japan Indië zou aanvallen. Het antwoord moest dan vooral uit ‘*directe verdediging van de meest vitale objecten*’ bestaan. Luchtmachtvielen de omringende buitengebieden aan en de marine verzorgde indirecte dekking van de overige gebieden.²³³ Omdat de Japanse marine sterker dan de Nederlandse zou zijn, was het voor de marine in de ‘actie-achteraf’ guerrilla-oorlog op zee vooral van belang dat de “*vloot zo onuitdoofbaar mogelijk is*” zodat de vijand altijd waakzaam zou moeten blijven. Voor de gewenste vlootsamenstelling sloot hij aan bij de voorkeur van Ferwerda voor een groter aantal zwakkere eenheden boven een kleiner aantal sterkere schepen.²³⁴

Hoe die directe verdediging er dan uit zou moeten zien, behandelde Ter Poorten niet. Het is echter wel af te leiden. Hij maakte onderscheid tussen twee Japanse oorlogsdoelen: a. beschikking over economische hulpmiddelen en b. politieke beheersing van Ned. Indië en suggereerde dat Japan zich mogelijk met slechts één hiervan tevreden zou kunnen stellen.²³⁵ Dit doet vermoeden dat Ter Poorten pleitte voor een strategie gericht op het behoud van Java, een lijn van denken zoals die bij het KNIL in feite al vanaf het einde van de 19e eeuw had bestaan. Het Japanse oorlogsplan maakte echter geen onderscheid tussen de twee Japanse doelen. Java was van meet af aan integraal onderdeel van het oorlogsplan.

Nadat het Slagkruiserplan binnen de militaire kanalen was uitgewerkt en geaccepteerd was de volgende stap om voldoende politieke steun hiervoor te verkrijgen. Hiervoor lag op de achtergrond een belangrijke rol voor Furstner maar vele andere marineofficieren droegen bij onder meer in de vorm van een mediacampagne die werd gevoerd door de Vereniging *Onze Vloot*. Veel marineofficieren schreven in het blad van *Onze Vloot* artikelen waarin in detail krijgskundige uitleg werd gegeven over het optreden door marineschepen. Een artikel van luitenant-ter-zee

231 NL-HaNA, Ministerie van Koloniën: Kabinet-Geheim archief, 1901-1940, 2.10.36.51 nr 578, B3 (27 feb 1940), Chef Generale Staf KNIL, Poorten, G.H.T., Beschouwingen slagkruiserrapport, 27-12-1939.

232 Ibid. p14.

233 Ibid. p15.

234 Ibid. 16.

235 Ibid. p11.

Kroeze over de Kruiseroorlog liet zich goed lezen als een populaire uitgave van Corbett's *Some Principles of Maritime Strategy*.²³⁶ De afbakening van deze studie laat niet toe om uitgebreid in te gaan op deze campagne maar wat opvalt is dat de rol van politici in deze campagne beperkt was.²³⁷ Doordat de internationale spanning opliep, ontstond geleidelijk steun in het Parlement maar het initiatief voor het vlootplan kwam toch vooral voort uit de officiersgemeenschap zelf en niet zozeer van politici.

Loderichs heeft beschreven dat premier Colijn in 1939 heeft getracht bij de Britten slagschepen te kopen en dit wekt de suggestie dat Colijn een navalistische pleitbezorger voor de vloot zou zijn geweest, maar het is de vraag hoe intensief Colijn zich met de marine lobby bemoeide. Opmerkelijk is dat de marine attache in Londen De Booy in het geheel niet betrokken of op de hoogte lijkt te zijn geweest van de poging tot aankoop van de slagschepen. In 1936 was De Booy wel betrokken bij het overleg dat Colijn met de Britten voerde over de aankoop van vliegtuigen waarover hij uitgebreid verslag doet in zijn aantekeningen.²³⁸ Over de gewenste aankoop van slagschepen werd in zijn dagboekantekeningen en memoires echter geen woord gerept.²³⁹ De enige hieraan gerelateerde aantekening in deze periode was dat hij op 15 maart 1939, na het binnenvallen van het Duitse leger in Tjecho-Slowakije, schreef "Graaf van Stirum voor Dr. Colijn bepaald defaitistisch, conflict zou voor 1943 uitbreken en dan hadden wij de slagkruisers toch niet."²⁴⁰ Het was vanwege de neutraliteitspolitiek begrijpelijk dat een minister voorzichtigheid betracht bij het overleg met de Britten maar dit lijkt er toch op te duiden dat Colijn geen nauw contact met marineofficieren over dit soort initiatieven onderhield. Mogelijk betrok Colijn alleen Furstner maar dan nog is het merkwaardig dat de attaché daar niet van op de hoogte zou zijn geweest.

Dit hoofdstuk heeft laten zien met welke zeevaartkundige methode marineofficieren in de jaren dertig strategie en tactiek formuleerden. Dit was een methode die bestond uit denken, doen/oefenen en discussiëren gebaseerd op de drie pijlers: de historische casuïstiek, de internationale betrekkingen en *operational art*. De rol van theorie hierbij was niet de directe toepassing maar deze bestond uit die van een hulpmiddel. Het inspireerde het denken en structureerde de discussie.

De *limited war* theorie van Corbett hielp Van Foreest om zich bewust te worden van de kwetsbaarheid van de buitengewesten voor een verrassende *fait accompli* aanval. Het begrip *Fleet-in-being* hielp de discussie tussen Nuboer en Bussemaker te structureren. De beginselen van de maritieme oorlogsvoering zoals concentratie en verspreiding vereisten niet zeer denkwerk als wel oefening maar bij het bespreken van dergelijke oefeningen hielpen de beginselen om de analyse te structureren. Een onmisbare pijler voor deze oefeningen bestond verder uit de bestudering van gevechten uit het verleden en zonder een goed begrip en inkadering van de militaire operaties binnen het systeem van de internationale betrekkingen zouden deze operaties doelloos zijn.

■
236 Kroese, A., "De Kruiseroorlog," *Onze Vloot*, no. jan (1937).

237 Zie verder H. Warnar, *Dutch Navalism*, 2022, ongepubliceerd onderzoek, 69-73.

238 NIMH, Booy de, A., Toegang 018 inv. 12, Booy de, A., Verslag gesprek dr. Colijn met Britse ministers, juli 1936.

239 NIMH, Booy de, A., Toegang 018 inv. 59, Booy de, A., Aantekeningen 1937-42 overgetypt uit dagboek, 1986. NIMH, Booy de, A., Toegang 018 inv. 60, Booy de, A., Uitreksels uit het dagboek van De Booy, 1937-1942. Booy de, A., Memoires.

240 Booy de, A., Uitreksels uit het dagboek van De Booy: 8.

7. Analyse

Dit hoofdstuk bevat een analyse van de belangrijkste verschillen in de wijze waarop de rol en betekenis van theorie wordt geduid tussen de bestaande historiografie zoals die is beschreven in hoofdstuk drie en de bevindingen zoals die in de hoofdstukken vier tot en met zes zijn zes aan de orde kwamen. De analyse bestaat uit drie delen: het gebruik van theorie bij het vaststellen van de maritiem militaire doelstellingen, bij het begrijpen van de oorlog ter zee en de krijgskundige methode waarmee marine strategie wordt ontwikkeld.

Maritiem militaire doelstellingen

Op grond van de gepresenteerde bevindingen, is het gebruik van het begrip Heerschappij ter Zee, de wijze waarop de marine die beoogt te verkrijgen of betwisten en de wetmatigheden die hiermee samenhangen, anders te interpreteren dan in de bestaande historiografie gebeurt.

In de Nederlandse historiografie komt onvoldoende tot uiting dat in de strijd om de Heerschappij ter Zee onderscheid gemaakt moet worden tussen de acties door de sterkere marine die streeft naar het verzekeren (*secure*) van de Heerschappij ter Zee en de acties door de zwakkere marine die zijn aan te merken als het betwisten (*dispute*) van de Heerschappij ter Zee. In de historiografie wordt regelmatig gesuggereerd dat de Nederlandse marineofficieren streefden naar het eerste, terwijl het tweede het geval is. Door het weglaten van dit onderscheid en louter het benoemen van het begrip Heerschappij ter Zee suggereren historici dat de marineofficieren in de illusie verkeerden dat ze over de zee zouden kunnen heersen zoals de een leger een land kon bezetten. De zee kon echter niet bezet worden en slechts in het gebruik ervan worden beheerst en dit vermogen trachtte de Marine niet te veroveren maar het defensieve doel bestond eruit te voorkomen dat de vijand deze Heerschappij ter Zee in de archipel zou kunnen verkrijgen om vervolgens landingen in de buitengewesten en of Java te kunnen uitvoeren. Dit betwisten van de Heerschappij ter Zee was daarmee de rol de marine in het zeegevecht. De strijd om de heerschappij was daarmee niets anders dan een ander woord voor 'oorlog op zee' en met het hebben van een bepaalde mate van Heerschappij ter Zee werd een relatieve kracht verhouding tot uitdrukking gebracht.

In plaats van het heersende aspect van Heerschappij ter Zee ging het derhalve vooral om de laatste woorden van dit concept: 'ter Zee.' Tot ongeveer 1912 lag het zwaartepunt van de verdediging van Indië bij het leger en was deze geconcentreerd in het westelijk deel van Java waar de hoofdstad van de kolonie en het gros van de strategische infrastructuur te vinden was. De marine vervulde een ondersteunende rol van kustverdediging. Met het rapport van de Staatscommissie 1912 kwam het zwaartepunt bij de marine te liggen en verplaatste het strijdgebied van de kust naar de zeestraten van de Archipel. Met het onderstrepen van het begrip Heerschappij ter Zee werd dus niet zozeer een uitspraak over de eigen kracht als wel over het maritieme karakter van de oorlog gedaan.

Anten verwijt de marine een dogmatisch en navalistisch nastreven van een beslissende zeeslag.²⁴¹ Uit dit onderzoek blijkt echter niet dat de marineofficiërs in de zeeoorlog streefden naar een beslissende zeeslag om zo Japan het militaire vermogen te ontnemen, de Archipel of delen daarvan te veroveren maar moet de Nederlandse methode gezien worden als een *Fleet-in-being*. Dit was reeds het geval in 1912, zoals verwoord in het leerboek van Putman Cramer en het ook later in het Slagkruiserplan van 1939 het centrale concept zijn.

Het is maar de vraag wat voor soort slag of strijd in 1912 werd voorzien en hoe het toekomstige zeegevecht zou of zou moeten verlopen. In het citaat 'beslissingstrijd' uit het rapport van de Technische Commissie 1912 ging het bijvoorbeeld niet zozeer over het beslissende karakter maar over het feit dat een zeemacht in tegenstelling tot een landmacht manoeuvreervrijheid had en de bevelvoerder kon kiezen waar en wanneer deze een slag wilde aangaan zodat gunstige omstandigheden afgewacht kunnen worden. Ook de vraag waar de beslissing over ging wordt nergens duidelijk gemaakt. De veelgemaakte verwijzingen naar de Heerschappij ter Zee suggereren dat (zee)macht van dat land in algemene zin op het spel zou staan maar in de context van het rapport ging het vooral over het handhaven van de neutraliteit en het afslaan van een invasie.

Anten construeert hoe een beslissende slag vergelijkbaar met Tsushima in de Indische archipel had kunnen plaatsvinden²⁴² maar dit is vooral een projectie van het gewenste verloop van de Slag in de Javazee op de abstracte plannen van 1912. Het is naar mijn opvatting geen weergave van hoe officieren destijds daadwerkelijk dachten. Het is niet uit te sluiten dat sommigen dit zo voorzagen maar schriftelijke vastlegging hiervan ontbreekt in de archieven. De keuze voor het centraal gelegen Karimata als voorkeurslocatie is bijvoorbeeld aanvechtbaar. Het rapport stelde dat een vijand [lees Japan] niet direct een aanval op Java zou kunnen uitvoeren. In plaats daarvan zou hij eerst op enkele strategische punten in de archipel hulpbasis inrichten, vaak op verwijderde punten aan den buitenkant van de archipel, de zogeheten Verre Oost.²⁴³

Deze zeeoorlog had, en dat is evident, geen ander doel dan het voorkomen dat Japan landingen in de Indische Archipel kon uitvoeren. Minder duidelijk is in welke mate een marine strijdmacht de marine van de tegenstander zou moeten vernietigen. Anten verwijt²⁴⁴ de opstellers van het Slagschipplan dat ze de vernieuwde inzichten over de noodzaak van het verwerven van de Heerschappij ter Zee voorafgaand aan een landing (nuancering wet van Colomb), zou hebben verzwegen. Het is echter de vraag of de bijstelling van dit inzicht een verandering van de Nederlandse strategie had moeten inhouden. Voor de aanvallende partij was het een keuze in welke mate hij de verdedigende partij wilde vernietigen voordat de landing werd ingezet. Voor de verdedigende zwakkere marine was de keuze anders en veel beperkter. De zwakkere verdedigende marine zou zich altijd richten op het aanvallen van de schepen die troepen of logistiek transport uitvoerden maar voordat hij deze kon bereiken zou hij eerst de beschermende schepen en/of de

■
241 Anten, J., *Navalisme*, 133, 186 en 187.

242 Zie pagina 13.

243 Regering, *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* 44 en 46.

244 Zie pagina 13.

dekkende slagvloot moeten passeren of neutraliseren. Dit neutraliseren was wat de Nederlandse marineofficieren bedoelden met de strijd om het meesterschap of Heerschappij ter Zee. Zelfs met een passieve Russische tegenstander omvatte het 'slechts afslaan van een tegenaanval' stevige zeegevechten. *"The Russian Fleet-in-being did not stop their [Japanese] transportation'...[but the Japanese] 'recognized the danger and consistently took every step in their power to neutralize it....all had but one end the destruction of the Fleet-in-being."*²⁴⁵ De reeks van acht zeeslagen rond Guadalcanal in de periode augustus 1942- februari 1943 was ander voorbeeld van dergelijke strijd. Het verkrijgen van "voldoende Heerschappij ter Zee" vergde nog steeds hevige zeegevechten. Bij deze gevechten bleef de zwakkere marine zoeken naar "most favorable" gelegenheden om de vijandelijke konvooiën aan te vallen totdat hij opgaf of was verslagen. De keuze van de mate waarin hij doorgaat met het vernietigen van de vijandelijk marine die zeeslagen trachtte te vermijden was derhalve vooral een vraag voor de sterkere marine. De zwakkere marine had veel minder keuzevrijheid. Dit verklaart dat in de Nederlandse krijgskundige leerboeken, het bijstellen van de inzichten van de 'wet van Colomb' zoals dit bij de Britse marine rond 1906 plaats vond, pas eind jaren dertig door Van Foreest werd beschreven.²⁴⁶

Verder moeten we beseffen dat in 1912 de lessen van de beide wereldoorlogen nog geleerd moesten worden. Uit de Eerste Wereldoorlog zou de les voortkomen dat een enkele grootschalige moderne zeeslag zoals Jutland geen beslissend resultaat zou opleveren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zouden Japanners zoals admiraal Yamamoto weliswaar streven naar een grote beslissende zeeslag met de Amerikaanse marine maar in plaats daarvan zou er een lange reeks van kleinere zeeslagen plaatsvinden waarbij de Japanse marine pas geheel aan het einde zou zijn geneutraliseerd.²⁴⁷ De andere les zou zijn dat de landingen zelf eigenlijk nooit verhinderd kunnen worden maar dat de zee strijd bestaat uit een lange reeks grote en kleine zeeslagen op de zeeverbindingen in aanloop naar of ter ondersteuning van landoperaties. Tsushima was in die betekenis waarschijnlijk de laatste offensieve beslissende zeeslag die een gehele oorlog heeft beslecht.²⁴⁸

Oorlog ter zee

In de Nederlandse historiografie is de studie van Anten het enige werk dat diepgaand ingaat op theorie over oorlog op zee. Zijn studie heeft een lans gebroken voor dit theoretische denken in Nederland op een wijze en een diepgang zoals dit nog niet eerder was gedaan. Het werkte inspirerend om dit denken naar een hoger niveau te tillen. Dit maakt een verdere reflectie op zijn werk mogelijk. Echter, zijn toepassing van risico-strategie, het manoeuvre concept van Castex en de theorie van Rosinski passen naar mijn opvatting niet goed bij de casuïstiek.

Het is maar de vraag hoe relevant de risicotheorie voor Nederlandse vraagstukken was. De Duitse en Amerikaanse risicostrategieën betreffen geopolitieke keuzen terwijl Nederland binnen de

■
245 Mahan, A.T., *Naval Strategy compared and Contrasted with the principles*, p398-9.

246 Zie pagina 23.

247 Warnar, H., "The art of waiting: how Japan could have won the war.," *Jeune Ecole Pod & Pen* (14 April 2021 2021).

248 Zie ook: Till, G., *Seapower: A guide for the twenty-first century*, 206.

kaders van de neutraliteitspolitiek geen keuze had. De VS calculeerde aan het einde van 19^e eeuw dat het zich vanwege de Europese machtsbalans kon permitteren op het Westelijk halfrond een Monroe expansiepolitiek te voeren. Duitsland calculeerde op grond van de machtsbalans de mogelijkheden van expansie t.o.v. Frankrijk. Nederland had alleen de keuze meer of minder te bewapenen en koos er voor de doen wat mogelijk was.

In de context van risico-theorie en de Nederlandse strategievorming is het een relevantere vraag of de militair-politieke machtsverhoudingen in Zuidoost-Azië juist werden ingeschat en of er de juiste militaire conclusies aan werden verbonden. Werd het gedrag van Japan ten overstaan van de Amerikaanse en Europese vloten goed gezien? De kern hierbij is de Nederlandse aanname dat Japan de slagschepen niet in secundaire theaters en dus niet in Indië en niet anders dan voor de beoogde grote beslissende zeeslag met de Amerikaanse marine, zou inzetten. Deze aanname bleek juist en was daarmee een juiste toepassing van risicotheorie die inhield dat de sterkere Japanse tegenstander het krachtigste deel van zijn strijdmacht niet afzondert uit voorzorg tegen de dreiging van een derde, in dit geval Amerikaanse partij. De kritiek van Anten dat Nederland hiermee een probleem wegredeneerde en de risicotheorie verkeerd zo hebben toegepast is derhalve niet terecht.

Dit betekent niet dat Japan geen krachtige eenheden naar vergelegen theaters heeft uitgezonden. Bij de operaties rond Java, het bombardement van Darwin in Australië en de Koraalzee waren vliegkampschepen betrokken en de Kongo slagkruisers opereerden eveneens ver van huis. De marine-officieren hielden er rekening mee dat Japan vliegkampschepen naar verre theaters zou uitzenden, maar ze gingen er tevens vanuit dat deze *carriers*, vanwege hun kwetsbaarheid, op grote afstand van het zeegevecht zouden blijven. De vliegkampschepen waren weliswaar belangrijk voor aanvallen op het land maar werden zeker in het begin van de oorlog nog niet als hoofdmacht in een beslissend zeegevecht met de Amerikaanse marine gezien. Deze rol werd in de Japanse doctrine toegedicht aan de slagschepen en die werden, zoals de Nederlandse officieren voorzagen, niet naar verre theaters gedirigeerd. De Nederlandse marine moest het vooral kunnen opnemen tegen de Japanse zware kruisers en mogelijk tegen Kongo-klasse slagkruisers.

Of de slagkruisers opgewassen zouden zijn tegen de Kongo's is aanvechtbaar. Deze vraag moet beantwoord worden in de context van het operationele concept. Dit hield in dat de slagkruisers de Japanse zware kruisers moest uitschakelen om vervolgens aanvallen op transportschepen te kunnen uitvoeren. De slagkruisers waren niet bedoeld om de Japanse slagschepen te vernietigen en zo de Heerschappij ter Zee zeker te stellen. Indien Japan een Kongo in de archipel zou inzetten, moest de slagkruiser zich hiertegen kunnen verdedigen maar vernietigen was geen noodzaak. Indien de slagkruiser de hogere snelheid kon benutten om de Kongo 'vrij te manoeuvreren', zou een aanval op de transportschepen nog steeds tot de mogelijkheden behoren. Het bouwen van schepen die de Kongo's of slagschepen zou kunnen vernietigen was een ambitie die zonder twijfel de Nederlandse mogelijkheden te boven ging. De gemaakte keuze voor de tussencategorie slagkruisers is als risico-calculatie derhalve goed te begrijpen. Naast deze meer

tactisch operationele benadering, moet de toegepaste risico-theorie ook op strategisch niveau beschouwd worden.

Anten toetst deze theorie onder meer met een vergelijking tussen het Nederlandse optreden en de besluiten door Churchill over de inzet van de kapitale schepen Prince of Wales en Repulse eind 1941 maar naar mijn opvatting gaat deze vergelijking op meerdere punten mank en doet dit geen recht aan de Nederlandse beoordeling.

Het militair-strategische oogmerk van Churchill was geheel anders dan het Nederlandse. Hoewel de laatste de strategische positie van Singapore goed begreep lag voor hem de prioriteit veel meer in de bescherming van de Britse zeeverbindingen in de Indische Oceaan dan bij de regionale verdediging van posities in Zuidoost-Azië. De snelle Prince of Wales met slechts een geringe escorte was in zijn ogen derhalve effectiever en ook voldoende. Het denken van Churchill op dat moment werd vooral gedreven door de strijd op de Atlantische Oceaan tegen slagschepen zoals de Bismarck, ten einde de verbindingen met het Britse moederland zeker te stellen. Uiteindelijk zouden de verbindingen op de Indische Oceaan min of meer onaangetast in stand blijven met als uitzondering een enkele Japanse raid.²⁴⁹ Voor de Nederlandse marineofficieren was het te beschermen moederland toch vooral Indië en het idee om grote artillerieschepen als *Fleet-in-being* te laten fungeren, kwam beter met de visie van de Britse Admiraliteit overeen dan de alternatieve Nederlandse plannen die Anten schetst.

Daarnaast faalde de Britse afschrikking, los van de vraag welke afschrikking wel genoeg zou zijn geweest, om het zeer van zichzelf overtuigde en ook in het nauw gedreven Japan af te kunnen afschrikken, vooral omdat de Japanse operatie al in gang was gezet *voordat* HMS Prince of Wales in oktober 1941 uit Groot-Brittannië vertrok.²⁵⁰

In plaats van de risicotherapie is de *Fleet-in-being* theorie een meer passend en ook daadwerkelijk toegepast model voor de Nederlandse plannen. In deze *Fleet-in-being* theorie zijn twee aspecten van belang die beide relevant waren. Enerzijds de afschrikkende ofwel de preventieve werking en anderzijds de het idee dat men, in afwachting op steun door bondgenoten, zo veel mogelijk tijd moest rekken, hetgeen generaal Ter Poorten verwoordde als de noodzaak voor de vloot om zo 'onuitdoofbaar' mogelijk te zijn en tegelijkertijd gunstige gelegenheden moest afwachten om de Japanners toch zo groot mogelijk tegenslagen toe te brengen. Het tweede aspect had achter af weliswaar slechts weinig kans van slagen maar was op dat moment toch het meest kansrijke handelingsperspectief.

De beoordeling van het Slagkruiserplan in de historiografie is te veel gebaseerd op de aanname van onvermijdelijkheid van oorlog en de Slag in de Javazee en terug redenerend vanuit deze afloop. Teitler beoordeelt dit door aan het einde van zijn studie de vraag te behandelen hoe de slagkruisers het in de Javazee het gedaan zouden hebben. Te weinig wordt het plan beoordeeld in de context van de situatie op dat moment. Het hoofddoel van deze opzet was afschrikking en

249 Field, A., *Royal Navy Strategy in the Far East 1919-1939: Planning for War Against Japan*, 118, 217-20.

250 Ibid. p224.

het voorkomen van oorlog. In januari 1940 was de oorlog met Japan nog niet onvermijdelijk. Het hoofddoel van Japan was expansie naar China. Het verzekeren van de aanvoer van grondstoffen en daarmee de verovering van Indië was hiervoor slechts een middel. Een middel bestaande uit brandstof waaraan de behoefte door de groeiende en actiever wordende Japanse marine steeds groter werd. De toenemende spanning tussen Japan en de Verenigde Staten had een marine wapenwedloop veroorzaakt maar dit had niet automatisch tot oorlog hoeven te leiden. Japan besloot later tot oorlog richting het zuiden omdat het onder dermate grote druk van de VS stond dat het geen andere optie had.²⁵¹ Het uitbreken van de oorlog in Europa zou Japan eveneens meer kansen op een succesvolle strijd bieden. Echter, onvermijdelijkheid van de oorlog in Europa hoefde nog niet te betekenen dat Japanse expansie richting Indië ook onvermijdelijk zou zijn. Vanuit Europees perspectief was dit juist ongewenst. Het Slagkruiserplan had heel goed kunnen passen in een *appeasement*-politiek t.o.v. Japan zoals bijvoorbeeld gesuggereerd door Van Foreest.

Het tweede manoeuvre-aspect van de *Fleet-in-being* was meer gericht op het afwachten of creëren van gunstige gelegenheden om de Japanse invasiemacht zodanige schade toe te brengen, dat de complexe onderneming vast zou lopen. Volgens Anten zou de theorie van Castex hierover niet goed in het Slagkruiserplan zijn toegepast. Deze beoordeling is aanvechtbaar. Het is vooral een opvatting over het plan en veel minder een bestudering van het plan. De beschrijving van de manoeuvre-aspecten is kort en het rapport zelf, toch 123 pagina's, is niet geraadpleegd.²⁵² Zo blijft een beschouwing van de tijd-factor en het *fait accompli* gevaar dat in het Slagkruiserplan, een belangrijke plaats inneemt, geheel achterwege. Een meer nauwkeurige analyse van het plan laat weliswaar tekortkomingen zien die grotendeels onvermijdelijk zijn bij de strijd tegen een veel sterkere tegenstander als Japan, maar dit leverde daarmee nog geen strijdigheid met de theorie van Castex op. Zoals onder meer uit het uitgebreide lesmateriaal van de Krijgsschool blijkt bestond er bij de officieren veel theoretische aandacht voor manoeuvre-aspecten, uitgewerkt als beginselen van concentratie en verspreiding. Uit de memoires van Helfrich blijkt hoe zeer de operaties tijdens de Japanse opmars een worsteling waren met de wens te concentreren tegenover de realiteit van de omvang van de archipel en het gebrek aan schepen.²⁵³

Volgens Anten zou schout-bij-nacht Karel Doorman wel een "Castexiaanse operationele manoeuvre" voor ogen hebben gehad toen hij zijn eskader in een periode tussen 4 en 8 februari 1942, naar een veilig zeegebied ten zuidwesten van Java terugtrok met "geen andere bedoeling dan om terug te keren uit de Indische Oceaan, wanneer er kans op succes was... Doormans manoeuvre had kunnen resulteren in een verrassingsaanval door misleiding van de vijand over de eigen sterkte."²⁵⁴ Lezing van de genoemde bronnen leert echter dat deze verplaatsing geen ander, overigens begrijpelijk, doel had dan het laden van olie op een veilige positie buiten bereik van de Japanse strijdkrachten. Het begrip 'verrassing' heeft zover ik kan nagaan geen andere bron dan de eigen ideeën van de auteur; met Castex zijn manoeuvre-begrip had dit weinig te maken. Verder rekt Anten de Mahanistische begrippen 'ondeelbaarheid van de zee' en 'centrale positie'

■
251 Sagan, S.D., "From deterrence to coercion to war: The road to Pearl Harbor," in *The limits of coercive diplomacy* (1994).

252 Anten, J., *Navalisme*, 459.

253 Helfrich, C.E.L., *Memoires* 99, 218, 308-9, 329 en 372.

254 Anten, J., *Navalisme*, 626.

wel heel erg op door de laatste aan Japan toe te schrijven.²⁵⁵ Het gaat hierbij om afstanden van 2 tot 3000 nautische mijl hetgeen een tot andere halve week in vaartijd opleverde. Veel van dit soort beoordelingen zijn vaak aanvechtbaar. In operationele omstandigheden zijn commandanten vaak gedwongen een keuze te maken voor het minste ongunstige alternatief. De hoofdzak is dat zulke theoretische redeneringen in slechts beperkte mate een grondslag kunnen bieden voor het veroordelen van dit soort besluiten. De onderliggende theorie is daarvoor te zwak en ook niet bedoeld.

Naast Castex verwijst Anten vaak naar de theorie van Rosinski. Deze is naar mijn opvatting echter niet goed bruikbaar als richtlijn voor de beste Nederlandse strategie. Rosinski staat bekend als erg pessimistisch over de mogelijkheden van een zwakkere marine om de zeeoorlog te kunnen winnen van een sterkere partij.²⁵⁶ Rosinski paste de theorie van Mahan vooral toe op Duitsland en concludeert dat de toegepaste Duitse expansionistische pogingen kansloos waren, omdat Duitsland nooit de Heerschappij ter Zee ten opzichte van Groot-Brittannië had kunnen veroveren en een *geurre de course* niet beslissend zou zijn. Als Rosinski's theorie toepasbaar zou zijn op de Nederlandse situatie, dan zou iedere defensie-inspanning die geen krijgsmacht opleverde die sterker was dan die van Japan, zinloos zijn geweest. Rosinski's visie is niet op Indië toepasbaar omdat de strategische opgave van Nederland niet expansionistisch maar verdedigend was, gericht op het betwisten van de Japanse Heerschappij ter Zee, met als doel een invasie te belemmeren dan wel de zeeverbindingen van de tegenstander te verlammen. Andere krijgskundigen zoals Castex deden wel degelijk pogingen om de "paralysis" van Rosinski op te lossen. De theorieën van Castex gingen niet over de bescherming tegen een invasie maar om het in toom houden van een concurrerende maritieme grootmacht, die veel minder een bedreiging voor de continentale grootmacht Frankrijk was dan Japan voor het zwakke Indië. Castex definieerde de Heerschappij ter Zee, dan ook als controle over essentiële verbindingen en stelde, volgens Anten, "dan gaan zeeslagen voor handelsoorlog."²⁵⁷ Voor Indië was in de jaren dertig een dergelijke ambitie niet mogelijk.

Uit deze vooral theoretische beschouwingen komt naar voren dat de door Anten toegepaste theorie van Rosinski weliswaar interessant is maar voor de Nederlandse situatie niet goed bruikbaar. Voor een land dat worstelde met de vraag hoe het als zwakkere marine zich moest verdedigen tegen invasie dreiging waren geen of weinig bruikbare theorieën beschikbaar. Corbett suggereerde dat in afwijking van de theorie van Rosinski, juist voor de zwakkere marine zoals de Duitse marine met onderzeeboten, het betwisten van de Heerschappij ter Zee niet zo strikt gescheiden hoefde te worden van het beheersen c.q. bestrijden van het verkeer op de zeeverbindingen. Het zou echter tot de 21^e eeuw duren voordat Milan Vego deze lijn verder zou doortrekken.²⁵⁸

■
255 Ibid. 656.

256 Speller, I., *Understanding naval warfare*, 2nd edition ed. (London: Routledge, 2019), 66-7, 106.

257 Anten, J., *Navalisme*, p415.

258 Zie pagina 20.

Corbett wees er ook op dat er in functionele zin weliswaar een onderscheid tussen het verkrijgen/ betwisten en het toepassen van de Heerschappij ter Zee bestond maar dat deze functies vaak gelijktijdig, door dezelfde schepen in hetzelfde zeegebied werden uitgevoerd.²⁵⁹ Dit geldt vooral voor de Nederlandse kleine vloot die vaak deze verschillende functies gelijktijdig moest vervullen. Het strikte onderscheid dat Anten maakt tussen de Heerschappij ter Zee en het beheersen (of bestrijden) van de zeeverbindingen die niet verwisseld mochten worden is daardoor niet zo rigoureuus door te voeren als Anten doet.

In de *Pacific War* kwam dit helder tot uitdrukking. De jagers bijvoorbeeld zouden zowel een verkennende rol voor de slagfunctie vervullen maar ook een belangrijke plaats innemen bij het beschermen en aanvallen van konvooien. Tijdens de zeeslagen om Guadalcanal hadden de Amerikaanse *destroyers* samen met de landvliegtuigen bijvoorbeeld onder meer als taak de Japanse *Tokyo-express* aan te vallen maar ze konden deze taak niet uitvoeren zonder de dekking van de slagvloot. De *destroyers* werden echter ook gebruikt voor de ondersteuning van de eigen slagvloot en ter bescherming van de eigen konvooien. Voor het beschermen van de zeeverbindingen waren grotere aantallen jagers nodig, dan louter voor het aanvallen van de tegenstander. Hoewel tijdens de *Pacific War* Nederland grote aantallen schepen ter beschikking moest stellen voor het begeleiden van konvooien naar Singapore, had de marine voor het verdedigen tegen een Japanse invasie toch vooral offensieve operaties voor ogen.

Anten en Teitler hebben betoogd dat Nederland een grotere kans had gehad als de inspanningen waren geconcentreerd op het onderzeebootwapen.²⁶⁰ Dit zou echter strijdig zijn aan de beginselen van de verbonden wapens die ook voor de oorlog op zee opging zoals dit door de *Pacific War* zou worden geïllustreerd. De oefeningen op de kaart en op zee maakten de beperkingen van de onderzeeboot duidelijk. Het was een krachtig wapen voor de geleidelijk verlamme bestrijding van de vijandige zeeverbindingen maar te kwetsbaar zonder een sterke artillerievloot en te weinig in staat tot het concentreren van slagkracht om zo een grote slag te kunnen toebrengen. Het slagkruiser-concept zou zonder steun van de bondgenoten ook niet veel meer dan het bestrijden van de vijandige zeeverbindingen inhouden maar de verwachting was naar mijn opvatting gerechtvaardigd dat een vloot met onderzeeboten en slagkruisers hierin effectiever zouden zijn geweest en dat de preventieve werking aanmerkelijk groter was. Het eerste is mogelijk aanvechtbaar, het tweede niet.

De krijgskundige methode

Van Foreest formuleerde in zijn leerboek dat de essentiële onderdelen of pijlers van de zee-krijgskundige methode bestonden uit denken, doen en discussiëren. Deze drie elementen zal ik achtereenvolgens behandelen.

■
259 Corbett, J.S., *Some principles*, 234.

260 Teitler, G., "Colonial Defence and the Challenge of new technology, The case of the Dutch Submarine," p98.

Bij het denken speelde theorie een grote rol. Anders dan het beeld dat in historiografie wordt opgeroepen werd het Nederlandse marinedenken niet zozeer direct beïnvloed door Mahan, Castex en het Duitse denken maar was deze invloed meer divers en anders van aard. De leerboeken van Putman Cramer en Van Foreest laten zien dat de invloed van de Britse denkers zoals Colomb en Corbett groter was dan tot heden werd aangenomen, dat de Franse invloed veel meer denkers zoals Daveluy omvatte dan alleen Castex en dat de Duitse invloed beperkt was tot tactiek en techniek in plaats van strategie.

Daarnaast was de invloed van theorie niet direct maar meer inspirerend, het zette aan tot het maken van analyses waarbij theorieën zoals de *limited war* theorie vanuit de perspectieven van verschillende denkers zoals Castex en Corbett werden beschouwd en getoetst op bruikbaar voor Nederlandse vraagstukken. Deze bruikbaarheid was niet direct maar de theorie gaf wel inzicht in de Indische militaire zwakheden alsook in het doorgaans *limited* of beperkte karakter van de oorlog op zee.

Anders dan Anten vaak suggereert is strategievorming niet op te vatten als het implementeren van specifieke theorieën.²⁶¹ In plaats daarvan volgt het denken meer principes zoals de geopolitieke context, een harmonisch samengestelde vloot, preventieve werking (afschrikking) en de beginselen van concentratie en verspreiding van militaire kracht.

Het Slagkruiserplan laat zien dat het Operationeel-Strategische denken wel degelijk was toegespitst op de Nederlands Indische geopolitieke en ruimtelijke factoren, die sterk afweken van de Duitse situatie. De marineofficieren oriënteerden zich weliswaar op ontwikkelingen in het buitenland maar ze kopieerden de buitenlandse keuzen niet blindelings. Ze kozen voor slagkruisers omdat deze naar hun inschatting de beste bijdrage aan de verdediging zouden leveren en niet omdat dit scheepstype internationaal in de mode was. Vanzelfsprekend bestond er wel een causaal verband tussen de toenmalige trend dat alle landen zware artillerieschepen bouwden en dat Nederland meedeed in deze strijd. Deze keuze kwam echter direct voort uit de wil te willen verdedigen om zo de kolonie te behouden.

Bij het 'doen', spelen oefeningen op de kaart en de bestudering van historische operaties een grote rol. Hoewel deze beide elementen in de historiografie nauwelijks aandacht hebben gekregen, blijkt uit dit onderzoek dat de rol hiervan groot was zoals uiteengezet in het vorige hoofdstuk.

De zeekrijgskundige discussies blijken uit dit onderzoek anders te moeten worden geduid dan beschreven in de historiografie. Het recente overzichtswerk *Krijgsgeweld & Kolonie* beschrijft de debatten die door de marineofficieren werden gevoerd. Het schetst een beeld als zou het denken over de maritieme verdediging zijn te verdelen in de navalistische school die vooral uitgaat van

■
261 Anten, J., *Navalisme*. p591: "Duitse 'risicovloot' niet werkte", p183: "De Nederlandse risicostrategie werd hoogstwaarschijnlijk direct beïnvloed door de Amerikaanse die Mahan beschreef in zijn *Naval Strategy* en die twee sterkere tegenstanders veronderstelde.", p185: een strategie die 'faalt' omdat deze niet aan theoretische eisen voldoet. P588: 'Als Furstner's *navalisme* had geklopt', p655: 'Mahan's *Naval Strategy*... vormde de bijbel van het Nederlandse marinedenken'.

de Mahanistische doctrine gebaseerd op de suprematie op zee die door middel van slagschepen wordt verkregen. “Het alternatief was een vloot van kleiner materieel...voor het uitvoeren van hit-and-run aanvallen op de zwakste schakel van de tegenstander: zijn transportvloot.”²⁶² Het eerste dat opvalt in de beschrijving van de twee scholen is dat de alternatieve school zich vooral zou richten op het aanvallen van de transportschepen als zwakste schakel, waarmee de suggestie wordt gewekt dat de navalisten dit doel niet zouden nastreven.

Krijgsgeweld & Kolonie gaat naar mijn opvatting voorbij aan het beginsel dat de Heerschappij ter Zee kan worden verzekerd of betwist maar niet worden genegeerd. Het idee dat de militaire kracht van de vijand met een slimme manoeuvre of een wonderwapen is te omzeilen, blijft in de oorlog op zee doorgaans een illusie. Toch is dit is wel wat de Marine in de jaren twintig min of meer gedwongen werd te doen. De oorlog op zee werd met het plan Gooszen gereduceerd tot verkenning en onderzeebootaanvallen en de begeleidende vloot van tegenstander werd grotendeels genegeerd.

Daarnaast is de tegenstelling tussen verschillende facties binnen de marine te veel uitvergroet. Er zijn indicaties dat er in werkelijkheid binnen het officierskorps na 1918 meer consensus bestond dan *Krijgsgeweld & Kolonie* suggereert. Commandant der zee strijdkrachten vice-admiraal H. Ferwerda wordt met name door Anten beschreven als een voorvechter van een vloot met onderzeeboten als hoofdwapen maar dat is een verkeerd beeld. Ferwerda verzette zich weliswaar tegen het opofferen van onderzeeboten voor de bouw van dure slagkruisers maar dit was vooral omdat hij een man van de praktijk was met aandacht voor het uitvoeren van gevechten en dit moest met een harmonische vloot gebeuren waarvan artillerieschepen de kern vormden. De geografische realiteit van de archipel vereiste een voldoende aantal schepen en dan kon je volgens Ferwerda beter in een groter aantal (zware) kruisers investeren dan in een klein aantal slagschepen.

Het krijgskundige debat eind jaren dertig is derhalve beter te beschrijven als een discussie tussen een stroming die vooral de nadruk legde op het principe van de afschrikkende preventieve waarde met veel aandacht voor geopolitieke verhoudingen, en een denkstroom die de vloot wilde optimaliseren voor de daadwerkelijke uitvoering van het gevecht. De discussie tussen Nuboer en Bussemaker was een representatieve weergave van deze twee stromingen. Op een hoger niveau waren deze stromingen te herkennen als de standpunten van respectievelijk de chef van de Marinestaf vice-admiraal Furstner en Ferwerda.

Het toeschrijven van de strategische keuze voor Slagkruisers aan de dominantie van Furstner is nietszeggend. Marines worden vaak geleid door dominante leiders. Furstner's voorgangers zoals J.J. Rambonnet en Jhr. J.A. Röell waren ook dominant, maar konden niet als theoretici worden gekarakteriseerd en maakten desondanks keuzen (voor relatief grote schepen, althans volgens de beeldvorming in de historiografie) die mogelijk helemaal niet zo anders waren dan die van Furstner. Verklaringen voor deze voorkeuren zullen daarom niet zozeer in dominante leiders of

²⁶² Groen, P.M.H., Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid: 1816-2010*, p256.

hun theoretische aanpak, maar meer in het wezen van de marine-professie en de omstandigheden waarin die meer of minder ruimte krijgt, gezocht moeten worden.

Een betere vraag zal zijn waarom een op de theorie van preventie en afschrikking gebaseerde visie eind jaren dertig, politieke steun kon krijgen ten koste van een visie gebaseerd op de praktische uitvoering van operaties. Naar mijn opvatting had dit alles te maken met de onmogelijke en paradoxale situatie van het zelfstandigheidsbeleid, waarbij de facto de strategie voor Indië op steun van bondgenoten was gebaseerd terwijl de politieke situatie in Europa formeel een neutraliteitsopstelling vereiste. De Regering rekende op steun in het geval van een daadwerkelijke aanval op Nederland maar voor geallieerde samenwerking werden geen of nauwelijks militaire voorbereidingen getroffen. De hoop afzijdig van de oorlog te kunnen blijven ging dan samen met de theorie van de preventieve werking. De combinatie van neutraliteit en rekenen op steun van bondgenoten was dubbelzinnig. In een tijd van dubbelzinnige politiek kon een welbespraakte spreker als Furstner dan het gelijk aan zijn zijde krijgen.

De keuzen van Furstner waren niet zo heel anders dan die van zijn voorgangers. Vanaf 1892 is er wel degelijk een constante lijn in het ontwikkelende marinedenken te onderscheiden. Deze lijn bestaat uit een steeds beter uitkristalliserend principe van de harmonische vloot en een operationeel concept dat altijd is gebaseerd op de defensieve *Fleet-in-being*. In aanloop naar het plan 1912 kwamen de officieren tot het inzicht dat de harmonische vloot zowel het torpedo- als het artillerie wapen moest omvatten maar ze hadden nog geen beeld van de wijze waarop die vloot moest functioneren. Dit inzicht vormde zich na 1918 en leidde tot een harmonische vloot, geconcentreerd rondom het onderzeesche torpedowapen. Vanaf midden jaren dertig werd onder meer op grond van oefeningen op de kaart duidelijk dat een Japanse invasie niet met onderzeeboten was te stoppen en dat het slagwapen door artillerie vervuld moest worden. De mate van geloofwaardigheid van harmonische *Fleet-in-being* varieerde in de loop der tijd en werd begrensd door het budget dat de Regering gedreven door de internationale veiligheidssituatie bereid was beschikbaar te stellen. Tegelijkertijd werd het gat tussen de beschikbare en de vereiste middelen steeds groter. Een lacune die geleidelijk steeds meer werd gevuld met krijgskundige verhalen in plaats van schepen. Onmiskennbaar kende de strategie ook gebreken

De kritiek van generaal Ter Poorten legt de zwakke plekken in het Slagkruiserplan bloot. Japan richtte de steunpunten in voor twee doelen: het inrichten van vliegvelden/militaire steunpunten en als 'resource areas'.²⁶³ Beide functies werden geïdentificeerd in het Slagkruiserplan dat steeds over "olievindplaatsen dan wel hulpsteunpunten of basis voor de Japanse vloot" spreekt.²⁶⁴ In het Nederlandse marinedenken lag de nadruk echter wel heel sterk op de resource-functie. De strijd op de zeeverbindingen werd vooral als economische oorlogsvoering gezien. Juist de meer langdurige economische effecten en een handelsoorlog kregen aandacht in de colleges van de externe hoogleraren op de Hogere Marine Krijgsschool, in de studies die de studenten schreven

263 Zie b.v. Remmelink, W., *The Operations of the Navy in the Dutch East Indies and the Bay of Bengal*, p39.

264 Rapport: 6,8.

en de artikelen die ze schreven in het *Marineblad*.²⁶⁵ In het Slagkruiserplan werd als tweede mogelijk scenario ook een pure zeeoorlog in de vorm van blokkade onderkend. Dit economische oogmerk werd in het rapport van de commissie Furstner geïllustreerd met een uitspraak van prof. Gonggrijp die Japan kwalificeerde als “een gepantserde vuist met zwakke armspieren... waardoor het de kracht zal missen, na het toebrengen van een geweldigen klap, den oorlog lang vol te houden.”²⁶⁶

Deze economische effecten zouden ook wel gaan optreden maar pas na 2 á 3 jaar. De meest beslissende factor in de *Pacific War* was mogelijk dat het Amerikaanse industriële potentieel veel sterker was, zodat het schepen kon blijven bouwen terwijl Japan een dermate verzwakte economie had dat het de verloren vaartuigen niet kon vervangen. Het Slagkruiserplan bevatte echter de aanname dat de oorlog na de derde of de vierde maand zou gaan kantelen.²⁶⁷ Een dergelijk kantelpunt bestond meer uit het korte termijn en tactische mechanisme dat een opmars tot stand komt indien de bevoorrading van de steunpunten stagneerde. Dit was wat de Amerikaanse marine in Guadalcanal later met gevechten op de zeeverbindingen tot stand zou brengen. Gevechten die geen ander doel hadden dan het instandhouden van de eigen verbindingen dan wel verhinderen van vijandelijke bevoorrading ter ondersteuning van de landgevechten om Henderson *airbase*.

Om de Japanse opmars een halt toe te roepen had de strategie niet alleen aandacht voor de *resource*-functie maar meer aandacht aan de militaire steunpunt functie moeten bevatten. Dit geeft blijk van de onderschatting van de kracht van het Japanse grondgebonden luchtwapen en het daaraan gekoppelde belang van het inrichten van de steunpunten. Mogelijk beseften de officieren dit wel maar begrepen ze ook (bv op grond van de oefeningen op de kaart waarvan helaas te weinig informatie bewaard lijkt te zijn) dat de Nederlandse marine ondanks de versterking met slagkruisers te zwak zou zijn om een blokkade van een dergelijk steunpunt tot stand te brengen zodat ze voor een meer indirecte methode van oorlogsvoeren kozen. Naast een blokkade zouden er ook amfibische tegenaanvallen uitgevoerd moeten worden. Voor zulke operaties ontbrak het Nederland geheel aan de benodigde capaciteiten zodat het verder doordenken van deze scenario's ook niet veel zin zou hebben gehad. In plaats daarvan doordacht de marine een operatieconcept dat ze wel zelfstandig zou kunnen uitvoeren. Daarnaast, wellicht beseffend dat het in geallieerd verband wel uitvoerbaar zou zijn om de Japanse opmars te doen stoppen, stak ze in deze periode veel energie in het zoeken van steun bij met name de Britten zoals Anten duidelijk heeft beschreven.

Tot slot zal ik ingaan op de politieke dimensie van het militair-strategische debat. Nederlandse historici verwijzen regelmatig naar het concept Navalisme. Anten definieert dit als invloed van militairen op politiek.²⁶⁸ Deze definitie wijkt echter af van de gebruikelijke definitie waarbij Navalisme vooral gezien wordt als een politiek gedreven proces, met coördinatie tussen vooraanstaande politici en militairen waarbij ook niet militaire agenda's een rol

265 Zie bv de HMKS-scriptie van Nuboer over de handelsoorlog als scenario voor de oorlog in Indië. NL-HaNA, archief van luitenant-admiraal J. Th. Furstner, 1932-1968, 2.12.46 nr. 2 Hoogere Marine Krijgsschool, Nuboer, J.F.W., Handelsoorlog, 1933-1934.

266 Rapport: 7.

267 Ibid. p4.

268 Zie pagina 3.

spelen. M.R. Schulman beschrijft het Amerikaanse Navalisme als een proces waarbij politici als Theodore Roosevelt een sturende rol vervulden en ook maatschappelijke conservatieve waarden meewogen.²⁶⁹ Bij het Duitse Navalisme speelde vooral de Keizer zelf een sturende rol maar hadden naast strategische overwegingen ook zaken als nationale eenheid invloed. Bij het Navalisme in Oostenrijk-Hongarije speelde vooral Franz Ferdinand, de neef van de keizer Franz Jozef I een sturende rol. Hierbij waren grote marine schepen voor hem een instrument “*to overcome disintegrating influence of nationalism, above all the aspirations of the Hungarians (...) Warship (...) as (...) floating Austria-Hungaria in miniature (...) German leadership (...) crew more mixed,*” functionerend als een gedisciplineerd geheel.²⁷⁰

In Nederland daarentegen leek van een dergelijk actieve politieke sturing en betrokkenheid geen of veel minder sprake te zijn. Colijn lijkt de enige Nederlandse politicus te zijn die mogelijk als navalist in aanmerking zou komen. Er zijn echter meerdere indicaties die dit betwisten. In 1912 maakte Colijn zich inderdaad hard voor het Slagschipplan maar hij deed dit pas nadat de marineofficieren overeenstemming hierover hadden bereikt en een lobby naar de politiek waren gestart. Bij het verwerpen van de vlootwet in 1923 heeft het er alle schijn van dat ook voor Colijn politieke opportuniteit en de mogelijkheid na de crisis premier te kunnen worden, te prevaleren boven de belangen van een sterkere vloot.²⁷¹ In 1936 leek Colijn er vooral voor te willen kiezen slagkracht te kopen in de vorm van vliegtuigen ten koste van de vloot. Verder deinsde Colijn er niet voor terug om de verschillende krijgsmachtdelen tegen elkaar uit te spelen in plaats van hen te verenigen. Zo gaf hij boeken van de Britse admiraal Richmond aan legergeneraal Boerstra in de hoop dat dit de argumenten voor de bommenwerper zou versterken.²⁷² Colijn zal hebben geweten dat Richmond ontgoocheld raakte door het beleid van admiraal Beatty en de admiraliteit grote en snelle slagschepen te bouwen. In plaats daarvan volgde Richmond de Corbettiaanse logica de zeeverbindingen te controleren en om de slagvloot te zien als een ondersteunende kracht voor de kruisers bij het beheersen van deze verbindingen. De boeken-truc van Colijn werkte niet, mogelijk omdat deze was gebaseerd op foutieve aannames over het werk van Richmond. De laatste had duidelijk betoogd dat luchtmacht de zeemacht niet kon vervangen.²⁷³ Colijn verlangde naar argumenten dat kruisers niet nodig zouden zijn in een zeeoorlog, maar deze waren juist een belangrijk element in Richmonds denken. Ten slotte maakte Colijn een perspectieffout. Richmond argumenteerde tegen overmatig gebruik van de marine als machtsinstrument in de context van wapenbeheersing, waaruit bleek dat het simpelweg verhogen van het aantal schepen om tegenstanders voor te blijven contraproductief zou zijn en zou resulteren in overbelasting. Het Nederlandse perspectief was echter dat van een kleine mogendheid die net genoeg zeemacht nodig had om de vijand af te schrikken. Ten tweede optimaliseerde Richmond een Britse strategie om een handelssysteem of communicatielijnen over zee te verdedigen. De Nederlanders wilden een koloniale staat verdedigen tegen een invasie. Voor een dergelijk doel is

■
269 Shulman, M.R., *Navalism and the Emergence of American Sea Power, 1882-1893* (Naval Institute Press, 1995).

270 Sondhaus, L., *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism* (Purdue University Press, 1994), 124-5.

271 Beunders, H., *Weg met de Vlootwet* (1984), 223.

272 Tjepkema, A., “Chapter Fourteen. Strategic Dilemmas Of A Small Power With Colonial Empire. The Netherlands East Indies 1936-1941,” in *Small Powers in the Age of Total War, 1900-1940* (Brill, 2011), 330.

273 Richmond, H.W., *Sea power in the modern world*, 116-7.

afschrikking belangrijker dan het beveiligen van zeeverbindingen. Tot slot lijkt de observatie dat Colijn in 1939 de marine-attache niet betrok bij een mogelijke aankoop van Britse slagschepen te bevestigen dat er geen nauwe samenwerking tussen Colijn en marineofficieren bestond. Hieruit is te concluderen dat Colijn wellicht wel als een *realpolitiker* en “*champion (...) of Imperial Federalists*” maar niet als een navalist is te duiden.²⁷⁴ Hij had geen specifieke maritieme agenda en koppelde ook geen maatschappelijke vraagstukken aan deze agenda.

Dit laat onverlet dat de marine trachtte de politiek te beïnvloeden. Met het Slagkruiserplan lijkt hier op dat punt een succes te zijn geboekt maar we moeten de impact niet overdrijven. De invloed van Onze Vloot was welswaar groter dan die van Ons Leger maar deze was aanmerkelijk minder omvangrijk dan de invloed van de *Navy League* in de drie genoemde landen. Van een politiek navalisme zoals dit in de andere genoemde drie landen heeft bestaan, lijkt in Nederland geen sprake te zijn geweest. Dit sluit niet uit dat de invloed van het militaire denken op strategische besluiten en het buitenlandse defensiebeleid nog steeds groot kon zijn geweest. Dit roept de vraag op waaruit die invloed bestond.

Interessant aan het gebruik van het concept Navalisme is dat het een vergelijking met andere landen oproept. Een vergelijking met de Britse oorlogsbesluitvorming in de *War Cabinets* tijdens de beide wereldoorlogen suggereert dat de politieke sturing meer politiek gedreven en *top down* was dan in Nederland het geval was, wat overigens nog niets zegt over de kwaliteit van de strategische visie in deze besluitvormig.²⁷⁵ Tijdens de Eerste Wereldoorlog besloot het Britse War Cabinet om politiek-strategische redenen, vooral opgebracht door Churchill, tegen de wil van de marine tot de landing in Galipoli. De Britse *First Seelord* Jacky Fisher had in samenwerking met Corbett plannen voor operaties in de Oostzee ontwikkeld die voortkwamen uit Corbett's *limited war* theorie maar de politieke besluitvorming volgde een geheel andere richting. Bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog pleitte Churchill voor een snelle bezetting van Noorwegen terwijl de krijgsmacht volhield dat een dergelijke operatie niet haalbaar was. Uiteindelijk verliep de besluitvormig over Noorwegen chaotisch maar de casus laat wel zien dat er een duidelijk politiek primaat over de krijgsmacht bestond.

De Britse situatie is niet zomaar vergelijkbaar met de Nederlandse. Nederland was als klein land sterk afhankelijk van de internationale ontwikkelingen en beschikte daardoor over veel minder beslissingsruimte dan de Britten. Ook op politiek cultureel vlak waren er grote verschillen. Dit laat echter onverlet dat de vraag van het politieke primaat ook voor Nederland van toepassing is. Konden de marineofficieren hun eigen visie doordrukken tegen mogelijk andere politieke wensen in? Anten lijkt dit te suggereren. Hij kwalificeert de besluiten van de Nederlandse marineleiding als gok-denken en oordeelt dat Helfrich beter naar Doorman had moeten luisteren toen deze voorstelde strategisch terug te trekken zodat de slachtoffers, gevallen tijdens de Slag in de Javazee, vermeden hadden kunnen worden. Een standpunt dat ook door andere historici

■
274 Kruizinga, S., “A Small State? The Size of the Netherlands as a Focal Point in Foreign Policy Debates, 1900–1940,” *Diplomacy & Statecraft* 27, no. 3 (2016), 429–30.

275 Kiszely, J., *Anatomy of a campaign: the British fiasco in Norway, 1940* (2019); Bell, C.M., *Churchill and the Dardanelles*, First edition. ed. (Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2017).

zoals L de Jong min of meer werd gedeeld.²⁷⁶ Dit standpunt van Doorman was zowel op morele als rationele grond goed te verdedigen. Toch werden andere besluiten genomen en de vraag moet dan vooral zijn hoe dit het best te verklaren is.

De genoemde kritiek op het besluit van Helfrich het conflict tot het einde uit te vechten wordt in de studie van Anten vooral onderbouwd door middel van krijgskundige theorie. De uitkomst van zijn studie is dat de marineleiding naar zijn opvatting verkeerde besluiten heeft genomen. Het is maar de vraag in welke mate theorie geschikt is om zulke oordelen te onderbouwen. Was Helfrich echt vrij in het nemen van zijn besluit tot het aangaan van de Slag in de Javazee of was het besluit onderdeel van een institutioneel bepaald patroon van marinedenken dat geleidelijk wordt gevormd maar waarvan het voor leidinggevendenden heel moeilijk is ervan af te wijken? De theoretische benadering suggereert dat besluiten op zichzelf staan. Dat bevelhebbers op grond van theorie steeds een rationele afweging kunnen maken en bij het toepassen van een dergelijke benadering, kan het verleidelijk zijn te stellen dat een leider niet het ene maar het andere had moeten besluiten. De resultaten in deze studie duiden erop dat leiders in de praktijk veel minder beslisvrijheid hebben dan historici op grond van normatieve redeneringen achteraf zouden wensen. Des te belangrijker is het te begrijpen hoe marinedenken in de context van het regeringsbeleid ontwikkelde en hoe dit in civiel militaire interactie tot besluiten leidde en welke rol theorie hierbij had. Deze besluitvorming werd door verschillende factoren beïnvloed.

De eerste factor was de politieke context. Deze werd duidelijk geschetst met het overleg tussen de bewindslieden die in 1912 participeerden in de Commissie Heemskerk. Om reden van het economische belang van de kolonie moest deze behouden blijven. Politici beseften weliswaar dat de kans groot was dat Nederland de wapenwedloop en strijd van Japan zou verliezen maar de richtlijn was om te 'doen wat kon'. Na 1912 zou het belang dat de Regering hechtte aan het behoud van de kolonie gelijk blijven terwijl de militaire krachtverhouding alleen maar ongunstiger werd.

De tweede factor was de sfeer van orde en gezag die Colijn uitdroeg en die vanaf de mouterij op de Zeven Provinciën ook zijn uitwerking had op het officierskorps.

De derde factor was de aard van de ontwikkelde strategie. Deze was enerzijds gericht op afschrikking en anderzijds het uitvoeren van vertragende en verlamme gevechten op de zeeverbindingen om zo tijd te kopen in de afwachting van steun van bondgenoten. Dit was de strategie zoals die werd toegepast in de oefening op de kaart tijdens het cursusjaar 1933-1934 op de krijgsschool en deze was identiek aan de strategie zoals die waarschijnlijk door Nuboer als stafofficier in december 1940 werd opgesteld ten behoeve van de Regering in Londen.²⁷⁷ Wat in dit memo opvalt is dat er met geen woord wordt gerept over het scenario waarin die steun van bondgenoten achterwege bleef. In werkelijkheid kwam die steun er ook maar was deze onvoldoende. De situatie dat de Nederlandse eind 1941 en begin 1942 zo hard had aangedrongen op steun, bracht Helfrich in een situatie waarin hij onmogelijk kon terugtrekken. Hierbij speelde

276 Anten, J., *Navalisme*, 648-52. Anten, J., "Waarom het goed is Karel Doorman en de Slag in de Javazee niet te vergeten.," *Marineblad* (februari 2022), 32. Alsmede de reactie van Warnar op het laatste artikel in het maartnummer van het *Marineblad*.

277 NIMH, Nuboer, J.F.W., Toegang 70 inv. 200, Nuboer?, De Defensie van Ned Indie, dec 1940.

ook een rol dat de Amerikaanse admiraal Hart ten aanzien van het optreden van Doorman aandrang op agressief optreden.

De vierde, zij het niet diepgaand in deze studie onderzochte, factor, was dat politici zich wel bemoeiden met de financiële aspecten van vlootplannen maar geen of weinig belangstelling leken te tonen voor de te volgen militaire strategie zolang deze maar bewoog binnen de kaders van de neutraliteitspolitiek.

De vijfde factor was dat officieren goed doordrongen was van het feit dat tijdens oorlogsoperaties de verliezen groot zouden zijn. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop risico's zijn verwoord in de eisen van de torpedobootjagers die met slechts een geringe kans op succes moest kunnen deelnemen aan aanvallen op beschermde vlootverbanden.²⁷⁸ Ook uit de wijze waarop de commandant onderzeedienst de kapitein-luitenant-ter-zee G.L. Schorer tijdens een vergadering van de Marine-Vereeniging in 1921 onderzeebootaanvallen beschreef, blijkt acceptatie van grote risico's. Schorer verwierp namelijk de door Furstner genoemde onderzeebootaanvallen op grote afstand verwierp met de woorden: "hier geldt niet *safety first*. De aanval op de transportvloot is het hoofddoel waarvoor de onderzeeboot gebouwd is; zij mag na een gelukten aanval op de transportvloot desnoods ten onder gaan. Het gelukken van den aanval is no. 1, de veiligheid, hoe belangrijk ook, is secundair."²⁷⁹

De zesde factor was dat de beste inschatting van de bondgenoten in 1940 nog steeds was, dat Japan waarschijnlijk wel een deel van de olievindplaatsen in de buitengewesten maar niet Java zou bezetten. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het Amerikaanse plan *Rainbow Two* opgesteld in april-mei 1940.²⁸⁰ Deze visie zien we terug in de redeneringen van Van Foreest en de opzet van de oefeningen op de kaart. In een dergelijk scenario zou er geen Slag in de Javazee hebben plaatsgevonden.

Onder invloed van deze factoren ontwikkelde de marine-strategie zich geleidelijk vanaf begin jaren dertig. De enige fundamentele verandering die aan het eind van dat decennium intrad was dat de middelen met slagkruisers meer in lijn werden gebracht met de behoefte maar de essentie van het bestrijden van de Japanse opmars via de verbindingslijnen veranderde niet gelijk het besef dat het behoud van de kolonie grote offers zou vereisen.

Het civiele gezag bevestigde deze opstelling tijdens de oorlog. Gouverneur-generaal jhr. A.W.L.T. van Starckenborgh Stachouwer betrok bij zijn overwegingen dat het verlies van de kolonie na de oorlog waarschijnlijk niet hersteld zou kunnen worden en zag dit als een "grond voor uiterste verdediging."²⁸¹ Hij besepte terdege dat de kans op militair succes gering zou zijn toen hij zei: "niet te zien hoe met de aanwezige land, lucht en zeestrijdkrachten Java houdbaar zou kunnen zijn". Volgens Bosscher deed de gouverneur-generaal alles "wat een eerlijk man kon verrichten om het moreel hoog te houden."²⁸² Helfrich verwoordde de opgave in zijn memoires als een

278 Gelder de, J.A., "Welk type torpedobootjager hebben we nodig?," *Marineblad* (1925), 80.

279 Furstner, J.T., "Marine-Vereeniging, algemene vergadering 10 november 1921, Rede," 21.

280 Miller, E.S., *War Plan Orange: the US strategy to defeat Japan, 1897-1945* (Naval Institute Press, 2013), 260.

281 Steenwijk, V.v., *Het marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog*, 173.

282 Bosscher, P.M., *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2* (1986), 258-9.

“morele plicht te blijven en het uit te vechten.”²⁸³ Complex bij Helfrich was verder dat hij in feite twee rollen vervulde. Enerzijds was hij bevelhebber die als militair de plannen tot uitvoering bracht die in de jaren daarvoor waren uitgedacht. Anderzijds was hij als koloniale minister van Marine lid van de Regering in Batavia die een afweging moest maken tussen risico's, offers en doelstellingen.

Naast Helfrich en de gouverneur-generaal hanteerde de VS een vergelijkbaar standpunt zoals verwoord in Helfrich's memoires: hij ontving “op 21 februari [1942] de beslissing dat Java tot het uiterste moest worden verdedigd” terwijl ook admiraal Hart beseft zal hebben dat de middelen hiervoor ontoereikend waren.²⁸⁴

In een dergelijke setting is het begrijpelijk dat Helfrich in aanloop naar de Slag in de Javazee besluiten nam die vrijwel geheel overeenkwamen met hetgeen in 1934 werd beoefend op de krijgsschool. Deze besluiten pasten in de ontwikkelde strategie gericht op het behoud van de kolonie waarin steun door bondgenoten een belangrijk onderdeel uitmaakte. Als gevolg van de oorlog in Europa en de *Europe first* strategie kwam de steun door bondgenoten echter niet na vier maanden zoals voorzien in het Slagkruiserplan, maar pas na meer dan een jaar zoals was voorzien door Bussemaker. Verder werd het bereik van de Japanse expansie onderschat. Maar in feite is de gehele Pacific War, die uiteindelijk meer dan drie jaar zou duren op te vatten als een lange reeks van ‘acties achter af.’ Na de oorlog kon Nederland op grond van zijn inspanningen met steun van de geallieerden het gezag in Indië trachten te herstellen. De kolonie zou pas als gevolg van de onafhankelijkheidsoorlog losraken van Nederland.

Het is goed te beargumenteren dat het besluit om in februari 1942 de Slag in Javazee aan te gaan strijdig was met de hierboven genoemde defensieve *Fleet-in-being* beleidslijn. Corbett heeft een wetmatigheid geformuleerd dat een land bereid kon zijn om het voortbestaan van de vloot op het spel te zetten indien er een hoger belang, het ‘*ulterior objective*’ op het spel staat.²⁸⁵ Schoutbij-nacht Karel Doorman had tot dan de grote slag vermeden in afwachting op gunstigere omstandigheden. Het moment van de slag was vanwege de door het slechte weer uitgevallen luchtdreiging vanaf Japanse veroverde landvliegvelden wellicht als het meest gunstige aan te merken. Toch werden de kansen op succes als klein maar niet afwezig ingeschat. In de beleving van de bevelhebbers stond het ‘*ulterior objective*’ ofwel het behoud van Indië op het spel en dit kan mede het besluit tot de slag verklaren.

■
283 Helfrich, C.E.L., *Memoires* 84.

284 *Ibid.* 376.

285 McCranie, K.D., *Mahan, Corbett*, 151.

8. Conclusie

Dit archiefonderzoek toont dat zeekrijgskundige theorie in de Nederlandse marine historiografie over de periode twintigste eeuw tot de Tweede Wereldoorlog het verdient op een andere wijze geïnterpreteerd te worden. Het tracht deze geschiedschrijving, die naar de woorden van Amersfoort door Anten “op zijn kop” zou zijn gezet, weer wat rechter te zetten.²⁸⁶ Verder heeft dit onderzoek willen laten zien dat de historiografie verkeerde uitgangspunten over de rol en functie van de theorie lijkt te hanteren. Dit onderzoek heeft beschreven hoe die krijgskundige methode en theorie functioneerden en werpt daarmee een ander licht op wat tot heden bekend stond als de school van Furstner. De marine strategie die eind jaren dertig culmineerde in het Slagkruiserplan was niet ‘anti-militair’, maar deze kwam ondanks alle beperkingen op een krijgskundig logische wijze voort uit het denken door marineofficieren.

Over krijgskundige theorie en methode

Verschillende zeekrijgskundige theorieën en begrippen worden in dit onderzoek anders geïnterpreteerd met een ander historische beeld als resultaat. Als de marineofficieren spraken over de Heerschappij ter Zee dan bedoelden ze hiermee niet het heersen over zeeën zoals op het land mogelijk is, of het overheersen, verslaan of domineren van de Japanse marine, maar op het voeren van oorlog op zee, met als doel het voorkomen ofwel het betwisten, dat Japan een dusdanige Heerschappij ter Zee zou verkrijgen dat het landingen zou kunnen uitvoeren, dan wel de zee kon gebruiken voor zeetransport van en naar veroverde gebieden. Dit doel is veel minder ambitieus dan afgespiegeld in de historiografie en wel degelijk passend voor de situatie waarin Nederland verkeerde.

Anders dan gesuggereerd, waren gedurende de gehele periode de operationele marine denkbeelden niet gericht op een beslissende zeeslag waarbij een groot deel van de Japanse vloot *pre-emptive* zou worden vernietigd maar op de defensieve concepten *Fleet-in-being* en later ook *minor counter attacks*. Het Slagschipplan van 1912 ontstond welswaar na onder meer een analyse van de Slag bij Tsushima maar dit betekende nog niet dat de schrijvers ook een dergelijke slag in de Indische Archipel voorzagen. De discussies die de officieren in die tijd voerden waren vooral gericht op tactiek en techniek maar officieren had voor de Eerste Wereldoorlog nog geen goed beeld van hoe de oorlog op zee in Indië zou verlopen.

Verder is op andere theoretische onderwerpen zoals de *Command of Sea* theorie van Colomb, de theorie over risicostrategie van Tirpitz, de theorie van Rosinski over het onderscheid tussen de Heerschappij ter Zee en het beheersen van zeeverbindingen, de manoeuvre theorie van Castex en theorieën van Mahan over onder meer de ondeelbaarheid van de zee, behandeld hoe deze naar de opvatting van de auteur anders op de Nederlandse situatie moet worden toegepast.

²⁸⁶ Amersfoort, H., “Bespreking van: J. Anten (2011) *Navalisme nekt onderzeeboot: de invloed van internationale zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942*,” 1.

Belangrijker dan de discussies over de toepassing van specifieke theorieën is een juist begrip van functie die theorie in de krijgskunde kan vervullen. Theorie heeft de vorm van beginselen, principes of uitgangspunten en niet van een prescriptief recept. Theorie kan helpen om krijgskundig begrip te vergroten en is daarom met name bruikbaar in het onderwijs. Theorie kan verder helpen bij het analyseren van marine-operaties uit het verleden maar de verklarende kracht is niet dermate groot dat ze de normatief geformuleerde oordelen over het marinedenken en optreden zoals gedaan in de historiografie onderbouwen. Theorie is niet geschikt om direct daaruit een strategie te ontleen. Op grond van theorie is ook niet te concluderen dat een besluit juist of onjuist was, hooguit dat het in overeenstemming of strijdig was met bepaalde principes met wellicht een ander oordeel ten aanzien van andere principes. Alternatieve interpretaties zoals gemaakt in deze studie leiden tot een geheel andere beoordeling van het Nederlandse marinedenken. Het vergelijken van verschillende interpretaties kan helpen om het krijgskundige inzicht te vergroten en de waarde van dit onderzoek ligt vooral in het begrip van hoe dit denken zich ontwikkelt en welke rol theorie daarbij speelt.

Met behulp van een zeekrijgskundige methode bestaande uit denken, doen en discussiëren wisten de Nederlandse marineofficieren dankzij theoretische principes, studies van voorgaande zeeoorlogen en geopolitiek en oefeningen op kaart, zich een redelijk goed beeld van de aankomende strijd te vormen en het handelen tijdens die oorlog kwam redelijk goed voort uit de toenmalige omstandigheden en dit marinedenken. Zo blijkt uit het onderwijs en de memoires van Helfrich dat officieren veel aandacht schonken en een goed begrip hadden van de principes van concentratie en verspreiding van marine kracht. Een begrip als het betwisten van de Heerschappij ter Zee hielp om een juist begrip van de Nederlandse situatie op te bouwen. De *limited war* theorie van Corbett was voor Nederland weliswaar niet direct toepasbaar maar het zette Van Foreest waarschijnlijk wel aan tot het idee dat slechte afschrikking voor Japan gemakkelijk een *fait accompli* kon veroorzaken en het gaf het inzicht dat de oorlog op zee heel vaak een *limited* karakter had en niet met één grote zeeslag zou worden beslist. De theorie van de verbonden wapens bleek grote invloed te hebben op het denken over de vlootsamenstelling; net als de Franse marine zochten de Nederlanders naar een samenhangend systeem waarin alle wapens een bijdrage aan de strijd konden leveren. Een concept als *Fleet-in-being* structureerde discussies zoals de belangrijke discussie tussen Nuboer en Bussemaker die ten grondslag lagen aan het Slagkruiserplan.

De Nederlandse maritieme strategie was geen gekopieerde Duitse of Mahanistische strategie maar een oplossing toegespitst op de Nederlandse vraagstukken. Er werd weliswaar geleerd van Duitse ervaringen maar dit betrof tactiek en techniek en niet strategie. De Duitse strategische positie en de expansionistische strategie waren niet toepasbaar op de verdediging van Indië. Het Nederlandse denken was niet geënt op een specifieke klassieke denker of school. Het voordeel van de Nederlandse officieren was dat ze de vele Engels-, Frans- en Duitstalige werken in de oorspronkelijke taal kon lezen. Dit bood een rijke en diverse voedingsbodemp voor het Nederlandse denken waarop een eigen oorspronkelijke denkrichting kon groeien.

Over de omgang met de *limited war* theorie is meer diepgaande reflectie interessant. Van Foreest onderzocht deze theorie en nam deze op in het studiemateriaal van de krijgsschool maar twijfelde over de bruikbaarheid. Een sleutelzin over deze bruikbaarheid verwijderde hij. Dit blijkt achteraf van grote betekenis.

Strategen plannen niet voor hun eigen ondergang maar voor het optimaliseren van en zoeken naar methoden voor die scenario's waarin een kans op succes bestaat. Dit bestond enerzijds uit het afschrikkingsscenario en anderzijds uit *limited* scenario's rondom de olievindplaatsen. De consequentie van die aanpak was dat als het *worst case* scenario zich toch voordeed, de krijgsmacht ter zee door het ingeslagen pad en de omstandigheden niets anders kon doen dan het doorvechten tot de ondergang van de marine. De marineleiding had immers indringend bij geallieerden om steun gevraagd. Toen die steun kwam, ook al was dit veel minder dan nodig, kon ze niet meer zeggen, "nu hoeft het niet meer, we stoppen."

Helfrich had in zijn memoires nauwelijks aandacht voor de preventieve en *limited war* scenario's. Het lijkt erop dat zowel Helfrich en de Nederlandse historici hun betoog opbouwden, verklaarden en rechtvaardigden door middel van terug-redeneringen vanuit de Slag in de Javazee met vaak een normatief oordeel als resultaat; 'bevelhebber had beter A in plaats van B kunnen doen'. De stelling in dit onderzoek is dat een beter historisch en krijgskundig begrip wordt verkregen indien de onderzoeker zich beter verplaatst in het denken zoals het destijds verliep tegen de achtergrond van de omstandigheden van toen. Dit geeft meer aandacht voor de heersende neutraliteitspolitiek, preventieve mechanismen en *limited war*. Het *limited war* scenario stemde dan ook overeen met de Amerikaanse keuze gedurende de eerste twee jaar in de *Pacific War* het strategisch defensief toe te passen om zo de hoofdaandacht op Europa te kunnen richten.²⁸⁷

Het probleem met *limited war* theorie dat Van Foreest beseft moet hebben is dat het een als *limited intervention* in *unlimited war* hoorde bij een offensieve oorlog en niet bij een verdedigingsstrategie.²⁸⁸ Het was dus eigenlijk de theorie voor de Japanners en daarmee enerzijds *wishful thinking* en anderzijds het inzicht of voorspelling van de eigen ondergang.

Vergelijking met ander onderzoek

Met behulp van deze methode wisten de marineofficieren zich een redelijke goede voorstelling van de toekomstige oorlog te maken en ontwikkelden ze na de Eerste Wereldoorlog, via het onderwijs aan de krijgsschool en discussies in de Marine-Vereeniging, geleidelijk een strategie waarvan de belangrijke elementen bestonden uit: de preventieve werking ofwel het afschrikking en indien dit faalde een strijd op de Japanse zeeverbindingen met als doel het winnen van tijd in afwachting van de hulp van bondgenoten. Op deze hoofdlijnen kwam de maritieme strategie voor Indië geheel overeen met de dimensies in de strategie die W. Klinkert heeft beschreven in

²⁸⁷ Miller, E.S., *War Plan Orange: the US strategy to defeat Japan, 1897-1945*, 317.

²⁸⁸ Corbett, J.S., *Some principles*, 60-71.

zijn studie naar het denken over de verdediging van Nederland in Europa.²⁸⁹ Anderzijds, wijkt het beeld in deze studie ook af van het beeld dat Klinkert schetst over de mate van, of gebrek aan, innovatie en militair intellectuele visie in het leger denken.²⁹⁰ Dit toont aan dat bij de bestudering van militair denken, het land en marinedenken niet over een kam geschoren kan worden en dat het marinedenken aparte en meer grondige studie verdient.

Deze studie duidt er ook op, dat de beslissingen die militaire leiders zoals Helfrich voorafgaand aan de Slag in de Javazee maakten, beter met de professionele beginselen en denkpatronen zijn te verklaren dan met specifieke theoretische modellen of rationele analyses. Zulke denkpatronen wortelen zich geleidelijk in de beroepsgroep en worden gevormd door onderwijs en opleidingen, cultuur, discussies en het politieke en maatschappelijke klimaat. De rol van theorie is slechts als een van de hulpmiddelen in het vormingsproces. Het daadwerkelijke verloop van de gevechtsbesluiten vertoonde in 1942 grote overkomsten met de denkpatronen zoals die zich in vreedstijd hebben gevormd. Deze studie lijkt er op te duiden dat het patroon dat marinepersoneel op zee tijdens gevechtshandelingen vaak handelt volgens de *drills* en handelingspatronen die een marine zich in vreedstijd heeft eigen gemaakt, ook kan opgaan voor bevelvoerende commandanten op operationeel strategisch niveau.²⁹¹

Deze bevindingen over het marinedenken leveren net als de studie van Jaap Anten een bijdrage aan onderzoek over navalisme. Dit leidt tot de conclusie dat in Nederland geen sprake was van navalisme zoals dit in Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en de Verenigde Staten bestond maar dat er desondanks in Nederland wel degelijk sprake was van grote invloed door marineofficieren op het strategische beleid. De mate van politisering en invloed van militairen lijkt in Nederland minder sterk te zijn geweest dan in de genoemde landen en Groot-Brittannië. Het denken zoals beschreven in deze studie is derhalve wellicht goed als professioneel navalisme te duiden.

De studie van Anten heeft laten zien dat denken en onderwijs ofwel een school, grote invloed heeft op de besluiten van marine leiders. Deze studie heeft deze invloed bevestigd maar de beoordeling verschilt sterk. Deze studie duidt erop dat Anten de invloed van Furstner op het denken overschat en invloed van de marine professe als institutie juist onderschat.

Beperkingen in de Nederlandse strategie

Hoewel het marinedenken steeds verder ontwikkelde kon dit niet voorkomen dat het gat tussen de koloniale ambities en de geopolitieke realiteit steeds groter werd. Het Slagkruiserplan had vele gebreken. Er lag een te sterke nadruk op economische mechanismen in brede en lange

■
289 Klinkert, W., *Dutch military thought, 1919-1939: a small neutral state's visions of modern war*, History of warfare, 1385-7827 ; volume 140, (Leiden ; Brill, 2022), 322.

290 Ibid. 320, 324.

291 Zoals Krabberød, T., "Task uncertainty and mission command in a naval context," *Small Group Research* 45, no. 4 (2014), 421. opmerkte op grond van: Spector, R.H., *At War at Sea: Sailors and Naval Warfare in the 20th Century* (Allen Lane, 2001), 396. en Wastell 304. Wastell, C., "Stress in war: The warrior's confrontation with the spectre of death," *The face of naval battle* (2003), 304.

termijn zin waardoor er mogelijk te weinig oog bestond voor de militaire voorwaarden die nodig waren om de Japanse opmars een halt toe te roepen.

De Japanse luchtdreiging en de kracht van het luchtwapen in het algemeen werd in sterke mate onderschat. De marineofficieren begrepen dat dit luchtwapen een integraal onderdeel van de zeeoorlog zou worden maar ze onderschatten de kracht.²⁹² De bestudering van de door Teitler in kaart gebrachte frictie tussen de Marine en het KNIL over de Luchtvaartafdeling, in de context van de zeer slechte samenwerking tijdens de oorlog, is zeer pijnlijk.²⁹³

Ondanks dat het Slagkruiserplan een goede appreciatie bevatte van de factor Tijd kwam de bijhorende oplossing met slagkruisers die pas na jaren zouden instromen, vanzelfsprekend veel te laat. Lichtere kruisers zouden sneller kunnen instromen maar nog steeds veel te laat. Het rapport rationaliseert dit op een theoretisch verdedigbare maar niet realistische wijze. Het is duidelijk gebaseerd op de hoop dat het signaal van het voornemen voldoende afschrikkend zal zijn en dat de neutraliteit gehandhaafd kan blijven.

Tenslotte is het moeilijk te begrijpen dat de Regering begin 1940 nog steeds plannen maakte gebaseerd op Duitse afhankelijkheid. Het is lastig voor te stellen dat ze zich niet van deze gebreken bewust was. Wellicht besepte ze dit wel degelijk maar ontbrak aan de middelen om de strategie die zou voorkomen uit dit inzicht, in de praktijk te brengen. Met andere woorden: niemand wist een beter plan. Indien echter het gat tussen ambitie en middelen te groot is, kan dit niet met militaire strategie gedicht worden. Alle gebreken illustreren dat de politieke opdracht om te 'doen wat kan' in combinatie met de hoge koloniale ambities een te groot optimisme bij het ontwikkelen van de militaire plannen in de hand werkte.

Eindconclusie

Het marinedenken kwam logisch voort uit de destijds gangbare krijgskundige opvattingen en inzichten. Ideologie werd zichtbaar in de propaganda maar was geen factor die het denken overmatig bepaalde. In het denken zijn twee stromingen te onderscheiden: een stroming die de nadruk legde op de preventieve werking en een stroming die meer oog had voor het voeren van oorlog als deze niet voorkomen kon worden. Uit de eerste stroming kwam de keuze voor de slagkruisers voort. De tweede stroming zou meer en minder zware artillerieschepen hebben opgeleverd. Beide denkstromen die respectievelijk de preventieve dan wel de harmonische en praktische werking van de vloot benadrukten, zijn goed verdedigbaar. Dat de keuze op de slagkruisers viel is vooral te verklaren uit de het besef dat de preventieve waarde goed paste in het Nederlandse zelfstandigheidsbeleid.

■
292 Zie bv. Bussemaker, A.J., "Kruisers of vliegtuigen."

293 Zie bv. Teitler, G., "De slagluchtmacht."

9. Reflectie op de gebruikte methode in dit onderzoek

Een vergelijking van de resultaten in dit onderzoek en de studie van Klinkert maakt het mogelijk meer inzicht te krijgen in de methodologie voor het bestuderen van militair denken. Klinkert hanteert een methode waarbij hij het denken beschrijft door in verschillende hoofdstukken steeds het denken van een specifieke militaire intellectueel uiteen te zetten. De methode zou moeten aansluiten bij de aard van dit denken zelf. Deze studie heeft onder meer willen aantonen hoe het militaire denken verschilt van wetenschappelijk denken. Militairen zijn niet op zoek naar de waarheid of theorie maar naar oplossingen voor de hen voorgeschotelde problemen. Deze studie heeft laten zien dat de rol van theorie voor het militaire denken weliswaar belangrijk is maar anders dan sommige historici denken.

Theorie biedt geen kant en klare oplossingen maar is ook slechts beperkt bruikbaar bij het beoordelen van militair optreden in het verleden. Het denken is daardoor niet zozeer een bijzonder proces in het hoofd van bijzondere personen maar vooral een groepsproces. Militair denken vormt zich niet op een stille zolderkamer maar in debat tussen officieren, bijvoorbeeld in 1938 aan de keukentafel van Van Waning. De bestudering van militair denken moet zich daarom vooral richten op de debatten tussen officieren, onderwijs en de interactie tussen militairen en politiek en maatschappij. Bij deze groepsprocessen blijkt dat de oefeningen op de kaart een belangrijke rol hebben gespeeld. Het is dan ook jammer dat de studie van Klinkert, hoe waardevol deze ook is, geen enkele aandacht aan de oefeningen bij de landmacht besteedt. Klinkert concludeert dat er in het denken over de Nederlandse verdediging in Europa weinig interactie tussen de officieren van de verschillende krijgsmachtdelen zou bestaan; “*rarely crossed the boundaries*”²⁹⁴

Overwegende de aard van militair denken, het gegeven dat de hogere krijgsscholen in het zelfde gebouw zaten en een deel van het curriculum, dat meer besloeg meer dan alleen paardrijden, gemeenschappelijk was, alsmede de vele inter-service familie relaties, maakt het op zijn minst verwonderlijk dat die interactie niet zou hebben plaatsgevonden. Zulke interactie wordt waarschijnlijk niet zichtbaar met een methode die zich richt op individueel denken. Mogelijk waren de vraagstukken van de verdediging van Indië en Nederland dermate gescheiden werelden dat dit ook de krijgsmachtdelen scheidde en de interactie zou beperken maar waarschijnlijk is dit niet. Ook het leger en het KNIL waren immers intensief betrokken bij de verdediging van Indië.

Er zijn indicaties dat interactie wel degelijk bestond maar ze zijn lastig te bestuderen onder meer omdat het archief van de Marine Krijgsschool is verbrand, maar het archief van de krijgsschool van het leger is naar mijn weten bewaard gebleven. Een brief van Van Waning noemt bijvoorbeeld een grote gecombineerde stafoefening op de kaart die in de periode december 1938 tot april 1939 zou hebben plaatsgevonden.²⁹⁵ De voor-mobilisatie maakte een einde aan deze oefening en een eindbespreking heeft volgens de schrijver nooit plaatsgevonden. Het geeft aan dat er wel degelijk interactie bestond. Bestudering van de leger en joint oefeningen op de kaart zou naar mijn

²⁹⁴ Klinkert, W., *Dutch military thought, 1919-1939: a small neutral state's visions of modern war*, 25.

²⁹⁵ Waning van, C.J.W., Brief C.J.W. van Waning 1981 bij Protocol van de bespreking in de namiddag 17 december 1938

opvatting niet alleen meer inzicht in het marinedenken maar ook meer inzicht kunnen geven in hoe het land-gebonden militaire denken zich ontwikkelde.

Het is te betreuren dat sommige marine-geschiedschrijving uit wrok lijkt voort te komen. Wrok is geen goede voedingsbodem voor wetenschap. Kritiek is essentieel voor de wetenschap maar indien het als wantrouwen de overhand krijgt doet dit meer afbreuk aan het maatschappelijk vertrouwen in overheidsinstituties dan dat het bijdraagt aan betere inzichten.

Ook mijn analyse is op te vatten als een navalistisch betoog, een verdediging, die andere mogelijk bestempelen als het 'schoonwegen van het eigen straatje' van het denken van de eigen beroepsgroep. Hierin zit ook een kern van waarheid. Deze analyse is gemaakt door een marineofficier, iemand wiens denken zijn leven lang is gevormd door de institutie waarvan hij zelf een onlosmakelijk onderdeel uitmaakt. Tegelijkertijd een wetenschappelijke inspanning met geen ander doel dan het begrijpen van het functioneren van de eigen professie om zo het onderwijs hierin te kunnen verbeteren. De wetenschappelijke kwaliteit hiervan wordt niet geborgd door theoretische mechanismen maar door intervisie, explicitering en objectivering van de eigen observaties en beoordelingen en reflectie op het eigen werk in samenspraak met zoveel mogelijk andere wetenschappers actief in de zeekrijgskunde en het bredere terrein van *warstudies*. Velen spraken over een strategisch analfabetisme, maar slechts weinigen hebben hierin een aanleiding gezien de methode het krijgskundige onderwijs en het functioneren van de krijgskunde tegen het licht te houden. Krijgskunde is niet zozeer een wetenschap gericht op kennis maar professioneel denken gericht op het functioneren van de eigen beroepsgroep. Mogelijk is dit denken goed te karakteriseren als professioneel navalisme. Geen navalisme als politiek of cultureel verschijnsel maar als kritische zelfreflectie op het eigen functioneren in de beste traditie van de *thinking soldier*. Het is onterecht en ondoordacht dit denken te veroordelen alleen of vooral omdat marineofficieren propageren schepen te bouwen. Een dergelijk verwijt is net zo ongefundeerd als het verwijt aan een luchtmachtofficier die pleit voor de verwerving van meer vliegtuigen of een legerofficier die pleit voor tanks.

Dit roept de terechte vraag op of die kwaliteit van de militaire professie wel voldoende goed is om te kunnen vertrouwen dat dat de professionele adviezen goed zijn. Militairen zijn doeners die hechten aan eenduidigheid. Dit kan het gevaar van *groupthink* met zich meebrengen. Het intensieve marine professionele debat zoals dit in de genoemde periode plaatsvond heeft naar mijn opvatting voldoende garant gestaan om dit gevaar het hoofd te bieden. Deze studie heeft, door de aandacht voor theorie, nog slechts in beperkte mate aandacht aan dit debat kunnen besteden en meer onderzoek hiernaar is noodzakelijk. Toch biedt het voldoende indicaties die wijzen in een richting dat de oprichting van de Hoogere Marine Krijgsschool in 1919 niet de wortels heeft gelegd voor wat Anten de school van Furstner noemt. Deze bracht namelijk een vereiste professionalisering tot stand die nodig was om de vooroorlogse kakofonie aan divergerende marine professionele opvattingen met daardoor vaak zwalkend marine beleid als gevolg, om te vormen tot gestructureerde strategievorming waarin het vermogen consensus te bereiken essentieel is. De rol van theorie hierbij was niet zozeer dat het directe oplossingen

aanreikte maar dat het de discussies structureerde. Begrippen als *Fleet-in-being* boden een gemeenschappelijk vocabulaire die discussies structureerde en hielp om overeenstemming te bereiken. In de jaren dertig bestond er weliswaar meer structuur in het denken maar dit betekent niet dat debat ontbrak; integendeel er bleef voldoende debat bestaan om de kwaliteit van het professionele denken te waarborgen.

Anten ziet de dominantie door Furstner als belangrijkste kracht in de ontwikkeling van het denken maar dit is een te eenzijdig en gesimplificeerd beeld. De marine werd net als ieder militaire organisatie geleid door vaak autoritaire bevelhebbers, maar over de mate waarin zij ook daadwerkelijk zelf het denken hebben bepaald is nooit goed onderzocht. Deze studie toont dat de keuzen in de jaren dertig niet zozeer of alleen aan Furstner zijn toe te schrijven, maar onderdeel uitmaken van een veel meer constant denkpatroon vanaf 1900. De variaties in plannen kwamen niet zozeer voort uit een verandering in marinedenken maar door veranderingen in politieke steun voor investeringen. Daarnaast doet de aan Furstner toegeschreven betekenis als denker, hoe groot deze ook was, geen recht aan der rol van andere denkers zoals Van Foreest die een stevige Corbettiaanse invloed heeft toegevoegd. Tot slot was, zoals het debat tussen Nuboer en Bussemaker liet zien, de rol van Furstner minder autoritair dan tot heden aangenomen. De twee genoemde officieren voerden wel degelijke een vrije discussie.

We moeten ons pas zorgen gaan maken over de kwaliteit van het professionele denken indien dit professionele debat zou verdwijnen. In de jaren dertig was hier nog geen sprake van.

10. Gebruikte bronnen

Primaire bronnen

- Binkes, J.W. *De Koninklijke Nederlandsche Marine: eene studie over de verdediging van Nederland te water en de inrichting der vloot Rotterdam*: Nijgh & van Ditmar, 1883.
- Booy de, H.Th. "Tets over de Duitse zeemacht." *Marineblad* (1932).
- Bussemaker, A.J. "De imperiale taak der KM en het vraagstuk der vlootversterking." *Marineblad* (1940).
- . "Kruisers of vliegtuigen." *Marineblad* (1935).
- . "Verdediging Buitengewesten." *Marineblad* (1938b).
- Castex, Raoul. *Strategic theories*. First Naval Institute Press paperback edition. ed. Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2017.
- . *Synthèse de la guerre sous-marine: de Pontchartrain à Tirpitz*. A. Challamel, 1920.
- Colomb, P.H. . *Naval warfare, its ruling principles and practice historically treated*. Third edition (original 1890) ed. London: W. H. Allen and co., limited, 1899.
- Colomb, Philip Howard. *Naval warfare: its ruling principles and practice historically treated*. London: W.H. Allen and Co., 1891.
- Corbett, Julian S. *England in the mediterranean, vol. 1 and 2.*: Longmans, green, 1904.
- . *The successors of Drake*. London: Longmans, Green and Co., 1933.
- Corbett, Julian Stafford. *Drake and the Tudor Navy: with a history of the rise of England as a maritime power*. London [etc.]: Longmans, Green, and Co, 1898.
- . *Naval Operations*. Vol. 3: Longmans, Green and Company, 1923.
- . *Some principles of maritime strategy*. London Longmans, Green and Co, 1911. Classics of Sea power, Naval Institute Press, 1988.
- . *The Spectre of Navalism*. Darling, 1915.
- Daveluy, R. *The Genius of Naval Warfare, I Strategy, a study of naval strategy* 2nd edition ed. Edited by professor US Navy Translated by P.R. Alger. Annapolis, Md.: The US Naval Institute, 1910. La Tude, Crete, July 1909.
- Ferwerda, H. "De slagkruisers in den slag bij Jutland." *Marineblad* (1917-1918a).
- . "Enige opmerkingen in reactie op ltz Van Hengel tijdens de algemene vergadering vd Marine-Vereeniging." *Marineblad* (1917-1918b).
- Foreest van, H.A. "De Marine officier en nog wat." *Marineblad* (1934).
- Furstner, J.Th. "Een critisch-tactische verhandeling over den zeeslag bij Jutland." *Marineblad* (1920).
- . "Gebeurtenissen van maritiem-politiek belang in het afgelopen jaar." *Marineblad* (1935).
- . "Marine-Vereniging, algemene vergadering 10 november 1921, Rede." *Marineblad* (1922), 1-36.
- . "Nut en toekomst onderzeeboten bij verdediging van Indie." *Marineblad* (1921).
- Gelder de, J.A. "De Marineofficier." *Marineblad* (1933).
- . "Welk type torpedootjager hebben we nodig?" *Marineblad* (1925).

- Gooszen, A.F. "Artillerie- of torpedovloot?". *Marineblad* (1909-1910).
- Guyot, H.D. "Beschouwingen n.a.v. rapport cie. 1906." *Marineblad* (1908-1909).
- . "Marinestudie." *Marineblad* (1907-1908).
- Helfrich, C.E.L. *Memoires van C.E.L. Helfrich, luitenant-admiraal bd.* Elsevier, 1950.
- Hengel van, A. "Karakter zeeoorlog en de bescherming handels scheepvvaart." *Marineblad* (1924).
- Jager, J.C. "Wie zijn de promoters van den slagkruiserbouw?" *Utrechts Nieuwsblad*, 11 november 1939.
- Jane, F.T. *Rules for Jane Naval Wargame* (Nederlandstalige versie) ed. Londen, 1898.
- Kroese, A. "De Kruiseroorlog." *Onze Vloot*, no. jan (1937).
- Mahan, A.T. *Naval Strategy compared and Contrasted with the principles.* London: Sampson Low, Marston & Company, ltd, 1911 (NL library 1914).
- Mahan, A.T., and John B. Hattendorf. *Mahan on naval strategy : selections from the writings of Rear Admiral Alfred Thayer Mahan.* Classics of sea power. Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1991.
- Neve de, C.J.J. "Algemene vergadering 2 november 1911. Torpedotactiek." *Verslagen der Marine-Vereniging* (1911-1912).
- Nuboer, J.F.W. "De imperiale taak der Koninklijke Marine." *Marineblad* (1940).
- Nuboer, J.F.W. "Versterking der vloot met kapitale schepen." *Marineblad* (1940).
- Putman Cramer, G.J.W. *Inleiding tot de Maritieme Strategie en Zeetactiek* Den Helder: C. De Boer Jr., 1913.
- Rambonnet, J.J. "Algemene vergadering 29 februari 1912. Inleiding discussie." *Verslagen der Marine-Vereniging* (1911-1912).
- Redactie. "Het slagkruiserplan (vlootplan 1940)." *Marineblad* (1940), 525 ev.
- . "Memorie van Antwoord, Marinebegroting voor het dienstjaar 1912." *Marineblad* (1911-1912), 264-309.
- Regering. *Rapport van de Staatscommissie voor de verdediging van Nederlandsch-Indie* Den Helder, met toestemming van de regering herdrukt uitsluitend ten behoeve van de Marine-Vereeniging. Niet in den handel, 1913.
- Reimer, D. . *Freiheit der Meere.* Berlin, 1918.
- Richmond, Herbert. "The importance of the study of naval history." *Naval Review* 27 (1939), 201-18.
- . *Naval warfare.* 1930.
- Richmond, Herbert William. *Sea power in the modern world.* G. Bell & sons, Limited, 1934.
- Ronde de, F.S.W. "Welke zee- en luchtmachtkrachten zijn voor de verdediging van Nederlandsch Indie noodzakelijk? (vergadering VBK 26 oktober 1937)." *Orgaan Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1937-1938).
- Rotgans, G.E. "Eenige beschouwingen over de vraagstukken van het verre oosten." *Marineblad* (1925).
- Santen van, J.J. "De Verdediging van Nederlandsch-Indie, kruisers of (en) vliegtuigen?" *Marineblad* (1935).
- Schepp, C.L. "Critische vergelijking op tactisch gebied tussen de zeeslagen van Lissa en Tsoesjima." *Marineblad* (1911-1912).
- Umbgrove, W.J.G. "Defensiepolitiek en Marinenbeheer." *Marineblad* (1911-1912).
- Warnsinck, J.C.M. "Een Nederlandsch Eskader inde Middellandsche Zee 1651-1653." *Marineblad* (1923).
- . "Eene opwekking tot de studie der Zeekrijgsgeschiedenis." *Marineblad* (1921).

- Wegener, Wolfgang. *The naval strategy of the World War*. Classics of sea power. Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1989-1929.
- Westerveld, E.P. "Het snelheidsvraagstuk." *Marineblad* (1912-1913).
- Willinge, J.J.L. "Admiraal Scheer." *Marineblad* (1935).
- . "Castex." *Marineblad* (1935).
- . "Strategische denkbeelden in den eersten Engelsen oorlog." *Marineblad* (1935).
- Zadelhoff, W.H. "Wij zullen handhaven." *Marineblad* (1934).
- Zegers Rijser, C.C. "Beschouwingen van algemeeneen aard betreffende de modernen oorlog." *Marineblad* (1906-1907).

Secundaire bronnen

- Amersfoort, H. "Bespreking van: J. Anten (2011) *Navalisme nekt onderzeeboot: de invloed van internationale zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942*." *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 127, no. review 82 (2012).
- Anten, J. "Waarom het goed is Karel Doorman en de Slag in de Javazee niet te vergeten." *Marineblad* (februari 2022).
- Anten, J. *Navalisme nekt onderzeeboot: de invloed van internationale zeestrategie op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942*. Amsterdam: Pallas Publications, 2011.
- Bell, Christopher M. *Churchill and the Dardanelles*. First edition. ed. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2017.
- Beunders, Henri. *Weg met de Vlootwet*. 1984.
- Bles de, H. "Een perscampagne, opinievorming tijdens het kruiser-vliegtuigendebat, 1934-1937." (2005). Een saluut van 26 schoten: Liber amicorum aangeboden aan Ger Teitlet bij zijn afscheid als hoogleraar aan het Koninklijk Instituut voor de Marine.
- Blom, J. C. H. *De miterij op De Zeven Provinciën : reacties en gevolgen in Nederland*. HES historische herdrukken ; 19. 2e dr. / ed. Utrecht: HES, 1983.
- Bosscher, P.M. *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2*. 1986.
- Dissel van, A.M.C. . "Tropenjaren: de Nederlandse zeemacht in Aziatische wateren (1816-1962)." In *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland*, edited by Jaap R. Bruijn en Cees B. Wels (red.), 1550-2000.
- Epkenhans, Michael ea. *Jutland : World War I's greatest naval battle*. University Press of Kentucky, 2015.
- Field, Andrew. *Royal Navy Strategy in the Far East 1919-1939: Planning for War Against Japan*. Routledge, 1999.
- Groen, P.M.H., Dissel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T. *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid: 1816-2010*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 6. Amsterdam: Boom, 2021.
- Hattendorf, John B. "The Uses of Maritime History in and for the Navy." *Naval War College Review* 56, no. 2 (2003), 12-38.

- Hobson, Rolf. *Imperialism at sea: naval strategic thought, the ideology of sea power, and the Tirpitz Plan, 1875-1914*. Vol. 25: Brill, 2002.
- Homburg, L. "Het Naval War Game van Fred T. Jane." *Arma, jaarboek Stg. Kon. Defensiemusea* 52 (2022), 116-47.
- Jong de, L. "Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (deel 11a 2e helft)." (1984).
- Jungslager, Gerard. *Recht zo die gaat: de maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlandsch-Indie in de jaren twintig*. Afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf, 1991.
- Kiszely, John. *Anatomy of a campaign : the British fiasco in Norway, 1940*. 2019.
- Klinkert, W. *Dutch military thought, 1919-1939 : a small neutral state's visions of modern war*. History of warfare, 1385-7827 ; volume 140. Leiden ;: Brill, 2022.
- Krabberød, Tommy. "Task uncertainty and mission command in a naval context." *Small Group Research* 45, no. 4 (2014), 416-434.
- Kruizinga, Samuël. "A Small State? The Size of the Netherlands as a Focal Point in Foreign Policy Debates, 1900–1940." *Diplomacy & Statecraft* 27, no. 3 (2016), 420-436.
- Loderichs, Mark. "De externe verdediging van de koloniale staat, 1816-1941." In *Krijgsgeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid*, edited by P.M.H. Groen, Dis- sel, A.M.C., Loderichs, M., Limpach, R. en Brocades Zaalberg, T., 249-272, 2021.
- McCranie, Kevin D. *Mahan, Corbett, and the foundations of naval strategic thought*. 2021.
- Miller, Edward S. *War Plan Orange: the US strategy to defeat Japan, 1897-1945*. Naval Institute Press, 2013.
- Moer van der, A. . "De Hoogere marine krijgsschool 1921 tot 1940 ". In *Marinestafschool 1921-1992*, edited by C. Homan. Leeuwarden: Eisma, 1993.
- Mullins, Robert Edward. "Sharpening the Trident: The Decisions of 1889 and the Creation of Modern Seapower." University of London, 2000.
- Noot, J.S. "Battlecruiser, design studies for the Royal Netherlands Navy 1939-40. ." *Warship International* XVII, no. 3 (1980).
- Remmeling, Willem. *The Operations of the Navy in the Dutch East Indies and the Bay of Bengal*. Leiden University Press, 2018.
- Røksund, Arne. *The jeune école: the strategy of the weak*. Brill, 2007.
- Ropp, Theodore, and Stephen S. Roberts. *The development of a modern navy: French naval policy, 1871-1904*. Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1987.
- Sagan, Scott D. "From deterrence to coercion to war: The road to Pearl Harbor." In *The limits of coercive diplomacy*, 57-90, 1994.
- Shulman, Mark R. *Navalism and the Emergence of American Sea Power, 1882-1893*. Naval Institute Press, 1995.
- Sondhaus, Lawrence. *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism*. Purdue University Press, 1994.
- Spector, Ronald H. *At War at Sea: Sailors and Naval Warfare in the 20th Century*. Allen Lane, 2001.
- Speller, Ian. *Understanding naval warfare*. 2nd edition ed. London: Routledge, 2019.
- Steenwijk, Vos van. *Het marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog*. De Bataafsche Leeuw, 1986.
- Symonds, Craig L. *World War II at sea : a global history*. New York, NY, United States of America: Oxford University Press, 2018.
- Teitler, G. "Anatomie van de Indische defensie." *Scenario's, Plannen, Beleid, 1892-1920* (1988).

- . “Colonial Defence and the Challenge of new technology, The case of the Dutch Submarine.” *Militair historiek tijdschrift* 187 (1983), 85-100.
- . “De slagvluchtmacht.” *Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf* deel 7 (1984).
- . *De strijd om de slagkruisers: 1938-1940*. De Bataafsche Leeuw, 1984.
- . “De wording van het professionele officierskorps: een sociologisch-historische analyse.” Universitaire Pers Rotterdam, 1974.
- Teitler, G., Bosch, J.M.J. en , and W. Klinkert. *Militaire strategie*. Amsterdam: Mets & Schilt. 2002.
- Till, Geoffrey. *Seapower: A guide for the twenty-first century*. Routledge, 2018.
- Tjepkema, AC. “Chapter Fourteen. Strategic Dilemmas Of A Small Power With Colonial Empire. The Netherlands East Indies 1936–1941.” In *Small Powers in the Age of Total War, 1900-1940*, 321-349: Brill, 2011.
- Vego, Milan. *General Naval Tactics: Theory and Practice*. Naval Institute Press, 2020.
- . *Maritime Strategy and Sea Denial : Theory and Practice*. Milton: Routledge, 2018.
- . *Naval classical thinkers and operational art*. Naval War College Newport United States (2009).
- Warnar, H. “The art of waiting: how Japan could have won the war.”. *Jeune Ecole Pod & Pen* (14 April 2021 2021). <https://jeuneecole.com/2021/04/14/pen5-the-art-of-waiting-how-japan-could-have-won-the-war/>.
- . “Marinegeschiedenis is het stiefkind in Krijgsgeweld en kolonie.” *Militaire Spectator* (2022), 102-107.
- Wastell, C. “Stress in war: The warrior’s confrontation with the spectre of death.” *The face of naval battle* (2003), 285-306.
- Woudstra, N. A. “Honderd jaar Maritieme Strategie en Zeetactiek “. *Militaire Spectator* 182, no. 11 (2013), 480-6.

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief (NL-HaNA), Den Haag

Archief Directie der Marine: Commandement Maritieme Middelen Willemsoord, 1815-1958 (2.12.12)

Ministerie van Koloniën: Kabinet-Geheim archief, 1901-1940 (2.10.36.51)

Ministerie van Algemene Zaken, (1932) 1937-1945 (2.03.06)

F. Pinke [levensjaren 1860-1917], 1913-1917 (1938) (2.12.091.02)

Chef van de Marinestaf te ‘s-Gravenhage, 1886-1942 (2.12.18)

Archief van luitenant-admiraal J. Th. Furstner, 1932-1968 (2.12.46)

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag

Tijdschriftencollectie, Verslagen Marine-Vereeniging

Collectie J.F.W. Nuboer, toegang 070

Collectie van Foreest, toegang 145

Collectie J.Th. Furstner, toegang 013

Collectie C.E.L. Helfrich, toegang 010

Collectie A. De Booy, toegang 018

WSRC Occasional Paper series

The WSRC Occasional Paper Series aims at publishing high-quality work that is peer-reviewed by at least two faculty members of the Faculty of Military Sciences' War Studies department or affiliated institutions. The series is specifically established for informing the WSRC's target audience on topics prominent in the current debate.

War Studies Research Centre
Hogeschoollaan 2
4818 CR Breda
Website: www.warstudies.nl
Email: warstudies@mindef.nl
© 2023
ISBN: 9789493124332